

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 2022

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Κοινωνικά κινήματα στην Ελλάδα του 2022

Δημήτρης Παπανικολόπουλος
Αθήνα, 2023

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	3
Ανάλυση γεγονότων διαμαρτυρίας	5
Μορφές δράσης	6
Διάρκεια κινητοποιήσεων	13
Συλλογικοί δρώντες	14
Αιτήματα κινητοποιήσεων	16
Τόποι κινητοποιήσεων	18
Το προφίλ των συλλογικών δρώντων.....	21
Ερμηνεία	50
Συμπεράσματα	52
Παράρτημα	53
Βιβλιογραφία.....	56
Σημειώσεις τέλους.....	60

Πίνακες

Πίνακας 1: Εμβέλεια κινητοποιήσεων	5
Πίνακας 2: Μορφές δράσης ως απόλυτος αριθμός και ως ποσοστό επί του συνόλου.....	6
Πίνακας 3: Συγκεντρώσεις ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου συλλογικού δρώντα	8
Πίνακας 4: Πορείες ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου συλλογικού δρώντα	9
Πίνακας 5: Παραστάσεις διαμαρτυρίας ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου συλλογικού δρώντα	10
Πίνακας 6: Στάσεις εργασίας ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου δρώντα	11
Πίνακας 7: Απεργίες ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου δρώντα	12
Πίνακας 8: Υπόλοιπες μορφές δράσης ανά συλλογικό δρώντα.....	13
Πίνακας 9: Διάρκεια κινητοποιήσεων και ποσοστό επί του συνόλου.....	14
Πίνακας 10: Συλλογικοί δρώντες και ποσοστό συμμετοχής τους επί του συνόλου των κινητοποιήσεων	15
Πίνακας 11: Αιτήματα κινητοποιήσεων	18
Πίνακας 12: Τόποι κινητοποιήσεων	19

Γραφήματα

Γράφημα 1: Εμβέλεια κινητοποιήσεων	5
Γράφημα 2: Μορφές δράσης.....	7
Γράφημα 3: Διάρκεια κινητοποιήσεων και ποσοστό επί του συνόλου	14
Γράφημα 4: Συλλογικοί δρώντες	16
Γράφημα 5: Μορφές δράσης αναρχικών.....	21
Γράφημα 6: Αιτήματα αναρχικών.....	22
Γράφημα 7: Μορφές δράσης ιδιωτικών υπαλλήλων.....	23
Γράφημα 8: Αιτήματα ιδιωτικών υπαλλήλων.....	24
Γράφημα 9: Μορφές δράσης αριστερών	25
Γράφημα 10: Αιτήματα αριστερών	26
Γράφημα 11: Μορφές δράσης δημοσίων υπαλλήλων	27
Γράφημα 12: Αιτήματα δημοσίων υπαλλήλων	28
Γράφημα 13: Μορφές δράσης φοιτητών	29
Γράφημα 14: Αιτήματα φοιτητών	30
Γράφημα 15: Μορφές δράσης κατοίκων.....	31
Γράφημα 16: Αιτήματα κατοίκων.....	31
Γράφημα 17: Μορφές δράσης φεμινιστριών, ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας	32
Γράφημα 18: Αιτήματα φεμινιστριών, ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας	33
Γράφημα 19: Μορφές δράσης αγροτών κ.ά.....	34
Γράφημα 20: Αιτήματα αγροτών κ.ά.	35
Γράφημα 21: Μορφές δράσης φιλομεταναστευτικών ομάδων.....	36
Γράφημα 22: Αιτήματα φιλομεταναστευτικών ομάδων	37
Γράφημα 23: Μορφές δράσης γονέων.....	38
Γράφημα 24: Αιτήματα γονέων.....	39
Γράφημα 25: Μορφές δράσης συνταξιούχων	40
Γράφημα 26: Αιτήματα συνταξιούχων	41
Γράφημα 27: Μορφές δράσης μεταναστών/προσφύγων	42
Γράφημα 28: Αιτήματα μεταναστών/προσφύγων.....	43
Γράφημα 29: Μορφές δράσης μαθητών.....	44
Γράφημα 30: Αιτήματα μαθητών.....	45
Γράφημα 31: Μορφές δράσης ελευθέρων επαγγελματιών.....	46
Γράφημα 32: Αιτήματα ελευθέρων επαγγελματιών	47
Γράφημα 33: Μορφές δράσης βιοτεχνών, εμπόρων, καταστηματαρχών.....	48
Γράφημα 34: Αιτήματα βιοτεχνών, εμπόρων, καταστηματαρχών.....	48

Σύνοψη

Η κινηματική δραστηριότητα είναι πολύ σημαντική για την ποιότητα της δημοκρατίας, ενώ επηρεάζει σε κρίσιμο βαθμό τις πολιτικές εξελίξεις κάθε χώρας. Γι' αυτό η μελέτη της είναι εξαιρετικά σημαντική. Βασικός τρόπος μελέτης των κοινωνικών κινημάτων, όμως, είναι η μελέτη των ίδιων των κινητοποιήσεων. Η παρούσα μελέτη, λοιπόν, φιλοδοξεί να καταγράψει τις κινητοποιήσεις του 2022, ακολουθώντας μια μεθοδολογία που θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση διαχρονικής καταγραφής και ανάλυσης, καθώς και την παραγωγή συγκριτικών δεδομένων. Για τον σκοπό αυτό, αποδελτιώσαμε όλα τα φύλλα της Εφημερίδας των Συντακτών και του Ριζοσπάστη, καθώς και όλες τις καταχωρήσεις στο *kinimatorama.net*. Για κάθε κινητοποίηση, καταγράψαμε τα εξής στοιχεία: πότε έλαβε χώρα, πού, ποια είναι η εμβέλεια της (τοπική, περιφερειακή, πανελλαδική), ποια η διάρκειά της, ποια κοινωνικά ή πολιτικά υποκείμενα συμμετείχαν, ποιες είναι οι μορφές δράσης που χρησιμοποίησαν τα συλλογικά υποκείμενα, ποια ήταν τα αιτήματα που διατύπωσαν, καθώς και ποια ήταν η στάση της αστυνομίας απέναντί τους. Το σύνολο των 1.678 κινητοποιήσεων συνηγορεί υπέρ μιας έντονης κινηματικής δραστηριότητας, σε αντίθεση αφενός με την εντύπωση που κυριαρχεί σε πολλούς και πολλές και αφετέρου με την απουσία τους από τα *mainstream* ΜΜΕ. Η πιο δημοφιλής κατηγορία αιτημάτων ήταν τα αντικατασταλτικά, ενώ ψηλά στη λίστα βρέθηκαν και τα αιτήματα υπέρ των δικαιωμάτων των κρατουμένων, των γυναικών/ΛΟΑΤΚΙ+/κακοποιημένων παιδιών, και των μεταναστών, γεγονός που καταδεικνύει την προβληματική κατάσταση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών κατά το περασμένο έτος. Τα υπόλοιπα αιτήματα, εργασιακά, οικονομικά, παιδείας, υγείας κ.ο.κ., αποτυπώνουν την αγωνία που επικρατεί για τα βιοτικά προβλήματα της καθημερινότητας και την ανάγκη της δημόσιας παρέμβασης. Τέλος, στο κινηματικό τοπίο κυριάρχησαν παραδοσιακοί δρώντες, εργαζόμενοι, αριστερές πολιτικές δυνάμεις και φοιτητές. Ωστόσο, οφείλουμε να σημειώσουμε και την ηχηρή παρουσία νέων συλλογικών δρώντων, όπως είναι οι φεμινιστικές ομάδες, οι οποίες υπήρξαν ιδιαίτερα δραστήριες αναφορικά με τα συναφή ζητήματα.

Εισαγωγή

Η κινηματική δραστηριότητα είναι πολύ σημαντική για την ποιότητα της δημοκρατίας¹, ενώ επηρεάζει σε κρίσιμο βαθμό τις πολιτικές εξελίξεις κάθε χώρας. Θα μπορούσε να πει κανείς ότι η μελέτη της αποτελεί μελέτη της κοινωνίας από μία ιδιαίτερη σκοπιά, κατά τον τρόπο που το ισχυρίστηκε ο Γκράμσι για τη μελέτη των κομμάτων.

Η μελέτη των κινημάτων αποτελεί έναν εξαιρετικά δυναμικό και πλούσιο σε θεωρητικές και μεθοδολογικές προσεγγίσεις υποκλάδο της Πολιτικής Επιστήμης², η οποία έχει να επιδείξει αξιόλογη παραγωγή τόσο διεθνώς όσο και στη χώρα μας, τουλάχιστον τα τελευταία χρόνια. Ιδίως τα κινήματα ενάντια στις πολιτικές λιτότητας που εφαρμόστηκαν μετά το ξέσπασμα της κρίσης³, καθώς και οι μεγάλες κινητοποιήσεις τύπου Indignados/Occupy⁴, προσέλκυσαν το ενδιαφέρον των ερευνητών/τριών εντός και εκτός της χώρας. Σημαντική ερευνητική εστία αποτέλεσε και η επίδραση των κινητοποιήσεων στο κομματικό και πολιτικό σύστημα⁵, αλλά και στην ανάδυση δομών αλληλεγγύης⁶. Δεν λείπουν φυσικά και οι μελέτες για μεμονωμένα κινήματα, όπως το εργατικό⁷, αλλά και για συγκεκριμένα υποκείμενα⁸ ή χαρακτηριστικά⁹ των κινημάτων της περιόδου της κρίσης.

Βασικός τρόπος μελέτης των κοινωνικών κινημάτων είναι η μελέτη των ίδιων των κινητοποιήσεων. Η καλύτερη μέθοδος για να ερευνηθεί κανείς/καμιά αυτές τις τελευταίες είναι η ανάλυση γεγονότων διαμαρτυρίας¹⁰, η οποία συνίσταται στην καταγραφή των κινητοποιήσεων και των χαρακτηριστικών τους από εφημερίδες και ηλεκτρονικούς ιστότοπους. Η μέθοδος αυτή μας βοηθά να διαμορφώνουμε μεγάλες αλυσίδες γεγονότων διαμαρτυρίας, να παρατηρούμε τις διακυμάνσεις τους στο χρόνο και, φυσικά, να μην παρασυρόμαστε από τις φευγαλέες εντυπώσεις περί «έκρηξης» ή «απουσίας» των κινημάτων. Πρόκειται για μια πολύ απαιτητική ερευνητική μέθοδο, που προϋποθέτει αξιόλογους ανθρώπινους και οικονομικούς πόρους, γι' αυτό και δεν χρησιμοποιείται πολύ συχνά. Στην Ελλάδα, διαθέτουμε λίγες τέτοιες προσπάθειες. Οι περισσότερες πραγματοποιήθηκαν από ερευνητικές ομάδες¹¹, αν και δεν λείπουν και οι έρευνες από μεμονωμένους ερευνητές¹².

Η παρούσα μελέτη, λοιπόν, φιλοδοξεί να καταγράψει την κινηματική δραστηριότητα για το 2022, ακολουθώντας μια μεθοδολογία που θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση διαχρονικής καταγραφής και ανάλυσης, καθώς και την παραγωγή συγκριτικών δεδομένων. Για τον σκοπό αυτό, αποδελτιώσαμε όλα τα φύλλα της Εφημερίδας των Συντακτών και του Ριζοσπάστη, καθώς και όλες τις καταχωρήσεις στο *kinimatorama.net*. Ο Ριζοσπάστης είναι μακράν η πιο ενημερωμένη πηγή για τις κινητοποιήσεις. Για την ακρίβεια, δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί οποιουδήποτε είδους έρευνα πάνω στο εργατικό ή αγροτικό κίνημα χωρίς τη συνδρομή του. Ομοίως, και εδώ βρίσκεται μια σημαντική καινοτομία της παρούσας έρευνας, η δραστηριότητα του αναρχικού χώρου αποτυπώνεται με τη συνδρομή του *kinimatorama.net*, του πιο πλήρους site για τη δράση του συγκεκριμένου χώρου. Είναι σαφές πως όσο ο Ριζοσπάστης είναι φίλα προσκείμενος στο ΚΚΕ άλλο τόσο το *kinimatorama.net* είναι φίλα προσκείμενο στον αναρχικό χώρο. Ενώ, όμως, το μειονέκτημα αυτό εύκολα μπορεί να ξεπεραστεί με τη διασταύρωση των τριών πηγών, το πλεονέκτημα που μας εξασφαλίζει η συστηματική και σχεδόν πλήρης καταγραφή των κινητοποιήσεων από τα δύο μέσα (με έμφαση προφανώς στους φίλα προσκείμενους χώρους) δύσκολα θα μπορούσε να εξασφαλιστεί αλλιώς. Η *Εφημερίδα των Συντακτών*, με τη σειρά της, μας χρησίμευσε κυρίως ως εργαλείο επαλήθευσης και συμπλήρωσης πληροφοριών και όχι τόσο ως βασική πηγή, καθότι καλύπτει αποσπασματικά τις κινητοποιήσεις και μόνο όσες θεωρεί ότι ενδιαφέρουν το αναγνωστικό κοινό της. Προτιμήθηκε, πάντως, έναντι της εξίσου καθημερινής *Αυγής*, καθώς η τελευταία δεν καλύπτει περισσότερες κινητοποιήσεις, ενώ θα μπορούσε, σε περίπτωση επιστροφής του ΣΥΡΙΖΑ-ΠΣ στην διακυβέρνηση, να παρουσιάζει τις κινητοποιήσεις με ανώδυνο τρόπο για το κυβερνών κόμμα.

Εύκολα προκύπτει από τα παραπάνω ότι η επιλογή κάποιας εφημερίδας φίλα προσκείμενης στη Δεξιά ή το Κέντρο, στη λογική του πλουραλισμού και της αποφυγής της πολιτικής μονομέρειας, δεν θα μπορούσε να μας προσφέρει τίποτα, μιας και αυτού του πολιτικού προσανατολισμού οι εφημερίδες δεν εξασφαλίζουν το πρωταρχικό

ζητούμενο, την καταγραφή των κινητοποιήσεων. Όσο μονομερή και να είναι τα αριστερά ΜΜΕ, μας προσφέρουν τις πληροφορίες που έχουμε ανάγκη, πληροφορίες για τις κινητοποιήσεις. Για την ακρίβεια, επειδή είναι μονομερή, τουτέστιν επειδή ακριβώς θέλουν να προπαγανδίζουν μια συγκεκριμένη πολιτική θέση, καλύπτουν συστηματικά τις κινητοποιήσεις. Αντιστοίχως, είναι η πολιτική τοποθέτηση των δεξιών ή κεντρώων εφημερίδων που τις αποτρέπει από το να επιδοθούν στην κάλυψη των κινητοποιήσεων.

Μονάδα ανάλυσης της έρευνας αποτελεί το γεγονός ή συμβάν διαμαρτυρίας (protest event), το οποίο συνιστά ένα επεισόδιο συλλογικής δράσης προσδιορισμένο στο χώρο και στο χρόνο. Για κάθε γεγονός διαμαρτυρίας, καταγράφουμε τα εξής στοιχεία: πότε έλαβε χώρα, πού, ποια είναι η εμβέλεια του συμβάντος (τοπική, περιφερειακή, πανελλαδική), ποια η διάρκειά του, ποια κοινωνικά ή πολιτικά υποκείμενα συμμετείχαν, ποιες είναι οι μορφές δράσης που χρησιμοποιήσαν τα συλλογικά υποκείμενα, ποια ήταν τα αιτήματα που διατύπωσαν, καθώς και ποια ήταν η στάση της αστυνομίας απέναντί τους. Θα μπορούσαμε, φυσικά, να χρησιμοποιήσουμε και άλλες μεταβλητές, όπως «πού απευθύνονται» ή «ποια είναι τα αποτελέσματα της δράσης τους», αλλά τις περισσότερες φορές είναι αυτονόητο πού απευθύνονται (πλειοψηφικά προς την κυβέρνηση ή την εργοδοσία), ενώ το αποτέλεσμα της δράσης σπάνια αναφέρεται, αν αφήσουμε κατά μέρος το γεγονός ότι δύσκολα μπορεί κανείς να αποδώσει μία έκβαση σε ένα συγκεκριμένο γεγονός διαμαρτυρίας αντί για περισσότερα.

Ως εκ τούτου, οι σελίδες που ακολουθούν αποτελούν προϊόν ανάλυσης γεγονότων διαμαρτυρίας (protest event analysis). Πολύτιμες πληροφορίες αντλήθηκαν και από συμμετοχική παρατήρηση κατά τη διάρκεια δεκάδων κινητοποιήσεων μέσα στη διάρκεια του 2022.

Τέλος, αξίζει να υπενθυμίσουμε ορισμένα στοιχεία για το κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο έλαβαν χώρα οι εν λόγω κινητοποιήσεις. Το 2022 ήταν μια ακόμα χρονιά όπου η πανδημία Covid-19 δημιούργησε σημαντικά προβλήματα στο μέτωπο της υγείας, γεγονός που τροφοδότησε πολλές από τις κινητοποιήσεις. Από το Φεβρουάριο και μετά, το ξέσπασμα του πολέμου στην Ουκρανία και το μεγάλο κύμα ακρίβειας που ανέκυψε δεν έπαψε να πυροδοτεί συλλογικές αντιδράσεις καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς. Οι πρωτοβουλίες της κυβέρνησης Μητσοτάκη, ειδικά σε σχέση με την πανεπιστημιακή αστυνομία ή την ανάπλαση των Εξαρχείων, καθώς και οι αδράνειές της σε ζητήματα όπως η πανδημία και η ακρίβεια, αποτέλεσαν αιτίες μεγάλης κοινωνικοπολιτικής έντασης. Οι βιασμοί, γυναικών και παιδιών, για άλλη μια χρονιά αποτέλεσαν την αιτία μιας αυξανόμενης κοινωνικής κατακραυγής και κινητοποίησης επί των συγκεκριμένων θεμάτων, όπως άλλωστε και η συμπεριφορά της κυβέρνησης απέναντι στους μετανάστες/πρόσφυγες με τα pushbacks στο Αιγαίο, καθώς και η δολοφονία ενός ακόμα Ρομά από αστυνομικό. Όλα τα παραπάνω έγιναν κατανοητά ως «απειλές» από συγκεκριμένες ομάδες ή και μεγάλο μέρος της κοινωνίας και διαμόρφωσαν, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, την κινηματική δραστηριότητα της χρονιάς που μας πέρασε. Συνιστούν, επίσης, ψηφίδες ενός μωσαϊκού κοινωνικής δυσαρέσκειας απέναντι στις πολιτικές της κυβέρνησης της ΝΔ, η οποία εντεινόταν καθ' όλη τη διάρκεια της χρονιάς. Αυτή αποτυπωνόταν και στις σχετικές έρευνες, αν και δεν μεταφραζόταν, τουλάχιστον δημοσκοπικά, σε ρεύμα πολιτικής ανατροπής, όπως επιβεβαίωσε εξάλλου και το εκλογικό αποτέλεσμα που ακολούθησε εντός του 2023. Η κυβέρνηση Μητσοτάκη, συνεπικουρούμενη και από μεγάλο μέρος των ΜΜΕ, ωραιοποιούσε ή συγκάλυπτε τα έργα και τις ημέρες της, αποδίδοντας πολλά από τα κακώς κείμενα σε εξωγενείς παράγοντες (ακρίβεια, χιονιάς, φωτιάς), αποποιούμενη συστηματικά οποιαδήποτε ευθύνη για μείζονα προβλήματα δημοκρατίας (έλεγχος ενημέρωσης, διώξεις δικαστικών και δημοσιογράφων, υποκλοπές, pushbacks στο Αιγαίο).

Ως σημαντικά γεγονότα διαμαρτυρίας λόγω της μαζικότητάς τους αξίζει να αναφερθούν (α) η πορεία του Πολυτεχνείου, η οποία συγκέντρωσε, σύμφωνα με την καταμέτρηση που πραγματοποιήσα¹³, 22.000 κόσμο, (β) η αντιπολεμική συναυλία που οργάνωσε η «Αλληλεγγύη για Όλους», στις 29 Μαρτίου στα Προπύλαια του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία συγκέντρωσε περί τους 15 με 20.000 πολίτες, (γ) το Athens Pride, που είχε επίσης γύρω στις 15.000 κόσμο, και (δ) οι γενικές απεργίες της 6^{ης} Απριλίου και της 11^{ης} Νοεμβρίου, που συγκέντρωσαν, επίσης σύμφωνα με την προσωπική μου καταμέτρηση, 12.000 και 14.000 αντίστοιχα.

Ας προχωρήσουμε, όμως, στην ανάλυση των γεγονότων διαμαρτυρίας του 2022.

Ανάλυση γεγονότων διαμαρτυρίας

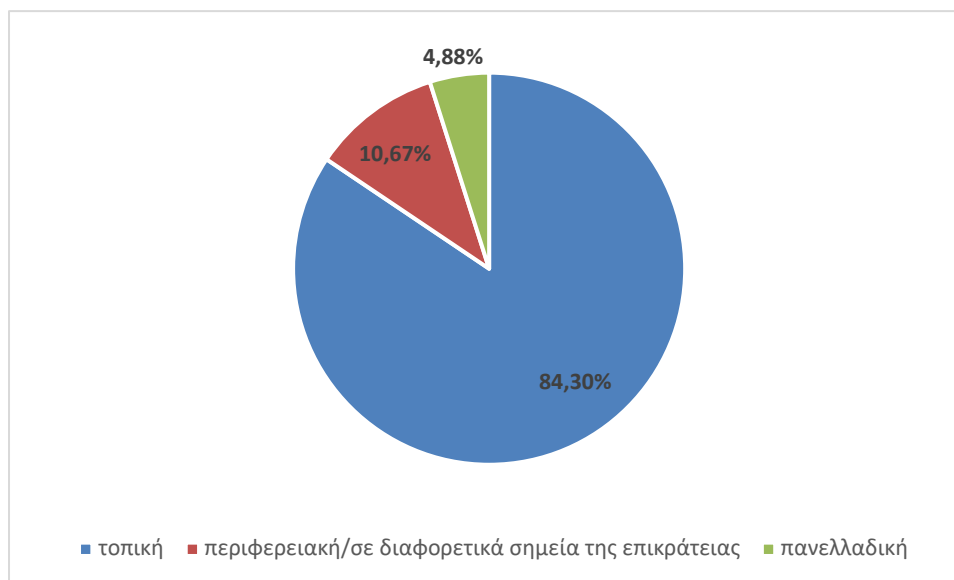
Κατά το 2022 έλαβαν χώρα 1.678 γεγονότα διαμαρτυρίας σε όλη την ελληνική επικράτεια. Ο αριθμός αυτός προέκυψε ύστερα από την αποδελτίωση των τριών πηγών μας, στη βάση των μεθοδολογικών επιλογών που κάναμε και οι οποίες περιγράφονται στο Παράρτημα της παρούσας μελέτης. Όσες φορές το άθροισμα των κινητοποιήσεων εμφανίζεται να είναι διαφορετικό, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι για κάποιες κινητοποιήσεις δεν διαθέτουμε το σύνολο των στοιχείων που καταγράφουμε.

Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 1, τα 1.415 (το 84,30%) είχαν τοπικό χαρακτήρα, τα 179 (το 10,67%) περιφερειακό χαρακτήρα, και τα 82 (το 4,88%) πανελλαδική εμβέλεια. Οι τοπικές κινητοποιήσεις, των οποίων η εμβέλειά ποτέ δεν ξεπερνά τα όρια του νομού, συγκροτούν τη βάση της κινηματικής δραστηριότητας. Η συντριπτική επικράτησή τους σε σύγκριση με τις περιφερειακές, δηλαδή αυτές που πραγματοποιούνται σε πάνω από έναν νομούς, είτε αυτοί βρίσκονται στην ίδια περιφέρεια είτε όχι, και τις πανελλαδικές αποτυπώνεται στο Γράφημα 1.

Πίνακας 1: Εμβέλεια κινητοποιήσεων

Τοπική	Περιφερειακή/σε διαφορετικά σημεία της επικράτειας	Πανελλαδική	Σύνολο
1.415	179	82	1.676
84,30%	10,67%	4,88%	100,00%

Γράφημα 1: Εμβέλεια κινητοποιήσεων

Οι κύριοι δρώντες που διαθέτουν τους λόγους, αλλά και τους οργανωτικούς πόρους, για να προβούν σε υπερτοπικό συντονισμό της δράσης τους είναι οι εργαζόμενοι στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα, οι αγρότες και οι συνταξιούχοι, ιδίως στις περιπτώσεις οικονομικών και εργασιακών αιτημάτων ή διεκδίκησης βελτίωσης της δημόσιας υγείας, καθώς και οι αναρχικοί, οι αριστεροί και οι φοιτητές, ιδίως στις περιπτώσεις αντικατασταλικών αιτημάτων

(και εκπαιδευτικών όσον αφορά στους φοιτητές). Βέβαια, πρέπει να διευκρινίσουμε ότι ο συντονισμός των δράσεων δεν είναι πάντα τυπικός, μπορεί να είναι και άτυπος. Να αφορά, δηλαδή, διαφορετικούς συλλογικούς δρώντες, οι οποίοι δεν βρίσκονται σε συνεννόηση μεταξύ τους, αλλά κινητοποιούνται απέναντι σε έναν κοινό αντίπαλο ή για έναν κοινό στόχο στο πλαίσιο μιας γενικής κινητοποίησης για ένα ζήτημα. Τις κινητοποιήσεις αυτές, που γίνονται στο πλαίσιο ενός είτε τυπικού είτε άτυπου συντονισμού, δεν καταγράφουμε ως μεμονωμένες την κάθε μία αλλά ως ένα ενιαίο περιφερειακό συμβάν. Η ξεχωριστή καταγραφή των μεμονωμένων κινητοποιήσεων των διαφορετικών συλλογικών δρώντων, παρόλο που αυτές έλαβαν χώρα την ίδια μέρα για τον ίδιο λόγο, θα «φούσκωνε» τον αριθμό των κινητοποιήσεων διαμορφώνοντας μια κάπως παραπλανητική εικόνα για την καταγραφόμενη δυναμική.

Οι ίδιοι περίπου συλλογικοί δρώντες απαντώνται και στην περίπτωση των πανελλαδικής εμβέλειας γεγονότων, όπως είναι οι γενικές απεργίες, απεργίες Ομοσπονδιών και άλλων πανελλαδικής εμβέλειας σωματείων, καθώς και αντικατασταλτικών ή δικαιωματικών διαδηλώσεων σε πάρα πολλές πόλεις που καλύπτουν όλη την επικράτεια, όπως στις περιπτώσεις της 8^{ης} Μάρτη, των επετείων του Πολυτεχνείου, των δολοφονιών του Παύλου Φύσσα και του Ζακ Κωστόπουλου, της σύσσωμης αντίδρασης των φοιτητών ενάντια στην εκπαιδευτική αναδιάρθρωση και την πανεπιστημιακή αστυνομία, ή της καθολικής συμπαράστασης σε κρατούμενους και καταλήψεις από τον αναρχικό χώρο.

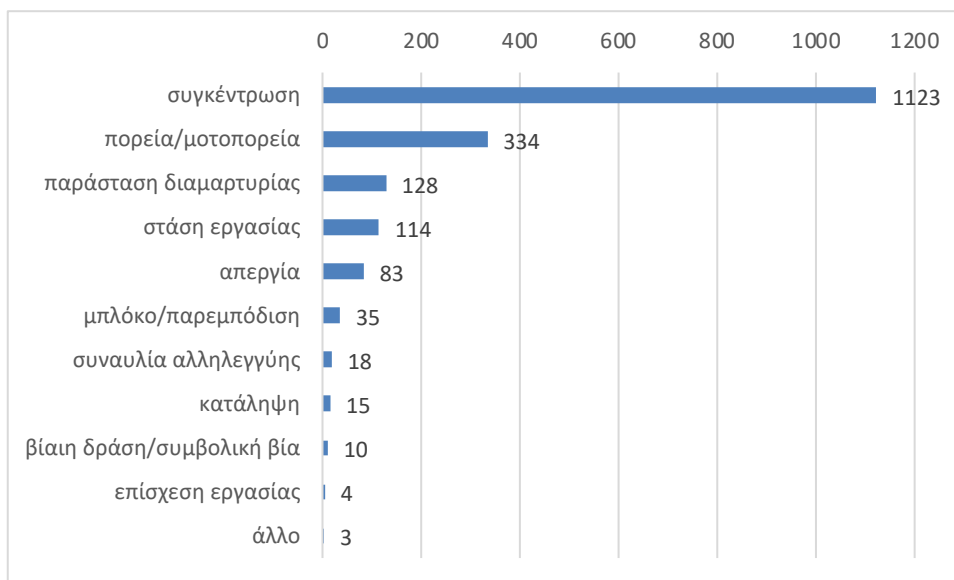
Μορφές δράσης

Όσον αφορά τις προτιμώμενες μορφές δράσης διαπιστώνουμε μια κυριαρχία των συγκεντρώσεων (Γράφημα 2). Όπως βλέπουμε και στον Πίνακα 2, στα 2/3 των γεγονότων διαμαρτυρίας πραγματοποιήθηκε συγκέντρωση. Κάτι τέτοιο φαίνεται λογικό, αφού είναι η λιγότερο περίπλοκη και λιγότερο κοστοβόρα μορφή δράσης. Άλλωστε αποτελεί και προϋπόθεση και για όλες τις άλλες μορφές δράσης. Βέβαια, η συγκεκριμένη κατηγορία επωφελείται και από το γεγονός ότι σε αυτήν συμπεριλάβαμε κάθε «κινητοποίηση» χωρίς άλλη διευκρίνιση, καθώς και κάθε συγκέντρωση που δεν ξέραμε αν εξελίχθηκε σε κάτι άλλο. Στην κατηγορία αυτή εμπίπτουν, επιπλέον, όλες οι μικροφωνικές συγκεντρώσεις που διοργάνωσαν σχεδόν αποκλειστικά οι αναρχικοί και που συνήθως δεν είχαν πολύ κόσμο, ο αριθμός των οποίων (116) δεν είναι ευκαταφρόνητος. Ομοίως, σε αυτή την κατηγορία τοποθετούμε και όλες τις συγκεντρώσεις έξω από δικαστήρια, που είναι επίσης πάρα πολλές.

Πίνακας 2: Μορφές δράσης ως απόλυτος αριθμός και ως ποσοστό επί του συνόλου

Συγκέντρωση	Πορεία/ μοτοπορεία	Παράσταση διαμαρτυρίας	Στάση εργασίας	Απεργία	Μπλόκο/ παρεμπόδιση	Συναυλία αλληλεγγύης	Κατάληψη	Βίαιη δράση/ συμβολική βία	Επίσχεση εργασίας	Άλλο
1.123	334	128	114	83	35	18	15	10	4	3
66,92%	19,90%	7,62%	6,79%	4,94%	2,08%	1,07%	0,89%	0,59%	0,23%	0,17%

Γράφημα 2: Μορφές δράσης

Σε κάθε περίπτωση πάντως, όπως βλέπουμε και στον Πίνακα 3, σχεδόν όλοι οι συλλογικοί δρώντες υιοθέτησαν πλειοψηφικά αυτή τη μορφή δράσης. Τα μεγαλύτερα ποσοστά απαντώνται σε δρώντες (κάτοικοι, αναρχικοί, φιλομεταναστευτικές ομάδες, μετανάστες/ρομά, φεμινίστριες/ΛΟΑΤΚΙ+, αριστεροί, γονείς) που δεν διαθέτουν κάτι πιο δραστικό για να αναδείξουν τα αιτήματά τους, τουλάχιστον σε σχέση με τους ιδιωτικούς και δημοσίους υπαλλήλους που διαθέτουν και ένα απεργιακό ρεπερτόριο ή τους αγρότες που είναι γνωστοί για τα μπλόκα τους. Βέβαια, τα χαμηλότερα ποσοστά χρήσης της συγκέντρωσης, όπως βλέπουμε στον Πίνακα 3, τα συναντάμε στους συνταξιούχους, γεγονός όμως που οφείλεται στο ότι οι συγκεντρώσεις τους ακολουθήθηκαν σε μεγάλο ποσοστό από πορείες και γι' αυτό καταγράφηκαν αναλόγως. Οι ακροδεξιοί δεν εμφανίζονται στις καταγραφές, γιατί οι πηγές στις οποίες βασίζεται αυτή η έρευνα αναφέρονται σε αυτούς βασικά όταν προβαίνουν σε βίαιες ενέργειες, αλλά και γιατί όντως ο οργανωμένη δράση των ακροδεξιών ομάδων ήταν περιορισμένη κατά το 2022.

Πίνακας 3: Συγκεντρώσεις ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου συλλογικού δρώντα

Αναρχικοί	361	75,68%
Ιδιωτικοί υπάλληλοι	190	50,39%
Αριστεροί	188	68,61%
Δημόσιοι υπάλληλοι	126	59,43%
Φοιτητές	107	58,79%
Κάτοικοι	107	78,10%
Φεμινίστριες/ΛΟΑΤΚΙ+	59	69,41%
Αγρότες κ.ά.	35	54,68%
Φιλομεταναστευτικές ομάδες	38	71,69%
Γονείς	28	63,63%
Συνταξιούχοι	15	36,58%
Μετανάστες/πρόσφυγες/Ρομά	24	70,58%
Μαθητές	13	44,82%
Ελεύθεροι επαγγελματίες	12	46,15%
Βιοτέχνες κ.ά.	12	50,00%
Άλλοι	10	71,42%
Άνεργοι	4	57,14%
Αντισπισιστές	6	100,00%
Ακροδεξιόι	0	0,00%

Στις υπόλοιπες μορφές δράσης, ως προς τη συχνότητα, ακολουθεί η πορεία/μοτοπορεία, η οποία υιοθετήθηκε στο 1/5 των περιπτώσεων. Η διαδήλωση είναι σαφώς πιο δυναμική μορφή δράσης, απαιτεί περισσότερους πόρους, αλλά έχει και μεγαλύτερη χωρική εμβέλεια. Οι πορείες στο κέντρο των πόλεων, και ειδικά των μεγάλων πόλεων, θεωρούνται πολλές φορές δείκτης για την επιτυχία μιας κινητοποίησης ή για το βαθμό κοινωνικής δυσaréσκειας. Γι' αυτό αφιερώνονται σημαντικοί οργανωτικοί πόροι από την πλευρά των διοργανωτών και των συμμετεχόντων, αλλά και από την κυβέρνηση και τις αστυνομικές αρχές που ουκ ολίγες φορές έσπευσαν να επέμβουν βίαια, ώστε να σταματήσουν, να εκτρέψουν ή να διαλύσουν μια διαδήλωση, με αποτέλεσμα πολλές πορείες να καταλήξουν σε συλλήψεις, προσαγωγές, αλλά και τραυματισμούς. Όπως βλέπουμε στον Πίνακα 4, χαμηλότερα ποσοστά χρήσης της πορείας/μοτοπορείας παρουσιάζουν κυρίως οι εργαζόμενοι που στηρίζονται στο απεργιακό ρεπερτόριο. Οι υπόλοιποι δρώντες τη χρησιμοποίησαν συμπληρωματικά με τη συγκέντρωση. Έτσι, τα μεγαλύτερα ποσοστά χρήσης της διαδήλωσης εμφανίζουν οι δρώντες εκείνοι που δεν προηγούνταν στη χρήση της προηγούμενης κατηγορίας (συνταξιούχοι, μαθητές, φοιτητές).

Πίνακας 4: Πορείες ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου συλλογικού δρώντα

Αναρχικοί	119	24,94%
Ιδιωτικοί υπάλληλοι	63	16,71%
Αριστεροί	78	28,46%
Δημόσιοι υπάλληλοι	38	17,92%
Φοιτητές	60	32,96%
Κάτοικοι	22	16,05%
Φεμινίστριες/ΛΟΑΤΚΙ+	27	31,76%
Αγρότες κ.ά.	21	32,81%
Φιλομεταναστευτικές ομάδες	16	30,18%
Γονείς	11	25,00%
Συνταξιούχοι	21	51,21%
Μετανάστες/ πρόσφυγες/Ρομά	11	32,35%
Μαθητές	12	41,37%
Ελεύθεροι επαγγελματίες	9	34,61%
Βιοτέχνες κ.ά.	2	14,28%
Άλλοι	1	7,14%
Άνεργοι	0	0,00%
Αντισπισιστές	0	0,00%
Ακροδεξιόι	0	0,00%

Επόμενη πιο δημοφιλής μορφή δράσης είναι η παράσταση διαμαρτυρίας. Πρόκειται για ένα είδος συγκέντρωσης, μικρής συνήθως σε αριθμό συμμετεχόντων, που στόχο έχει την διατύπωση αιτημάτων, με την επίδοση ή μη ενός υπομνήματος, προς συγκεκριμένους αποδέκτες. Από τους δραστήριους συλλογικούς δρώντες, σε παραστάσεις διαμαρτυρίας σε σημαντικό βαθμό προέβησαν κυρίως οι εργαζόμενοι του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα, οι αγρότες και οι συνταξιούχοι, με τους φοιτητές να καταφεύγουν και αυτοί σε αυτήν την μορφή σε αρκετές περιπτώσεις (Πίνακας 5).

Πίνακας 5: Παραστάσεις διαμαρτυρίας ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου συλλογικού δρώντα

Αναρχικοί	0	0,00%
Ιδιωτικοί υπάλληλοι	51	13,52%
Αριστεροί	5	1,82%
Δημόσιοι υπάλληλοι	38	17,92%
Φοιτητές	16	8,79%
Κάτοικοι	2	1,45%
Φεμινίστριες/ΛΟΑΤΚΙ+	0	0,00%
Αγρότες κ.ά.	11	17,18%
Φιλομεταναστευτικές ομάδες	0	0,00%
Γονείς	4	9,09%
Συνταξιούχοι	6	14,63%
Μετανάστες/πρόσφυγες/Ρομά	1	2,94%
Μαθητές	3	10,34%
Ελεύθεροι επαγγελματίες	2	7,69%
Βιοτέχνες κ.ά.	1	7,14%
Άλλοι	3	21,42%
Άνεργοι	3	42,85%
Αντισπισιστές	0	0,00%
Ακροδεξιοί	0	0,00%

Όσον αφορά τώρα στο απεργιακό ρεπερτόριο, όπως είναι λογικό, αυτό χρησιμοποιήθηκε αποκλειστικά από τους εργαζόμενους μισθωτούς, αφού μόνο αυτοί μπορούν να κάνουν απεργία. Στους Πίνακες 6 και 7, ωστόσο, εμφανίζονται και άλλοι συλλογικοί δρώντες να συμμετέχουν κάποιες φορές σε στάσεις εργασίας ή απεργίες. Αυτό συμβαίνει γιατί σε πολλά γεγονότα διαμαρτυρίας συμμετέχουν περισσότεροι του ενός δρώντες, ενώ χρησιμοποιούνται και περισσότερες της μίας μορφές δράσης. Γι' αυτό άλλωστε και σε όλη τη μελέτη το άθροισμα των μορφών δράσης ή των κινητοποιήσεων όλων των συλλογικών δρώντων υπερβαίνει τον συνολικό αριθμό των γεγονότων διαμαρτυρίας (δεν πρόκειται δηλαδή για λανθασμένο υπολογισμό). Στη συγκεκριμένη, λοιπόν, περίπτωση κάποιοι δρώντες συμμετείχαν με συγκεντρώσεις αλληλεγγύης σε απεργιακά γεγονότα ή, αντιστρόφως, εργαζόμενοι συμμετείχαν απεργώντας σε κάποιο κινηματικό γεγονός (συγκέντρωση, πορεία) που είχε κάποιους άλλους ως βασικούς οργανωτές. Οι γενικές απεργίες, για παράδειγμα, είναι γεγονότα διαμαρτυρίας πανελλαδικής εμβέλειας που εμπλέκουν πολύ περισσότερους δρώντες εκτός από τους εργαζόμενους, καθώς και συγκεντρώσεις και πορείες σε όλη τη χώρα. Ως απεργιακές θεωρούμε, επίσης, και τις σπάνιες κινητοποιήσεις που διοργανώνουν οι ελεύθεροι επαγγελματίες και οι βιοτέχνες/έμποροι/καταστηματαρχές, όταν δεν δουλεύουν. Αν αθροίσουμε, τώρα, τα ποσοστά της στάσης εργασίας, της απεργίας και της επίσχεσης εργασίας, θα δούμε πως οι ιδιωτικοί υπάλληλοι χρησιμοποιούν το απεργιακό ρεπερτόριο στο 36,60% των περιπτώσεων, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι στο 32,50%. Κάτι τέτοιο δεν πρέπει να μας προκαλεί εντύπωση, γιατί το απεργιακό ρεπερτόριο είναι κοστοβόρο και, όπως έχει επισημανθεί αλλού¹⁴, μετά την αντιμνημονιακή εποποιΐα του 2010-2012, όπου οι εργαζόμενοι έχασαν πολλά μεροκάματα, αυτοί στράφηκαν με αυξανόμενους ρυθμούς σε ένα μη απεργιακό και λιγότερο κοστοβόρο ρεπερτόριο δράσης.

Πίνακας 6: Στάσεις εργασίας ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου δρώντα

Αναρχικοί	1	0,20%
Ιδιωτικοί υπάλληλοι	71	18,83%
Αριστεροί	1	0,36%
Δημόσιοι υπάλληλοι	46	21,69%
Φοιτητές	3	1,64%
Κάτοικοι	1	0,72%
Φεμινίστριες/ΛΟΑΤΚΙ+	0	0%
Αγρότες κ.ά.	0	0%
Φιλομεταναστευτικές ομάδες	0	0%
Γονείς	0	0%
Συνταξιούχοι	1	0,43%
Μετανάστες/πρόσφυγες/Ρομά	0	0%
Μαθητές	1	3,44%
Ελεύθεροι επαγγελματίες	0	0%
Βιοτέχνες κ.ά.	0	0%
Άλλοι	0	0%
Άνεργοι	0	0%
Αντισπισιστές	0	0%
Ακροδεξιό	0	0%

Πίνακας 7: Απεργίες ανά συλλογικό δρώντα και ποσοστό επί του συνόλου των κινητοποιήσεων του αντίστοιχου δρώντα

Αναρχικοί	0	0%
Ιδιωτικοί υπάλληλοι	65	17,24%
Αριστεροί	3	1,09%
Δημόσιοι υπάλληλοι	21	9,90%
Φοιτητές	5	2,74%
Κάτοικοι	1	0,72%
Φεμινίστριες/ΛΟΑΤΚΙ+	0	0%
Αγρότες κ.ά.	0	0%
Φιλομεταναστευτικές ομάδες	0	0%
Γονείς	1	2,27%
Συνταξιούχοι	1	2,43%
Μετανάστες/πρόσφυγες/Ρομά	0	0%
Μαθητές	1	3,44%
Ελεύθεροι επαγγελματίες	3	11,53%
Βιοτέχνες κ.ά.	2	14,28%
Άλλοι	0	0%
Άνεργοι	0	0%
Αντισπισιστές	0	0%
Ακροδεξιοί	0	0%

Μειοψηφικές μορφές δράσης αποτέλεσαν τα μπλόκα ή κάποιες μορφές παρεμπόδιση, στα οποία επιδόθηκαν κατά βάση οι αγρότες, οι συναυλίες αλληλεγγύης, τις οποίες οργάνωσαν και στις οποίες συμμετείχαν διάφορες κοινωνικές ομάδες, οι καταλήψεις, τις οποίες χρησιμοποίησαν κυρίως φοιτητές (πανεπιστημιακές σχολές), αναρχικοί (άδεια κτίρια ή συμβολικοί στόχοι) και δημόσιοι υπάλληλοι (κτίρια δημόσιας διοίκησης), η βίαιη δράση ή συμβολική βία, η οποία υιοθετήθηκε κάποιες φορές από πολιτικά ριζοσπαστικούς ή νεανικούς συλλογικούς δρώντες, η επίσχεση εργασίας, που ήδη αναφέρθηκε, αλλά και άλλες.

Πίνακας 8: Υπόλοιπες μορφές δράσης ανά συλλογικό δρώντα

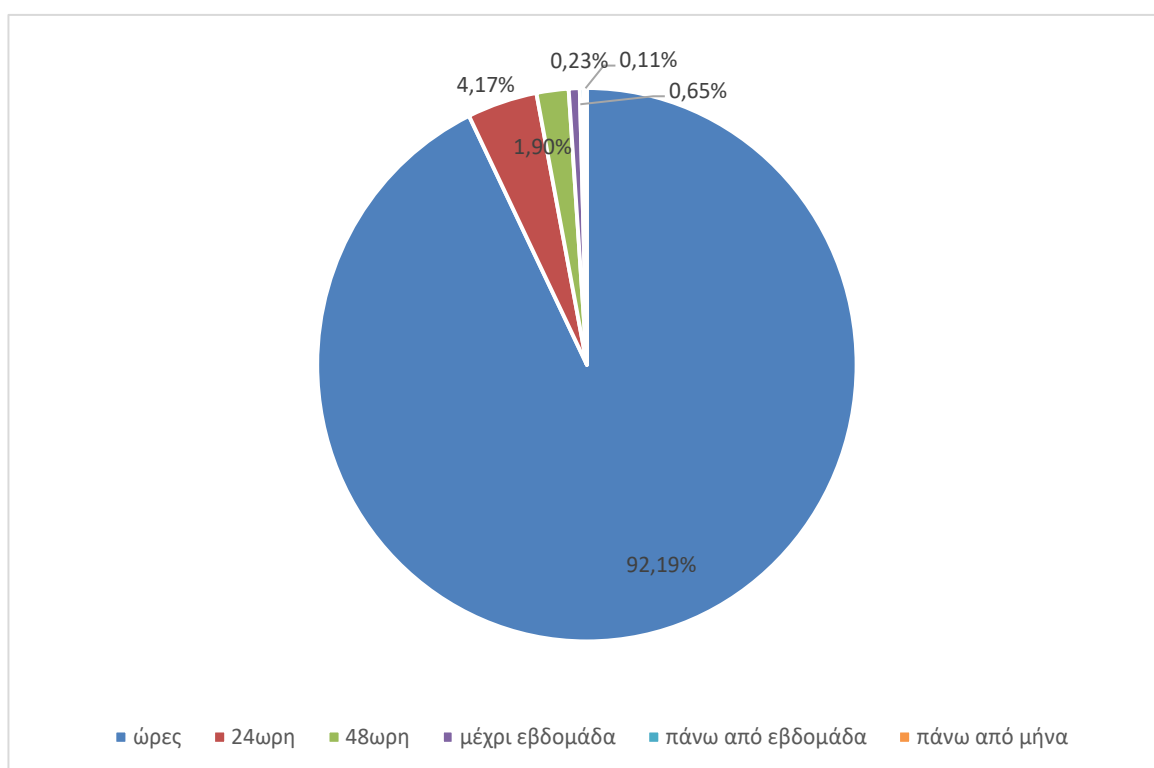
	Μπλόκο/ Παρεμπόδιση	Συναυλία αλληλεγγύης	Κατάληψη	Βίαη δράση/ Συμβολική βία	Επίσχεση εργασίας	Άλλο
Αναρχικοί	0	0	4	4	0	0
Ιδιωτικοί υπάλληλοι	4	5	0	0	2	2
Αριστεροί	2	5	0	3	0	0
Δημόσιοι υπάλληλοι	4	1	4	0	2	0
Φοιτητές	4	2	8	2	0	0
Κάτοικοι	5	4	0	0	0	0
Φεμινίστριες/ ΛΟΑΤΚΙ+	0	0	0	0	0	0
Αγρότες κ.ά.	16	2	0	0	0	1
Φιλομεταναστευτικές ομάδες	0	0	0	1	0	0
Γονείς	0	2	1	0	0	0
Συνταξιούχοι	0	0	0	0	0	0
Μετανάστες	2	0	0	1	0	0
Μαθητές	0	2	2	0	0	0
Ελεύθεροι επαγγελματίες	0	2	0	0	0	2
Βιοτέχνες κ.ά.	0	0	0	0	0	0
Άλλοι	0	0	0	0	0	0
Άνεργοι	0	0	0	0	0	0
Αντισπισιστές	0	0	0	0	0	0
Ακροδεξιόι	1	0	0	2	0	0

Διάρκεια κινητοποιήσεων

Όπως φαίνεται από τον Πίνακα 9 και το Γράφημα 3, η συντριπτική πλειοψηφία των κινητοποιήσεων κράτησαν λίγες ώρες. Πάνω από λίγες ώρες κράτησαν κυρίως οι απεργίες των μισθωτών. Πάνω από μία εβδομάδα κράτησαν τα μπλόκα των αγροτών, ενώ πάνω από έναν μήνα κράτησε μόνο η απεργιακή κινητοποίηση στο εργοστάσιο Μαλαματίνα, καθώς και οι καθημερινές πρωινές συγκεντρώσεις στην πλατεία Εξαρχείων από κατοίκους που ήταν αντίθετοι στην κατασκευή μετρό στην πλατεία.

Πίνακας 9: Διάρκεια κινητοποιήσεων και ποσοστό επί του συνόλου

Λίγες ώρες	24ωρη	48ωρη	Μέχρι 1 εβδομάδα	Πάνω από 1 εβδομάδα	Πάνω από 1 μήνα	Σύνολο
1.546	70	32	11	4	2	1.665
92,19%	4,17%	1,90%	0,65%	0,23%	0,11%	100,00%

Γράφημα 3: Διάρκεια κινητοποιήσεων και ποσοστό επί του συνόλου

Συλλογικοί δρώντες

Σχετικά με τους συλλογικούς δρώντες που πρωταγωνίστησαν στην κινηματική δράση κατά το 2022 στη χώρα μας, μια ματιά στον Πίνακα 10 και στο Γράφημα 4 μπορούν να μας δώσουν μια πρώτη ιδέα. Οι πολιτικοί δρώντες που τοποθετούνται στο αριστερό άκρο της πολιτικής ζωής (αναρχικοί, αριστεροί) και οι εργαζόμενοι του ιδιωτικού και δημόσιου τομέα εμφανίζονται ως οι πιο δραστήριοι συλλογικοί δρώντες, επιβεβαιώνοντας τόσο προηγούμενες έρευνες¹⁵ όσο και την κοινή αντίληψη. Μαζί με τους φοιτητές, είναι οι μόνοι δρώντες που συμμετείχαν σε πάνω από 10% των συνολικών κινητοποιήσεων. Πρόκειται για μαζικούς χώρους με σημαντικούς οργανωτικούς και ιδεολογικούς πόρους, που τους επιτρέπουν να κινητοποιούνται ενάντια σε ό,τι εκλαμβάνουν ως απειλή.

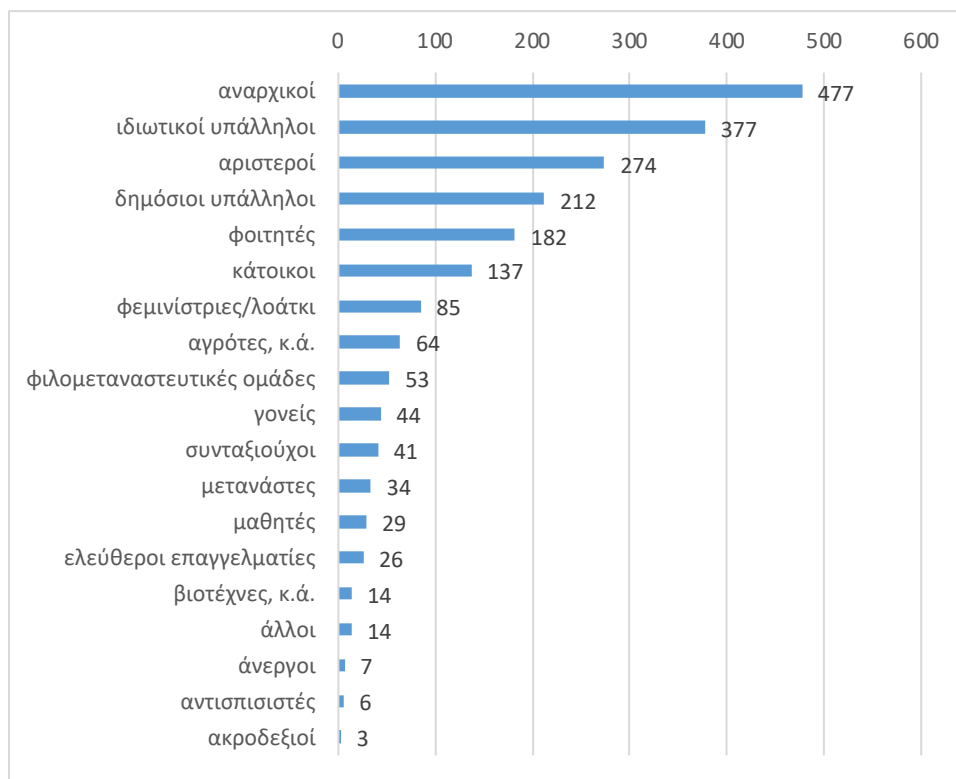
Ενώ, όμως, κυριάρχησαν οι παραδοσιακοί δρώντες, ειδικά αν συνυπολογίσουμε αγρότες, γονείς, συνταξιούχους, μαθητές, ελεύθερους επαγγελματίες, βιοτέχνες κ.ά, οι φορείς των «νέων κοινωνικών κινημάτων» έκαναν πάνω από αισθητή την παρουσία τους. Μπορεί, λοιπόν, το παραδοσιακό εργατικό κίνημα και οι αριστερόστροφες πολιτικές δυνάμεις να αποτελούν ακόμα τους μεγαλύτερους στυλοβάτες της κινηματικής δράσης στη χώρα μας (όπως ίσως σε κάθε χώρα), όμως κάτοικοι που κινητοποιούνται για περιβαλλοντικούς λόγους, φεμινίστριες και ΛΟΑΤΚΙ+ άτομα και οργανώσεις, φιλομεταναστευτικές ομάδες και μειονοτικά υποκείμενα, όπως οι μετανάστες/πρόσφυγες και οι Ρομά, και εσχάτως οι αντισπισιστές, συγκροτούν μια διακριτή ομάδα συλλογικών δρώντων που κινητοποιούνται στη βάση μιας σύγχρονης κινηματικής ατζέντας. Αξιοσημείωτο είναι, ακόμα, ότι οι ακροδεξιοί δεν υπήρξαν δραστήριοι σε κινηματικό επίπεδο, αν και αυτό χρειάζεται μερικές διευκρινίσεις. Αφενός, οι πηγές μας δεν ενδιαφέρονται να αποτυπώσουν την ακροδεξιά δράση παρά μόνο στο ποσοστό που αποτελεί κίνδυνο και, αφετέρου, οι επιθέσεις που οι ακροδεξιοί διενεργούν εναντίον των στόχων τους καταγράφονται μόνο στο ποσοστό που είμαστε σίγουροι ότι πρόκειται όντως για «συλλογική δράση», ήτοι για δράση άνω των 10 ατόμων, που είναι το όριο που έχουμε θέσει για να θεωρηθεί μια δράση συλλογική.

Πρέπει να διευκρινίσουμε, επίσης, ότι, όπως οι εργαζόμενοι μπορεί να είναι αριστεροί και τούμπαλιν, έτσι και τα άτομα που συμμετέχουν στις δραστηριότητες των «νέων κοινωνικών κινημάτων» μπορεί να συμμετέχουν εξίσου στις δραστηριότητες των παραδοσιακών κοινωνικών κινημάτων και να συμμερίζονται σε κάποιο βαθμό και την ταυτότητά τους. Επομένως, οι κινητοποιήσεις, για παράδειγμα, που οργανώνονται από ομάδες του φεμινιστικού κινήματος καταχωρήθηκαν στη δράση αυτού του τελευταίου, ανεξάρτητα από το αν οι φεμινίστριες αυτές είναι αναρχικές ή εργαζόμενες.

Πίνακας 10: Συλλογικοί δρώντες και ποσοστό συμμετοχής τους επί του συνόλου των κινητοποιήσεων

Αναρχικοί	477	28,42%
Ιδιωτικοί υπάλληλοι	377	22,46%
Αριστεροί	274	16,32%
Δημόσιοι υπάλληλοι	212	12,60%
Φοιτητές	182	10,84%
Κάτοικοι	137	8,16%
Φεμινίστριες/ΛΟΑΤΚΙ+	85	5,06%
Αγρότες κ.ά.	64	3,81%
Φιλομεταναστευτικές ομάδες	53	3,15%
Γονείς	44	2,62%
Συνταξιούχοι	41	2,44%
Μετανάστες/πρόσφυγες/Ρομά	34	2,02%
Μαθητές	29	1,72%
Ελεύθεροι επαγγελματίες	26	1,54%
Βιοτέχνες κ.ά.	14	0,83%
Άλλοι	14	0,83%
Άνεργοι	7	0,41%
Αντισπισιστές	6	0,35%
Ακροδεξιοί	3	0,17%

Γράφημα 4: Συλλογικοί δρώντες

Αιτήματα κινητοποιήσεων

Τα αιτήματα των κινητοποιήσεων καλύπτουν μια πολύ μεγάλη γκάμα. Όπως παρατηρούμε στον Πίνακα 11, αυτά αφορούσαν βασικά τρεις μεγάλες κατηγορίες: α) αιτήματα σχετικά με την οικονομική κατάσταση και την εργασία των ανθρώπων (οικονομικά, εργασιακά, φορολογικά, ασφαλιστικά, στέγαση), β) αιτήματα δικαιωμάτων και ποιότητας της δημοκρατίας (αντικατασταλτικά, δικαιώματα κρατούμενων, γυναικών/ΛΟΑΤΚΙ+/κακοποιημένων παιδιών, μεταναστών, ζώων), γ) αιτήματα κρατικής μέριμνας (παιδεία, υγεία, περιβαλλοντικά και αστικού χώρου, κοινωνικό κράτος, δημόσιες υποδομές/περιουσία/επενδύσεις). Σε πολλές κινητοποιήσεις διατυπώνονταν περισσότερα του ενός ή και πολλά διαφορετικά αιτήματα.

Το γεγονός ότι τα αντικατασταλτικά αιτήματα (413), που αφορούν συνήθως σε παρεμβάσεις της αστυνομίας, έρχονται πρώτα σε συχνότητα (24,61% των περιπτώσεων), είναι πολύ δηλωτικό για τη μεταχείριση που επιφύλαξε η κυβέρνηση Μητσοτάκη στις διαμαρτυρούμενες κοινωνικές ομάδες. Η αστυνομία χρησιμοποιήθηκε σαν βασικό εργαλείο διακυβέρνησης, με αποτέλεσμα σχεδόν στο 1/4 των κινητοποιήσεων οι συλλογικοί δρώντες να διαμαρτύρονται ενάντια στη βίαιη καταστολή, τις συλλήψεις και τις προσαγωγές, τις αυθαιρεσίες και τον περιορισμό των πολιτικών ελευθεριών.

Τα εργασιακά (346) και τα οικονομικά αιτήματα (307) ακολουθούν (20,61% και 18,29%), προδίδοντας τα συσσωρευμένα προβλήματα των εργαζομένων, αλλά και άλλων κοινωνικών κατηγοριών που αντιμετώπισαν οξυμμένα προβλήματα επιβίωσης ή φτωχοποίησης εξαιτίας της ακρίβειας. Η εργασιακή απορρύθμιση την οποία ενέτεινε η νεοφιλελεύθερη πολιτική της ΝΔ έχει φέρει το ζήτημα των απολύσεων, της εργασιακής επισφάλειας και των κακών εργασιακών συνθηκών στο προσκήνιο. Ομοίως, η συχνή καθυστέρηση των δεδουλευμένων, η ανάγκη αύξησης των μισθών και των συντάξεων, καθώς και η ανάγκη αντιμετώπισης των συνεχών ανατιμήσεων και των φουσκωμένων λογαριασμών, διαμόρφωσε μια διαταξική οικονομική ατζέντα.

Είναι εντυπωσιακό ότι 193 κινητοποιήσεις (11,50%) αφορούν στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων των κρατούμενων. Τόσο οι δικαστικές «περιπέτειες» αναρχικών που βρέθηκαν στη φυλακή με βαριές κατηγορίες για ένοπλη

δράση (κάποιοι εκ των οποίων ξεκίνησαν απεργία πείνας) όσο και περιπτώσεις αλλοδαπών που διώκονταν για ανάλογη δράση από το ελληνικό (η περίπτωση 11 Τούρκων και Κούρδων αγωνιστών) ή από άλλα κράτη, τροφοδότησαν κύματα αλληλεγγύης κυρίως από τον αναρχικό χώρο, αλλά και από αριστερές ομάδες. Ο μεγάλος αριθμός των κινητοποιήσεων αλληλεγγύης στους κρατούμενους αποτυπώνει το αίσθημα αλληλεγγύης που διέπει τους συγκεκριμένους χώρους και την προσπάθειά τους να μείνουν οι συγκεκριμένες υποθέσεις στη δημοσιότητα, ώστε να υπάρξει πίεση για «δικαίωση».

Στη συνέχεια, οι 115 κινητοποιήσεις για ζητήματα της παιδείας (6,85%) αποτυπώνουν τα αυξημένα προβλήματα που αντιμετώπισαν φοιτητές και καθηγητές λόγω της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που προώθησε η κυβέρνηση της ΝΔ, η οποία στόχευε στην περικοπή των εισακτέων και της κρατικής χρηματοδότησης, στην περιστολή του αυτοδιοίκητου, στη σύνδεση του πανεπιστημίου με την ιδιωτική πρωτοβουλία και τη λειτουργία του σύμφωνα με ιδιωτικοοικονομικά κριτήρια. Πρέπει, βέβαια, να διευκρινίσουμε ότι τα αιτήματα ενάντια στην πανεπιστημιακή αστυνομία καταχωρήθηκαν ως αντικατασταλτικά και, ως εκ τούτου, εμπίπτουν σε προηγούμενη κατηγορία.

Πολύ ψηλά στη λίστα των αιτημάτων βρίσκονται τα αιτήματα υπέρ των δικαιωμάτων των γυναικών, της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας και των κακοποιημένων παιδιών, η ομαδοποίηση των οποίων ενέχει σαφώς μία δόση αυθαιρεσίας. Η έμφυλη καταπίεση, βέβαια, μπορεί να ενοποιήσει τα δύο πρώτα, ενώ η καταγγελία των βιασμών μπορεί να φέρει στην ίδια κατηγορία τα πρώτα και τα τελευταία. Η ενοποίησή τους, ωστόσο, υπακούει και σε μία ακόμα λογική: τη δημιουργία μεγάλων κατηγοριών αιτημάτων και την αποφυγή του πολυκερματισμού τους, με σκοπό την πιο εύκολη αξιοποίηση των στοιχείων, καθώς και την εξαγωγή ευρύτερων συμπερασμάτων. Οι 114 κινητοποιήσεις (6,79%), λοιπόν, που εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία οργανώθηκαν ως επί το πλείστον με σκοπό την καταγγελία γυναικοκτονιών, έμφυλης βίας και έμφυλων διακρίσεων, αλλά και σε ένδειξη αλληλεγγύης σε θύματα κακοποίησης, γυναικών και παιδιών.

Επόμενη κατηγορία αιτημάτων αποτελούν τα αιτήματα υπέρ της προάσπισης της δημόσιας υγείας (6,19%). Καθώς η πανδημία covid-19 δεν είχε τελειώσει ακόμα, εργαζόμενοι, συνταξιούχοι, κάτοικοι, αλλά και πολιτικοί φορείς ζητούσαν επίμονα μέτρα για την προστασία της υγείας, αλλά και ενίσχυση του Εθνικού Συστήματος Υγείας.

Με ένα διεθνές πρόβλημα έχει να κάνει και η επόμενη πιο δημοφιλής κατηγορία αιτημάτων. Το ξέσπασμα του πολέμου στην Ουκρανία δημιούργησε μεγάλες ανησυχίες και στην Ελλάδα, γεγονός που τροφοδότησε 100 κινητοποιήσεις (5,95%), οργανωμένες βασικά από αριστερούς και αναρχικούς.

Τα δικαιώματα των μειονοτικών πληθυσμών, ήτοι των μεταναστών/προσφύγων και των Ρομά τροφοδότησαν 98 κινητοποιήσεις (5,84%). Η υπεράσπιση των μεταναστών/προσφύγων απέναντι στην αντιμεταναστευτική πολιτική της κυβέρνησης Μητσοτάκη, που αφορούσε τόσο την παρεμπόδιση εισόδου στη χώρα όσο και την παραβίαση των δικαιωμάτων τους στη συνέχεια, ενεργοποίησε αφενός τους μετανάστες και τις φιλομεταναστευτικές ομάδες και αφετέρου αναρχικές και αριστερές κοινωνικο-πολιτικές δυνάμεις. Ομοίως, ο θάνατος ενός Ρομά κινητοποιήσε ενάντια στην αστυνομική αυθαιρεσία τόσο τους ίδιους τους Ρομά όσο και πολιτικούς χώρους δραστήριους στην υπεράσπιση των δικαιωμάτων.

Ιδιαίτερα σημαντικά πλέον είναι τα αιτήματα που σχετίζονται με το περιβάλλον και τη χρήση του αστικού χώρου. Οι 86 κινητοποιήσεις (5,12%) που έλαβαν χώρα το 2022 πιστοποιούν του λόγου το αληθές. Τόσο οι αντι-οικολογικές επενδύσεις στην άγρια φύση, τα νησιά και τις περιοχές Natura όσο και η υπεράσπιση των αστικών χώρων πρασίνου και των κοινόχρηστων χώρων βρήκαν απέναντί τους ιδίως πρωτοβουλίες κατοίκων οι οποίοι υπερασπίστηκαν την ποιότητα ζωής τους απέναντι σε ιδιωτικά συμφέροντα και κρατικούς σχεδιασμούς. Εμβληματική της πρώτης ομάδας ήταν η αντίσταση των κατοίκων της Καρδίτσας ενάντια στην τοποθέτηση ανεμογεννητριών στα Άγραφα, ενώ εμβληματική της δεύτερης ήταν η υπεράσπιση της πλατείας Εξαρχείων και του λόφου Στρέφη ενάντια στους σχεδιασμούς της κυβέρνησης Μητσοτάκη για περαιτέρω «εξευγενισμό» της περιοχής και αλλαγή του χαρακτήρα της.

Τα αιτήματα που αφορούν στην υπεράσπιση ή την ενίσχυση των δημόσιων υποδομών/περιουσίας/επενδύσεων (3,39%) και του κοινωνικού κράτους (0,65%) είναι στην πραγματικότητα πολύ περισσότερα από 57 και 11 αντίστοιχα. Απλώς όσα σχετίζονται με την παιδεία και την υγεία τοποθετήθηκαν σε ξεχωριστές κατηγορίες, όπως είδαμε παραπάνω. Στην κατηγορία των δημόσιων υποδομών/περιουσίας/επενδύσεων τοποθετήθηκαν βασικά τα αιτήματα κατά των αποκρατικοποιήσεων και υπέρ της αύξησης του προϋπολογισμού για τη στήριξη της κοινωνίας. Ομοίως, στην κατηγορία του κοινωνικού κράτους τοποθετήθηκαν κυρίως όσα αιτήματα σχετίζονται με τα προνοιακά επιδόματα. Ως εκ τούτου, το αίτημα για δημόσια παρέμβαση και στήριξη του κοινωνικού κράτους είναι πολύ ευρύτερο από ό,τι αποτυπώνεται στον Πίνακα 11.

Όσον αφορά τις τελευταίες πολύ μειοψηφικές κατηγορίες αιτημάτων αξίζει να σημειώσουμε τα εξής: (α) Η απελευθέρωση των πλειστηριασμών είχε ως αποτέλεσμα πολλοί άνθρωποι να χάσουν ή να κινδυνεύουν να χάσουν τα σπίτια τους, γεγονός που πυροδότησε πολλές κινητοποιήσεις (27) που σκοπό είχαν να ακυρώσουν εξώσεις και να στείλουν ένα μήνυμα στην κυβέρνηση υπέρ της προστασίας της πρώτης κατοικίας. (β) Τα ασφαλιστικά αιτήματα (26), και ακόμα περισσότερο τα φορολογικά (5), δεν βρέθηκαν ψηλά στην ατζέντα των εργαζομένων σε σχέση με

τα εργασιακά και τα οικονομικά. (γ) Τα γενικά, αντικυβερνητικά ή αντικαπιταλιστικά αιτήματα (14) συγκροτούν μια υπολειμματική κατηγορία, η οποία προφανώς και δεν απηχεί το μέγεθος της δυσφορίας απέναντι στην κυβέρνηση ή τον καπιταλισμό, απλώς αυτή η δυσφορία εξειδικεύεται σε πιο συγκεκριμένα αιτήματα. (δ) Ο αντισπισμός, αν και υπαρκτός ως μέρος μιας ευρύτερης vegan κουλτούρας, δεν είναι ακόμα ιδιαίτερα ανεπτυγμένος, γι' αυτό μόνο σε 7 κινητοποιήσεις διατυπώθηκαν αιτήματα για τα δικαιώματα των ζώων.

Πίνακας 11: Αιτήματα κινητοποιήσεων

Αντικατασταλτικά	413	24,61%
Εργασιακά	346	20,61%
Οικονομικά	307	18,29%
Δικαιώματα κρατουμένων	193	11,50%
Παιδείας	115	6,85%
Δικαιώματα γυναικών/ ΛΟΑΤΚΙ+/ κακοποιημένων παιδιών	114	6,79%
Υγείας	104	6,19%
Αντιϊμπεριαλιστικά/αντιπολεμικά	100	5,95%
Δικαιώματα μεταναστών/Ρομά	98	5,84%
Περιβαλλοντικά και αστικού χώρου	86	5,12%
Δημόσιες υποδομές, περιουσία, επενδύσεις	57	3,39%
Στέγαση	27	1,60%
Ασφαλιστικά	26	1,54%
Άλλα	16	0,95%
Γενικά, αντικυβερνητικά, αντικαπιταλιστικά	14	0,83%
Κοινωνικό κράτος	11	0,65%
Δικαιώματα ζώων	7	0,41%
Φορολογικά	5	0,29%

Τόποι κινητοποιήσεων

Οι κινητοποιήσεις του 2022 έλαβαν χώρα σε όλες τις περιοχές της επικράτειας, ωστόσο σε πολύ διαφορετικούς αριθμούς. Όπως παρατηρούμε στον Πίνακα 12, σχεδόν οι μισές από αυτές (836) έλαβαν χώρα στην Αθήνα, επιβεβαιώνοντας προηγούμενες έρευνες σχετικά με το βάρος της πρωτεύουσας ενός υδροκέφαλου κράτους για την κινηματική ζωή της χώρας¹⁶. Στη δεύτερη θέση βρίσκεται η Θεσσαλονίκη (381), ως συμπρωτεύουσα, αν και με αυξημένη παρουσία ως ποσοστό επί του συνόλου σε σχέση πάλι με προηγούμενες έρευνες¹⁷. Τόσο για τις περιπτώσεις της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης όσο και για τους υπόλοιπους νομούς της χώρας, ο αριθμός των κινητοποιήσεων σχετίζεται με α) το μέγεθος του πληθυσμού, από το οποίο εξαρτάται το εύρος τόσο των προβλημάτων όσο και το εύρος των ανθρώπινων πόρων, β) τη σύνθεσή του (η παρουσία πανεπιστημίου, για παράδειγμα, διευκολύνει την κινηματική δραστηριότητα) και γ) την ύπαρξη διοικητικού κέντρου (εκεί δηλαδή που απευθύνονται τα περισσότερα αιτήματα). Για τους λόγους αυτούς, η Πάτρα, τα Ιωάννινα, η Λάρισα, τα Χανιά και το Ηράκλειο, φιλοξένησαν αισθητά περισσότερες κινητοποιήσεις από τις όμορες περιοχές της οικείας περιφέρειας, αλλά και από άλλες περιοχές της χώρας.

Πίνακας 12: Τόποι κινητοποιήσεων

Ιόνια νησιά – 42 κινητοποιήσεις

Κέρκυρα	23
Κεφαλλονιά	11
Ζάκυνθος	7
Λευκάδα	1

Ήπειρος – 80 κινητοποιήσεις

Ιωάννινα	60
Άρτα	7
Πρέβεζα	7
Θεσπρωτία	6

Δυτική Ελλάδα – 151 κινητοποιήσεις

Αχαΐα	109
Αιτωλοακαρνανία	25
Ηλεία	17

Στερεά Ελλάδα – 55 κινητοποιήσεις

Φθιώτιδα	22
Εύβοια	22
Βοιωτία	8
Φωκίδα	3
Ευρυτανία	0

Αττική – 836 κινητοποιήσεις

Αττική	836
--------	-----

Πελοπόννησος – 17 κινητοποιήσεις

Μεσσηνία	8
Λακωνία	3
Αργολίδα	3
Κορινθία	3
Αρκαδία	0

Κρήτη – 82 κινητοποιήσεις

Χανιά	38
Ηράκλειο	35
Ρέθυμνο	9
Λασιθί	0

Βόρειο Αιγαίο - 31 κινητοποιήσεις

Λέσβος	17
Χίος	9
Σάμος	5

Νότιο Αιγαίο – 3 κινητοποιήσεις

Κυκλάδες	2
Δωδεκάνησα	1

Θεσσαλία – 102 κινητοποιήσεις

Λάρισα	52
Καρδίτσα	23
Μαγνησία	20
Τρίκαλα	7

Κεντρική Μακεδονία – 417 κινητοποιήσεις

Θεσσαλονίκη	381
Ημαθία	23
Σέρρες	4
Πέλλα	3
Πιερία	3
Χαλκιδική	2
Κιλκίς	1

Δυτική Μακεδονία – 22 κινητοποιήσεις

Κοζάνη	10
Καστοριά	6
Φλώρινα	3
Γρεβενά	3

Ανατολική Μακεδονία και Θράκη – 63 κινητοποιήσεις

Έβρος	23
Καβάλα	20
Ξάνθη	11
Κομοτηνή	7
Δράμα	2

Το προφίλ των συλλογικών δρώντων

Στη συνέχεια θα προσπαθήσουμε να σκιαγραφήσουμε το προφίλ των συλλογικών δρώντων που συμμετείχαν στις κινητοποιήσεις του 2022, εστιάζοντας στις μορφές δράσης και στα αιτήματά τους.

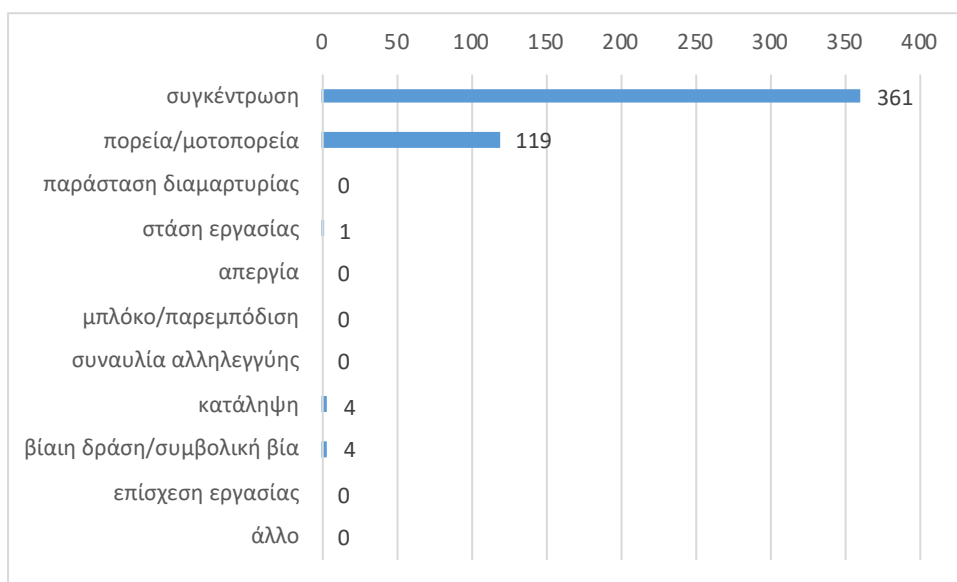
Αναρχικοί

Ένα από τα ευρήματα αυτής της μελέτης είναι πως οι αναρχικοί αποτελούν το πλέον δυναμικό κομμάτι της ελληνικής κινηματικής κοινότητας. Μπορεί πολλοί και πολλές να μην εκπλήσσονται με αυτό το εύρημα, ιδίως ύστερα από τις διευκρινίσεις περί του μεγάλου ποσοστού ολιγάριθμων κινητοποιήσεων (βλ. μικροφωνικές συγκεντρώσεις και συγκεντρώσεις αλληλεγγύης έξω από τα δικαστήρια) στις οποίες επιδίδονται, ωστόσο είναι η πρώτη φορά που αποτυπώνεται ερευνητικά και ποσοτικά αυτή η εντύπωση.

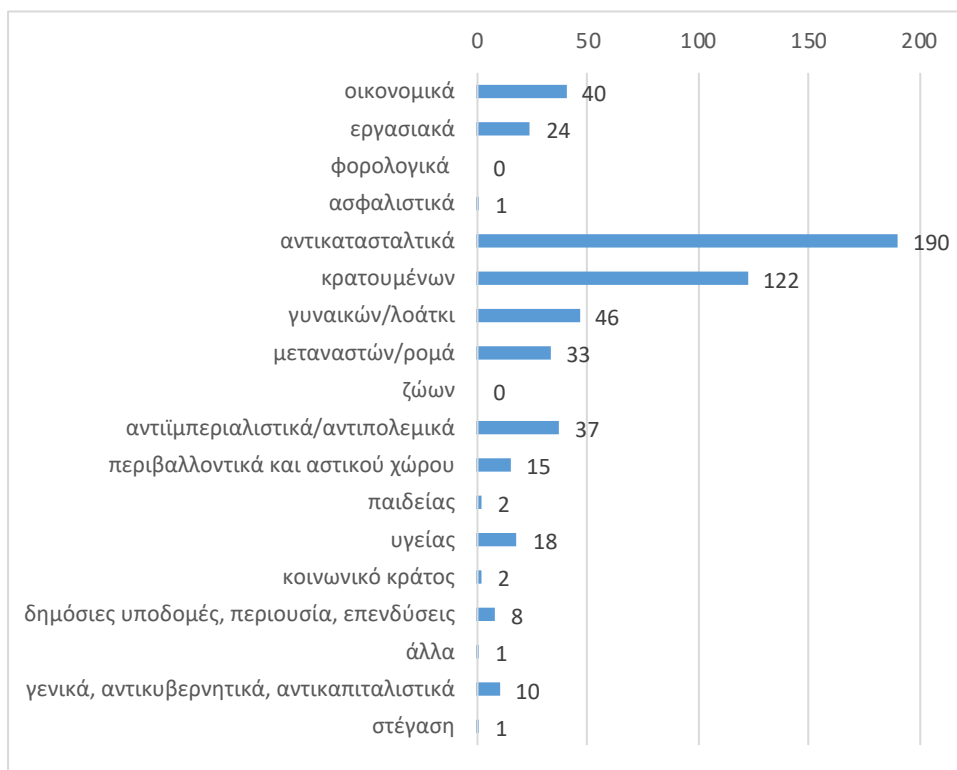
Οι αναρχικοί πραγματοποίησαν βασικά συγκεντρώσεις (361), δευτερευόντως πορείες (119) και πάρα πολύ σπάνια χρησιμοποίησαν βία, φυσική ή συμβολική (4), έξω από το πλαίσιο μιας διαδήλωσης ή προέβησαν σε κατάληψη (4) έξω από το πλαίσιο των καταλήψεων στέγης ή των στεκιών που διατηρούν (βλ. [Γράφημα 5](#)). Πολύ περισσότερες φορές χρησιμοποίησαν αμυντική ή επιθετική βία στο πλαίσιο των συγκρούσεών τους με την αστυνομία κατά τη διάρκεια περισσότερο ή λιγότερο μαζικών διαδηλώσεων και συγκεντρώσεων.

Καθώς συμμετείχαν σχεδόν στο 1/4 των καταγεγραμμένων κινητοποιήσεων κατά τη διάρκεια του 2022, τα αιτήματά τους αγκαλιάζουν σχεδόν τα πάντα. Ωστόσο, ήταν αυτοί που πρωτοστάτησαν στην αλληλεγγύη σε κρατούμενους (122) και συλληφθέντες ύστερα από κατασταλτικές αστυνομικές επεμβάσεις (190), γι' αυτό και τα σχετικά αιτήματα κυριαρχούν στην αιτηματολογία τους (βλ. [Γράφημα 6](#)). Φυσικά, τις περισσότερες φορές οι κατηγορούμενοι προέρχονταν από τον δικό τους χώρο, γεγονός που δικαιολογεί την τόσο έντονη ενασχόλησή τους με φυλακές και δικαστήρια. Από εκεί και πέρα, ο έντονος αυτός δικαιωματισμός εξέβαλε και στην υπεράσπιση άλλων ομάδων, όπως γυναικών και μελών της ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας (46), αλλά και μεταναστών, προσφύγων και Ρομά (33). Αξιοσημείωτη είναι και η συμμετοχή τους στις κινητοποιήσεις για οικονομικά (40) και εργασιακά ζητήματα (24), ενάντια στον πόλεμο στην Ουκρανία (37), υπέρ της υπεράσπισης των δημόσιων αστικών χώρων (15), ειδικά στο κέντρο της Αθήνας, καθώς και υπέρ της ενίσχυσης του ΕΣΥ (18) μέσω των σχετικών πρωτοβουλιών που ανέλαβαν σε διάφορες πόλεις της χώρας.

Γράφημα 5: Μορφές δράσης αναρχικών

Γράφημα 6: Αιτήματα αναρχικών

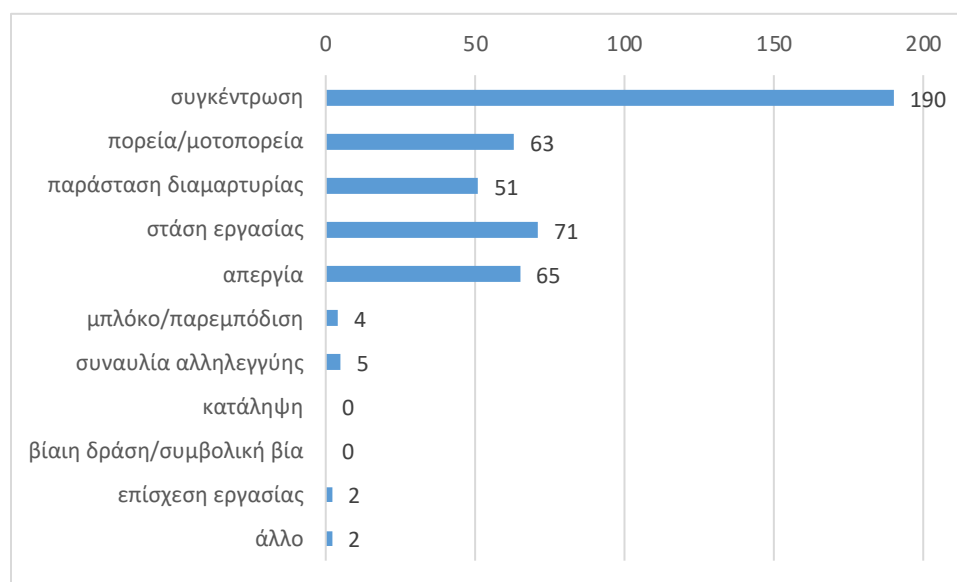

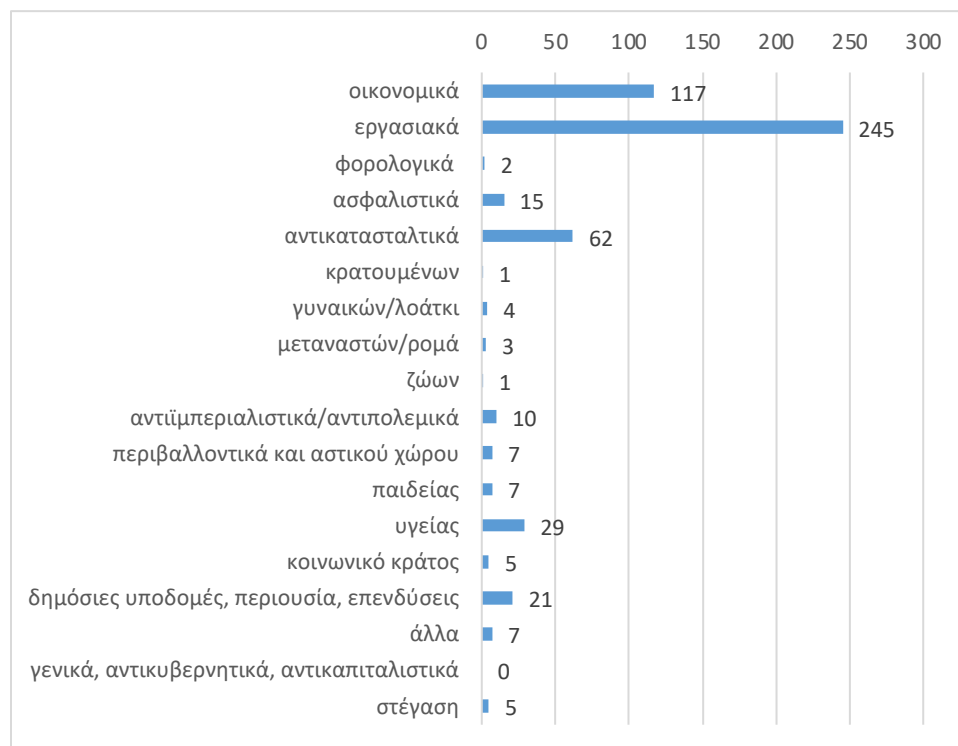
Ιδιωτικοί υπάλληλοι

Όπως και οι περισσότεροι συλλογικοί δρώντες που κινητοποιήθηκαν στη διάρκεια του 2022, έτσι και οι ιδιωτικοί υπάλληλοι συμμετείχαν κυρίως σε συγκεντρώσεις (190) και δευτερευόντως σε πορείες (63). Αλλά, όπως φαίνεται στο Γράφημα 7, ως εργαζόμενοι χρησιμοποίησαν το βασικό απεργιακό ρεπερτόριο δράσης (65 απεργίες, 71 στάσεις εργασίας), καθώς και τις παραστάσεις διαμαρτυρίας (51), πάνω-κάτω όσο και τις πορείες.

Τα δε αιτήματά τους, όπως φαίνεται από το Γράφημα 8, κάλυψαν όλη την αιτηματολογία, ωστόσο κυριάρχησαν, όπως ήταν αναμενόμενο, τα εργασιακά (245) και τα οικονομικά (117). Αξίζει να σημειώσουμε, πάντως, ότι τα εργασιακά αιτήματα ήταν διπλάσια από τα οικονομικά. Αυτό το εύρημα μας καθιστά σαφές ότι τα προβλήματα στην αγορά εργασίας, όπως αυτή έχει πλέον διαμορφωθεί, είναι μεγαλύτερα ακόμα και από το ζήτημα των χαμηλών μισθών. Απηχεί δε και μια άτυπη προτεραιότητα στο εσωτερικό της κοινότητας των ιδιωτικών υπαλλήλων, για την οποία η εξασφάλιση της εργασίας έρχεται πρώτη σε σχέση με το ύψος των απολαβών. Κατά τα άλλα, δεν λείπουν τα αιτήματα κατά του περιορισμού της συνδικαλιστικής δράσης, τα οποία καταχωρούμε στα αντικατασταλτικά (62), τα αιτήματα κατά των ιδιωτικοποιήσεων, τα οποία καταχωρούμε στα αιτήματα υπέρ των δημοσίων υποδομών (21), και άλλα αιτήματα, όπως πχ. αιτήματα προστασίας της υγείας των εργαζομένων (29).

Γράφημα 7: Μορφές δράσης ιδιωτικών υπαλλήλων

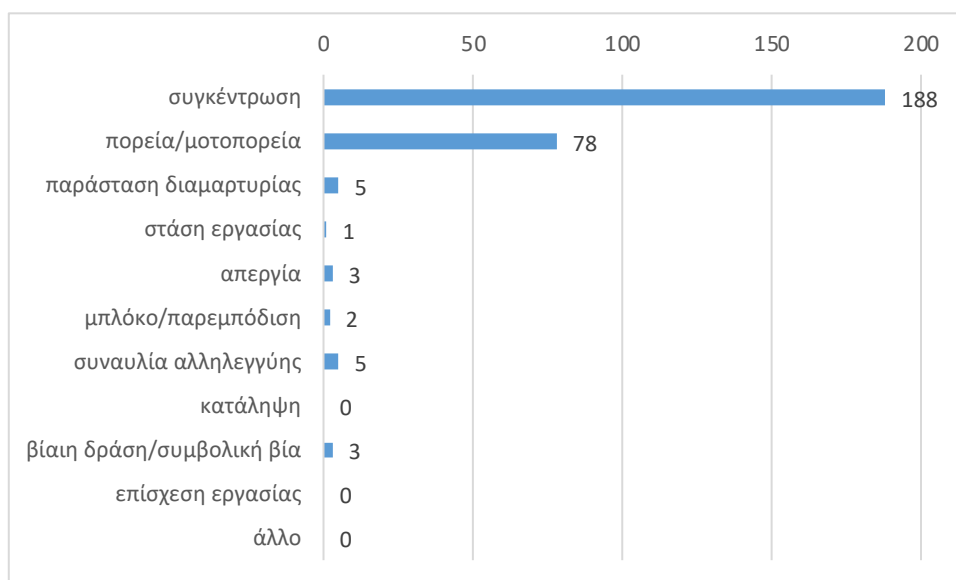

Γράφημα 8: Αιτήματα ιδιωτικών υπαλλήλων

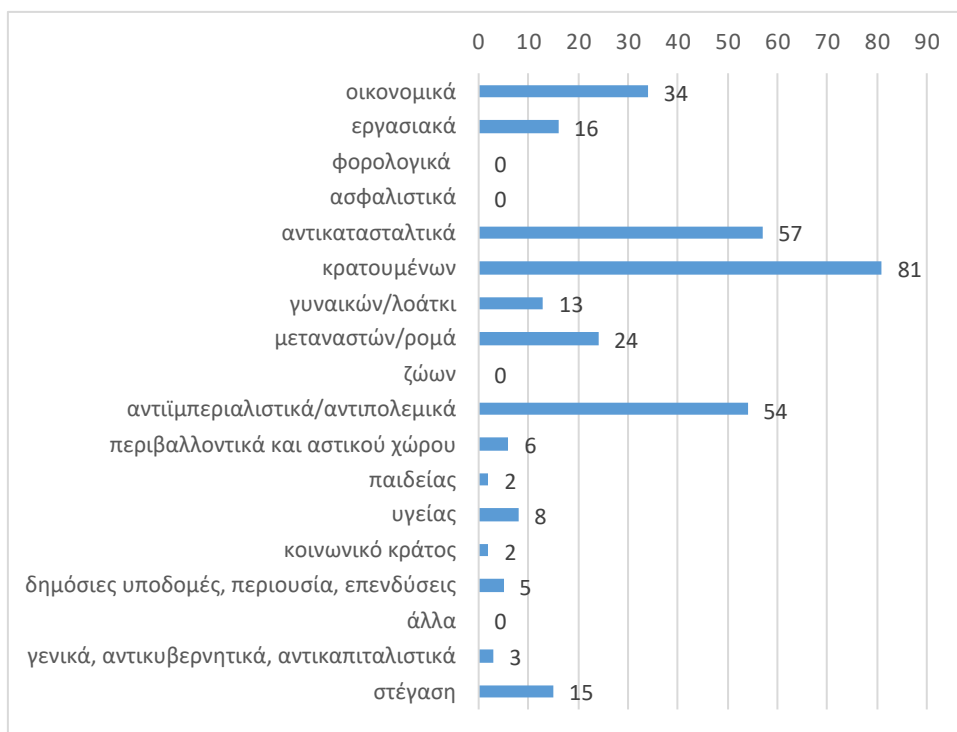
Αριστεροί

Όπως οι αναρχικοί, έτσι και οι αριστεροί επιδόθηκαν βασικά σε συγκεντρώσεις (188) και δευτερευόντως σε διαδηλώσεις (78) (Γράφημα 9). Τα δε αιτήματά τους είναι εξίσου ποικίλα. Εστιάζουν, παρόλα αυτά, στα αντικατασταλτικά (57) και τα αντιπολεμικά αιτήματα (54) (Γράφημα 10). Η πρωτοκαθεδρία των αιτημάτων υπέρ των κρατουμένων (81) οφείλεται αποκλειστικά στην καμπάνια που διατηρούσε καθ' όλη τη διάρκεια του 2022 το Λαϊκό Μέτωπο Τουρκίας και οι αλληλέγγυοι στους 11 Τούρκους και Κούρδους αγωνιστές που είχαν καταδικαστεί από το ελληνικό κράτος σε εξοντωτικές ποινές και διεξήγαγαν μια μακρά απεργία πείνας. Κατά τα άλλα, η αιτηματολογία των αριστερών κομμάτων, οργανώσεων, ομάδων και πρωτοβουλιών επιβεβαιώνει το πάγιο ενδιαφέρον της Αριστεράς για τα εργατικά ζητήματα (34 εργασιακά, 16 οικονομικά) και για τα ζητήματα δικαιωμάτων (γυναικών/ΛΟΑΤΚΙ+/κακοποιημένων παιδιών και μεταναστών/Ρομά, 13 και 24 αντίστοιχα). Επίσης, οι αριστερές δυνάμεις πιστώνονται μεγάλο μέρος των κινητοποιήσεων με αιτήματα σχετικά με τη στέγαση (15).

Γράφημα 9: Μορφές δράσης αριστερών

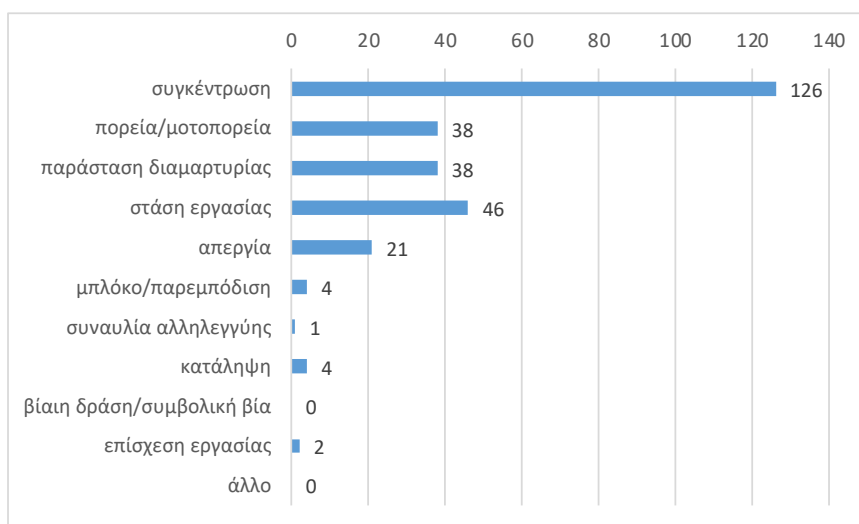
Γράφημα 10: Αιτήματα αριστερών

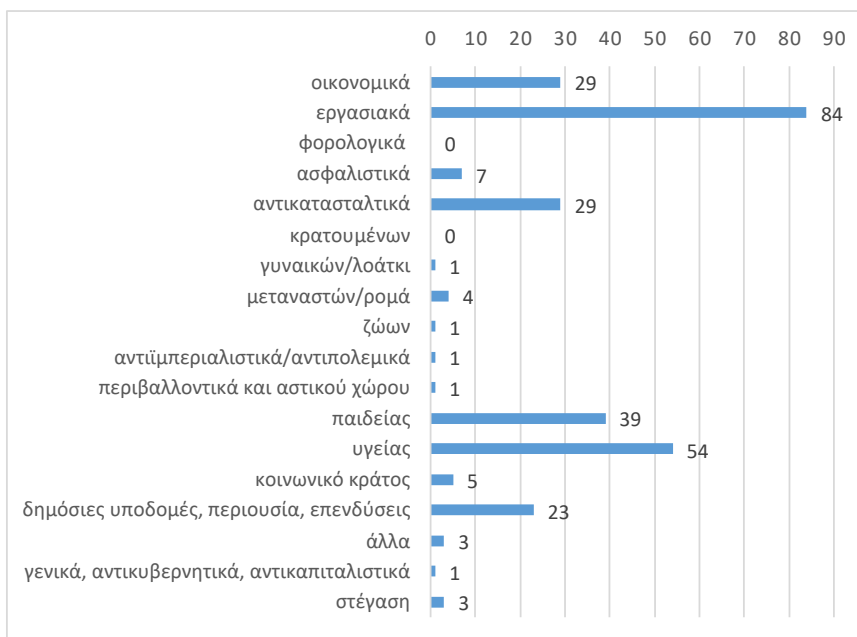

Δημόσιοι υπάλληλοι

Και οι δημόσιοι υπάλληλοι συμμετείχαν σε πολύ περισσότερες συγκεντρώσεις (126) συγκριτικά με οποιαδήποτε άλλη μορφή δράσης (Γράφημα 11). Δευτερευόντως, συμμετείχαν σε στάσεις εργασίας (46), πορείες (38) και παραστάσεις διαμαρτυρίας (38), αλλά σε σχετικά λίγες απεργίες (21), γεγονός που ίσως να εξηγείται από την καθήλωση των μισθών τους από το 2010, που καθιστά κάθε επιπλέον οικονομική απώλεια δυσβάστακτη. Αναφορικά με τα αιτήματά τους, εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι τα εργασιακά αιτήματα των δημοσίων υπαλλήλων (84) είναι σχεδόν τριπλάσια από τα αντίστοιχα οικονομικά (29). Αυτό, ωστόσο, γίνεται κατανοητό, αν λάβουμε υπόψη μας ότι πλέον το δημόσιο χρησιμοποιεί σε τόσο μεγάλο βαθμό συμβασιούχους που τα αιτήματα για επαναπρόσληψη και μονιμοποίηση εργαζομένων που καλύπτουν πάγιες και διαρκείς ανάγκες είναι διαρκή. Από 'κει και πέρα ξεχωρίζουν τα αιτήματα υπέρ της δημόσιας παιδείας (54) και υγείας (39) από εκπαιδευτικούς και υγειονομικούς αντίστοιχα, οι οποίοι κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια να αναδείξουν τις ελλείψεις στους κλάδους τους και να αντιταχθούν στις πολιτικές που τις επιδείνωναν, αλλά και υπέρ των δημοσίων αγαθών και υποδομών γενικά (23), καθώς και κατά του περιορισμού των συνδικαλιστικών ελευθεριών (29).

Γράφημα 11: Μορφές δράσης δημοσίων υπαλλήλων

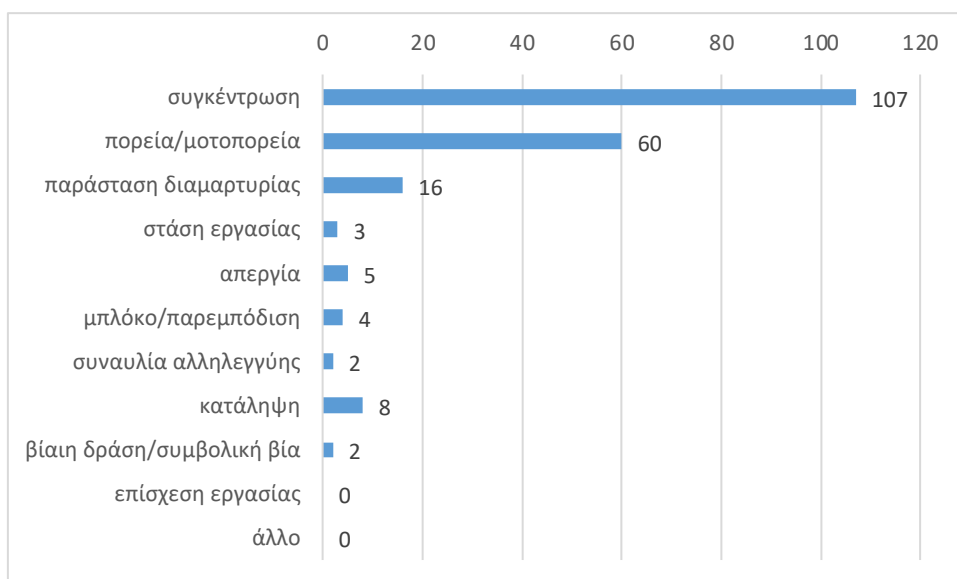

Γράφημα 12: Αιτήματα δημοσίων υπαλλήλων

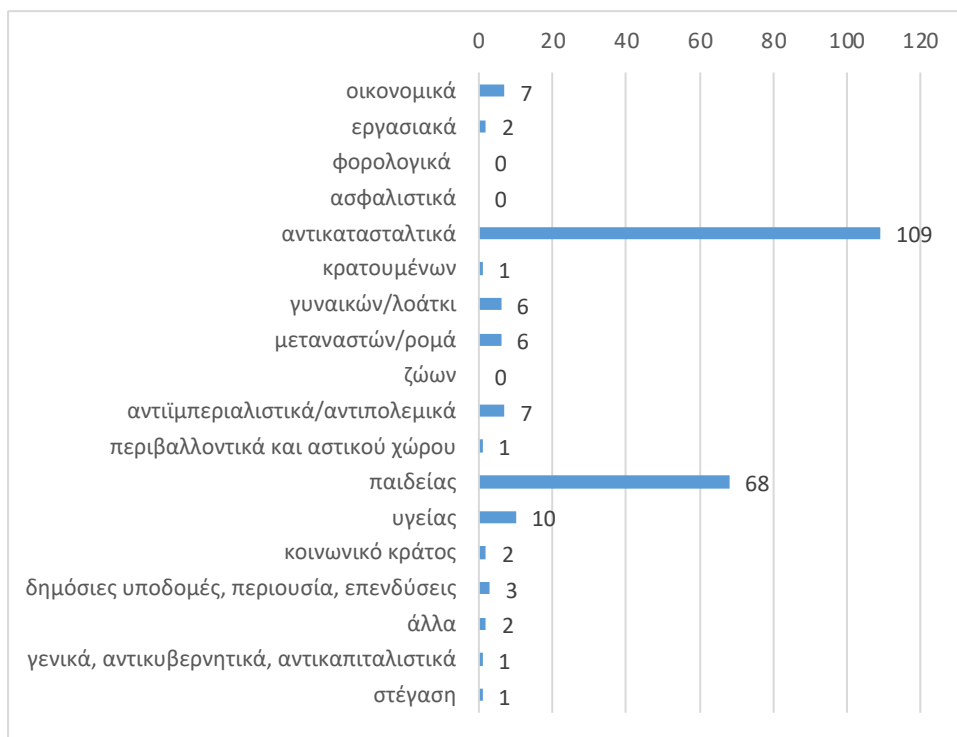
Φοιτητές

Το ρεπερτόριο δράσης των φοιτητών αποτελούνταν για το έτος 2022 επίσης κυρίως από συγκεντρώσεις (107) και πορείες (60), ενώ συμπληρωνόταν σε μικρότερο βαθμό από παραστάσεις διαμαρτυρίας (16) και κατάληψεις (8) (Γράφημα 13). Όσον αφορά στα αιτήματα, η χρονιά που πέρασε χαρακτηρίστηκε από τον αγώνα των φοιτητών να μην επιτρέψουν την είσοδο της πανεπιστημιακής αστυνομίας στα πανεπιστημιακά ιδρύματα και να ανατρέψουν άλλη μία εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που υποβάθμιζε το δημόσιο χαρακτήρα του ελληνικού πανεπιστημίου. Γι' αυτό και τα αντικατασταλτικά (109) και εκπαιδευτικά αιτήματα (68) κυριάρχησαν απόλυτα στην ατζέντα τους. Οι συνεχείς συγκρούσεις με την αστυνομία μέσα και έξω από τα πανεπιστημιακά ιδρύματα, καθώς και η αλληλεγγύη προς τον αγώνα τους εκ μέρους μεγάλου μέρους της κινηματικής κοινότητας και της ίδιας της κοινωνίας, διαμόρφωσε τέτοια πόλωση μεταξύ φοιτητών και κυβέρνησης που κατέστησε δευτερεύουσα οποιαδήποτε άλλη ενασχόληση.

Γράφημα 13: Μορφές δράσης φοιτητών

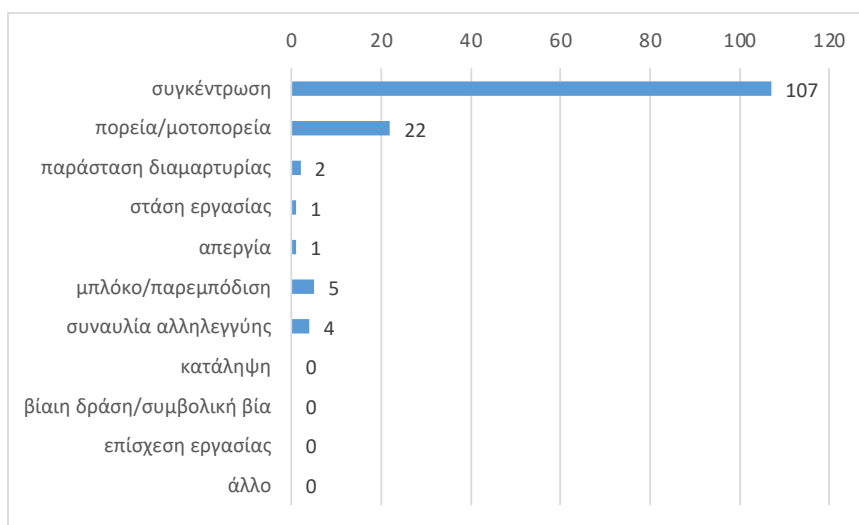
Γράφημα 14: Αιτήματα φοιτητών

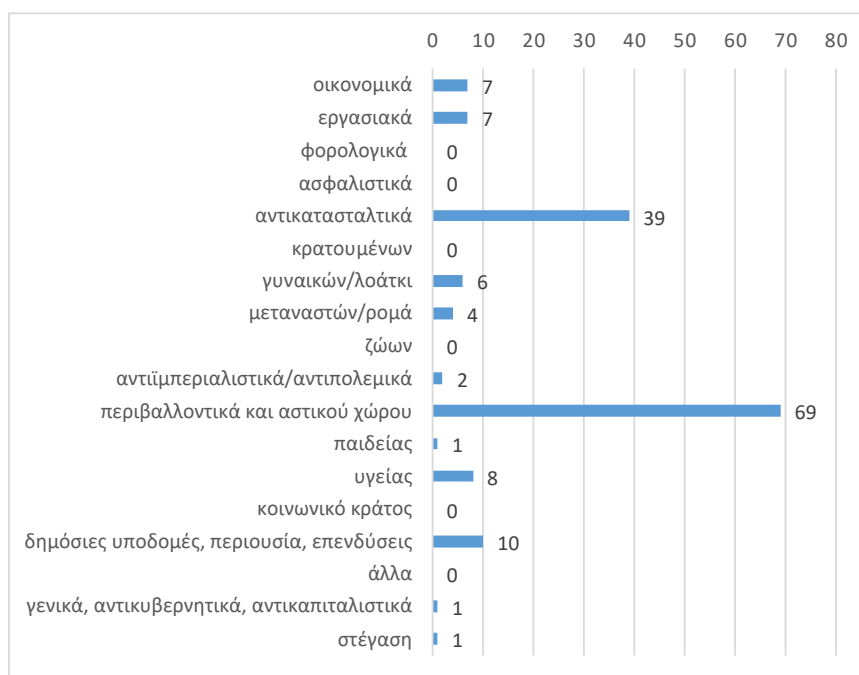
Κάτοικοι

Οι κάτοικοι προέβησαν, και αυτοί, κατά βάση σε συγκεντρώσεις (107) και σε μικρότερο βαθμό σε πορείες (22) (Γράφημα 15). Στις κινητοποιήσεις τους διατύπωσαν διάφορων ειδών αιτήματα, αλλά ως συλλογικός δρων εμφανίστηκαν συνήθως στις περιπτώσεις υπεράσπισης των ελεύθερων αστικών χώρων και του περιβάλλοντος (69), γεγονός που αύξησε και τα αντικαταστατικά τους αιτήματα (39) (Γράφημα 16), καθώς οι κινητοποιήσεις τους συχνά αντιμετωπίστηκαν με βία από την αστυνομία.

Γράφημα 15: Μορφές δράσης κατοίκων

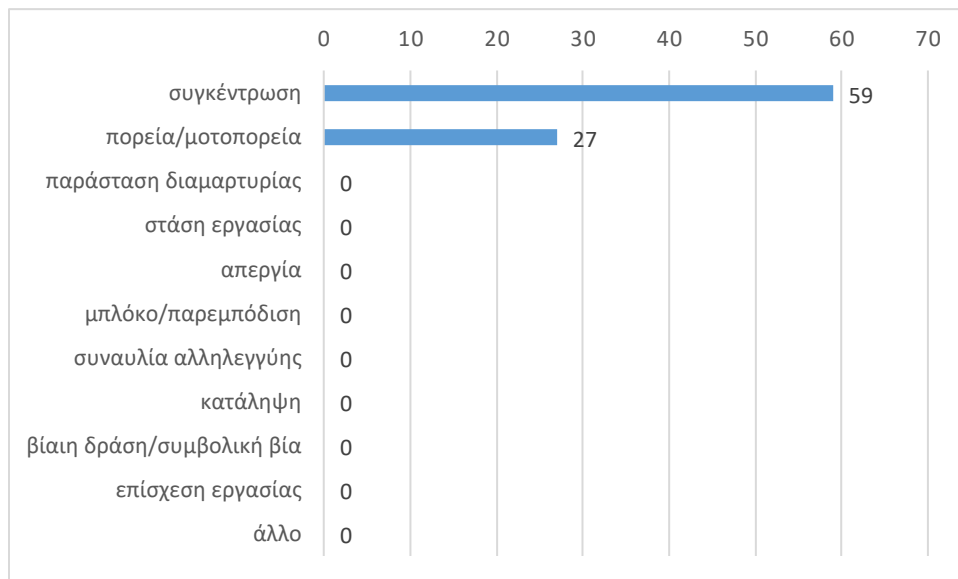
Γράφημα 16: Αιτήματα κατοίκων

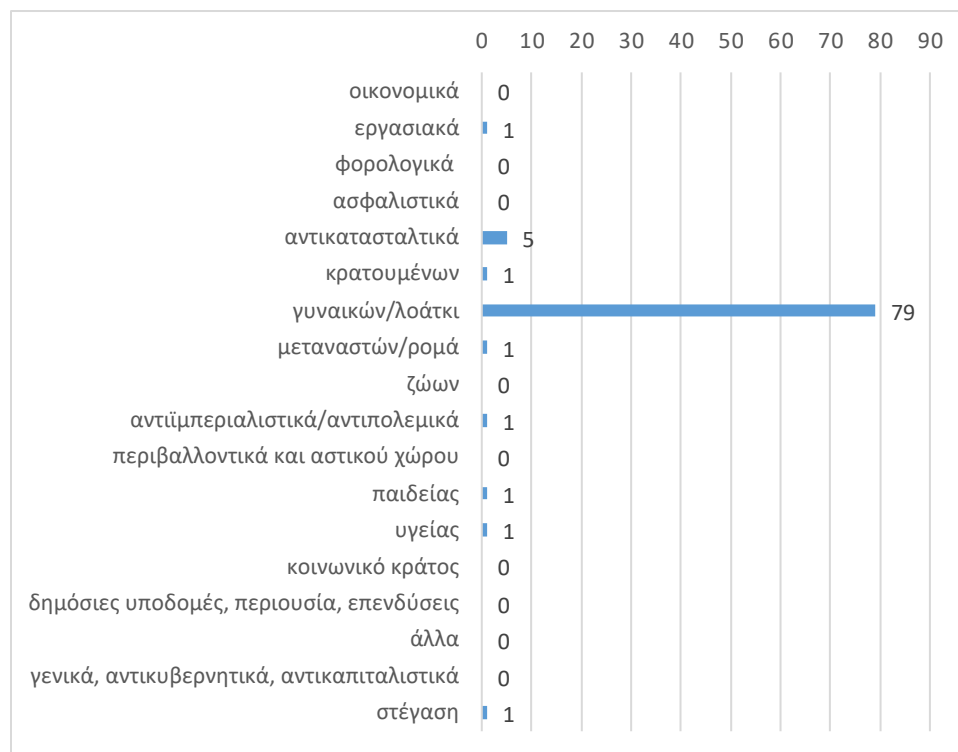

Φεμινίστριες, ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα

Το προφίλ των φεμινιστικών ομάδων και της ΛΟΑΤΚΙ+ ακτιβιστικής κοινότητας είναι ακόμα πιο συμπαγές ως προς τα αιτήματα και το ρεπερτόριο δράσης. Οι διαμαρτυρίες τους, συγκεντρώσεις (59) και πορείες (27) (Γράφημα 17), αφορούσαν την άρση της έμφυλης καταπίεσης (79) (Γράφημα 18), ενώ πυροδοτήθηκαν ως επί το πλείστον από περιπτώσεις έμφυλης κακοποίησης, γυναικοκτονίας ή κάποιας συναφούς δικαστικής περιπέτειας κάποιας επιζήσασας. Από τα προηγούμενα προκύπτει ότι οι φεμινίστριες υπήρξαν μακράν πιο δραστήριες από τη ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητα, γεγονός όμως που πρέπει να αποδοθεί στο εύρος των περιστατικών που απαίτησαν την παρέμβασή τους. Σε κάποιες δε από τις παρεμβάσεις τους ένωσαν τις δυνάμεις τους με άλλες ομάδες για να υπερασπιστούν τα δικαιώματα κακοποιημένων παιδιών.

Γράφημα 17: Μορφές δράσης φεμινιστριών, ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας

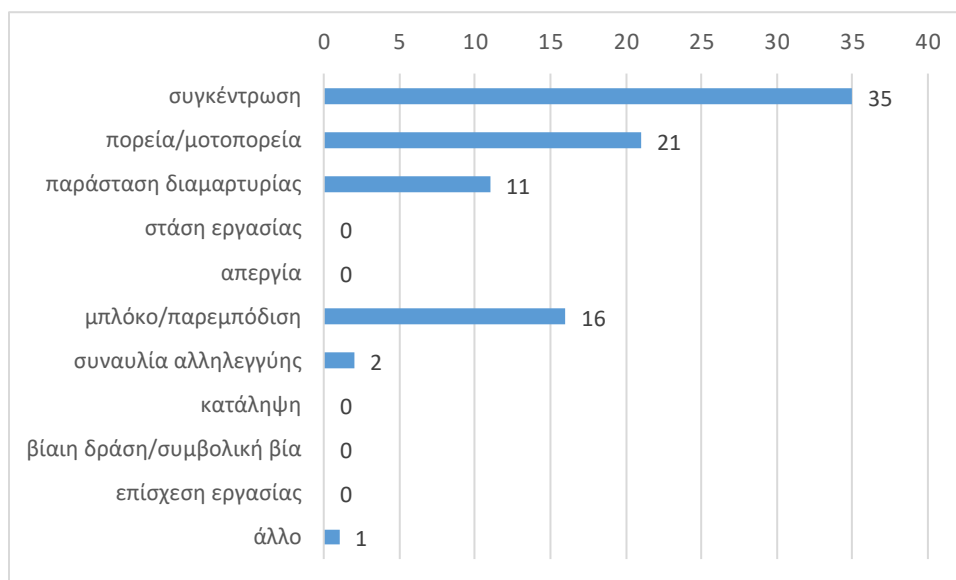
Γράφημα 18: Αιτήματα φεμινιστριών, ΛΟΑΤΚΙ+ κοινότητας

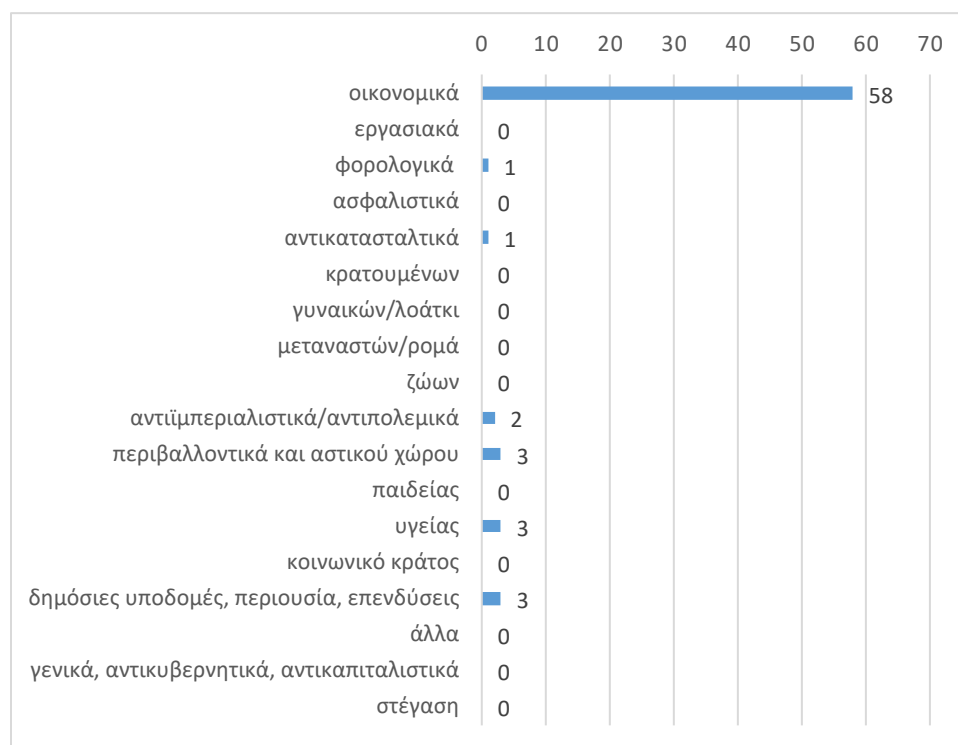
Αγρότες, κτηνοτρόφοι, μελισσοπααραγωγοί, κ.ά.

Παρατηρώντας το [Γράφημα 19](#), μπορούμε να αντλήσουμε μια ενδιαφέρουσα πληροφορία: το βασικό μέσο αγώνα για τους αγρότες δεν είναι το μπλοκάρισμα των δρόμων και η παρεμπόδιση της κυκλοφορίας, για τα οποία είναι τόσο γνωστοί οι αγρότες. Όχι πως και το 2022 τα μπλόκα (16) δεν χρησιμοποιήθηκαν ως ισχυρό μέσο πίεσης. Άλλωστε πρόκειται για κινητοποιήσεις με περιφερειακή ή πανελλαδική εμβέλεια και με μεγάλη διάρκεια. Για την ακρίβεια τα μπλόκα του 2022 κράτησαν πάνω από τρεις εβδομάδες, κατά τη διάρκεια των οποίων οι αγρότες ανοιγόκλειναν περιφερειακούς δρόμους και πραγματοποιούσαν κινητοποιήσεις εντός των κοντινών πόλεων. Το γεγονός, όμως, ότι συνδύασαν τα παραδοσιακά μπλόκα με συγκεντρώσεις (35), μηχανοκίνητες πορείες (21) και παραστάσεις διαμαρτυρίας (11) συνιστά μια αλλαγή τακτικής, που στοχεύει στην αποφυγή της σύγκρουσης με άλλες κοινωνικές ομάδες, την αποφυγή δηλαδή της ενεργοποίησης του «κοινωνικού αυτοματισμού». Όπως φαίνεται από το σχετικό γράφημα, το μπλοκάρισμα των δρόμων αποτέλεσε μια, ποσοτικά τουλάχιστον, μειοψηφική επιλογή για τους αγρότες. Ή, για να το θέσουμε αλλιώς, η μεγαλύτερη συχνότητα επιλογής της συγκέντρωσης, της μηχανοκίνητης πορείας και της παράστασης διαμαρτυρίας συνιστούν μια λιγότερο συγκρουσιακή τακτική.

Όσον αφορά στα αιτήματά τους, αυτά ήταν σχεδόν αποκλειστικά οικονομικά (58), καθώς η εκτόξευση των τιμών ανέβασε το κόστος παραγωγής, τη στιγμή που οι τιμές των αγροτικών προϊόντων παρέμειναν στάσιμες. Παρόμοια ήταν και τα αιτήματα που διατυπώθηκαν και από κτηνοτρόφους, μελισσοπααραγωγούς, κ.ά.

Γράφημα 19: Μορφές δράσης αγροτών κ.ά

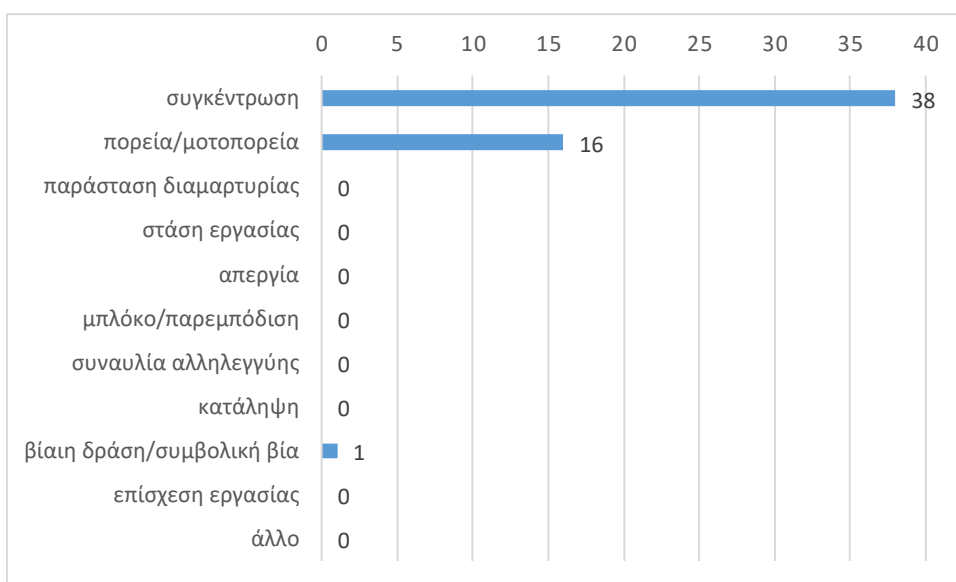

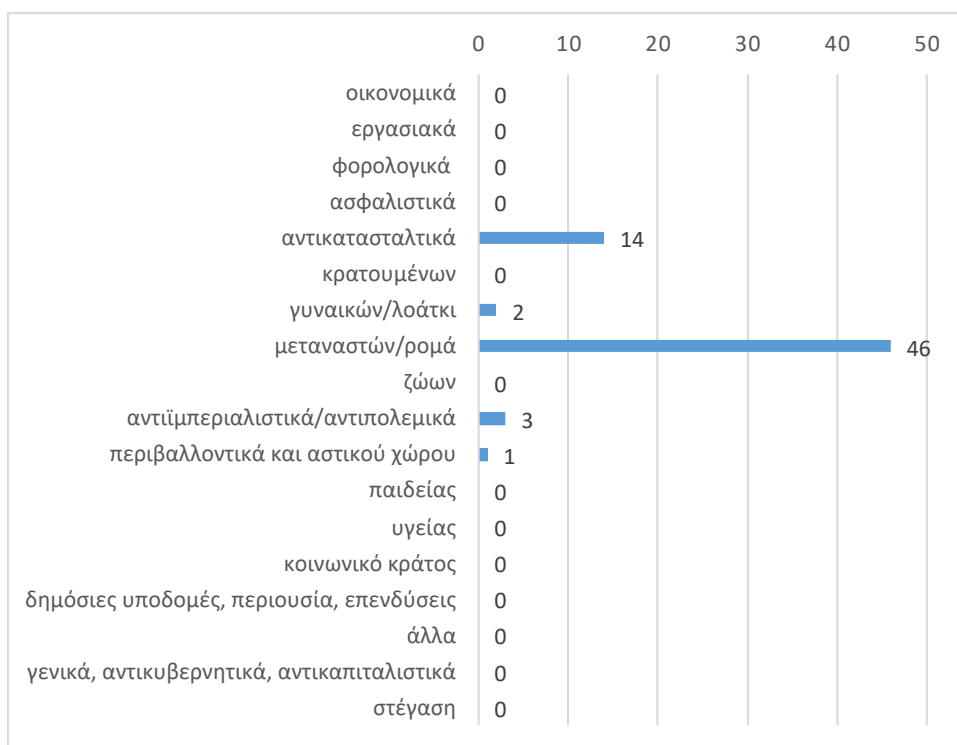
Γράφημα 20: Αιτήματα αγροτών κ.ά.

Φιλομεταναστευτικές ομάδες

Φιλομεταναστευτικές ομάδες ονομάζουμε αυτές που άλλες έρευνες ονομάζουν αντιρατσιστικές. Θεωρούμε ότι έτσι προσδιορίζεται καλύτερα το αντικείμενο εργασίας τους. Άλλωστε, ο αντιρατσισμός είναι κάτι το οποίο χαρακτηρίζει το σύνολο των αριστερόστροφων κινηματικών οργανώσεων και ομάδων. Οι φιλομεταναστευτικές ομάδες, λοιπόν, κινητοποιήθηκαν μέσω συγκεντρώσεων (38) και πορειών (16) (Γράφημα 21), με σκοπό να υπερασπιστούν τα δικαιώματα των μεταναστών και των προσφύγων (46), οι οποίοι ενίοτε αντιμετώπισαν τη βίαιη παρέμβαση της αστυνομίας, γεγονός που ήγειρε αντικαταστατικά αιτήματα (14) από την πλευρά των φιλομεταναστευτικών ομάδων (Γράφημα 22). Εμβληματική υπήρξε η προσπάθειά τους να αποτρέψουν την έξωση των προσφύγων από το camp του Ελαιώνα.

Γράφημα 21: Μορφές δράσης φιλομεταναστευτικών ομάδων

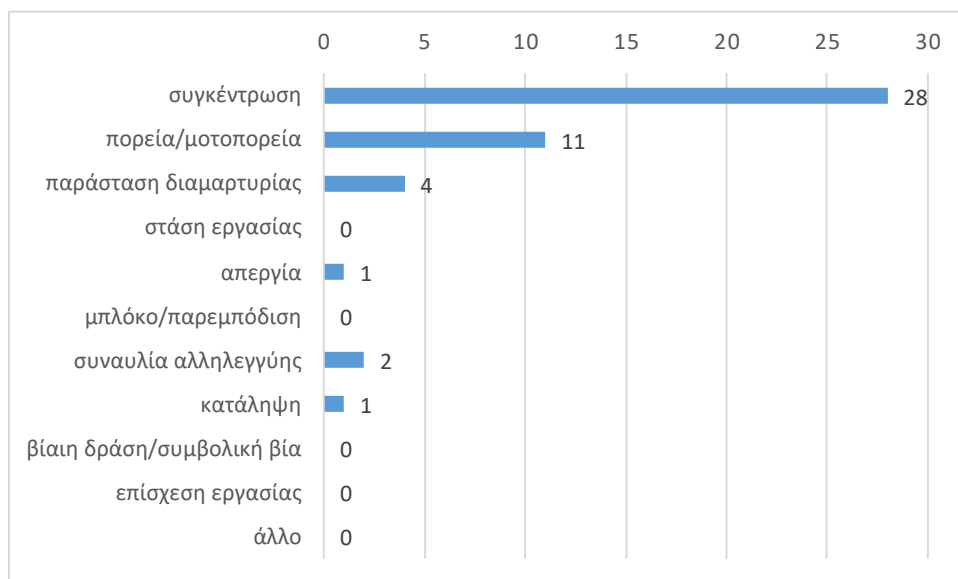

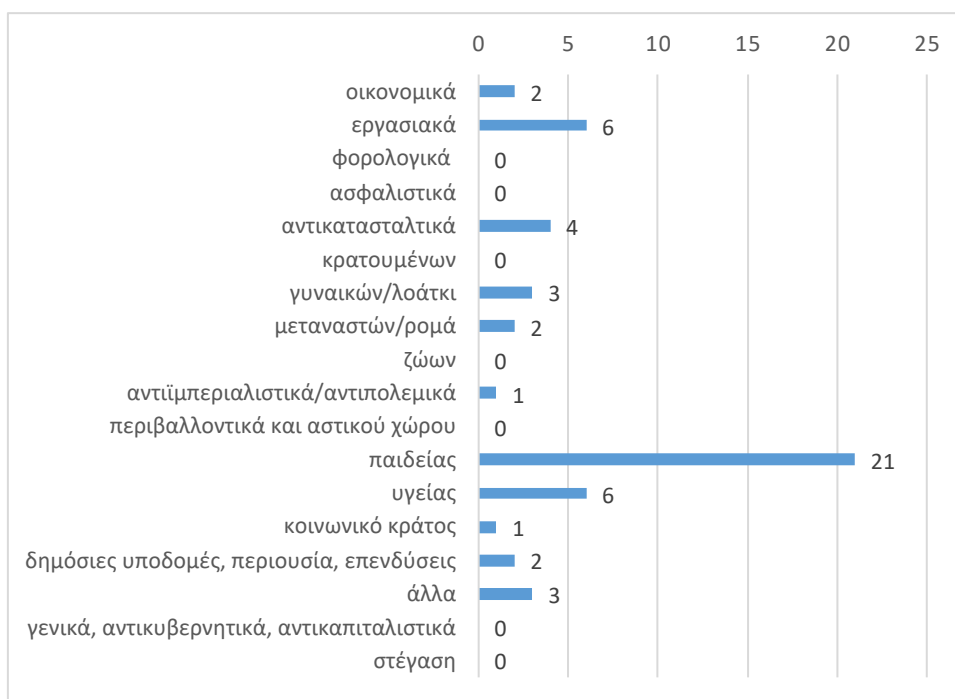
Γράφημα 22: Αιτήματα φιλομεταναστευτικών ομάδων

Γονείς

Η δράση των γονέων, διοχετευμένη βασικά σε συγκεντρώσεις (28) και διαδηλώσεις (11) (Γράφημα 23), είχε ως κύριο στόχο να συνδράμει ώστε τα παιδιά τους να μην αντιμετωπίζουν προβλήματα στη σχολική καθημερινότητά τους. Αν και συμμετείχαν σε κινητοποιήσεις με ποικίλα αιτήματα, η βασική τους αιτηματολογία σχετίζεται με τα ζητήματα της παιδείας (21) (Γράφημα 24).

Γράφημα 23: Μορφές δράσης γονέων

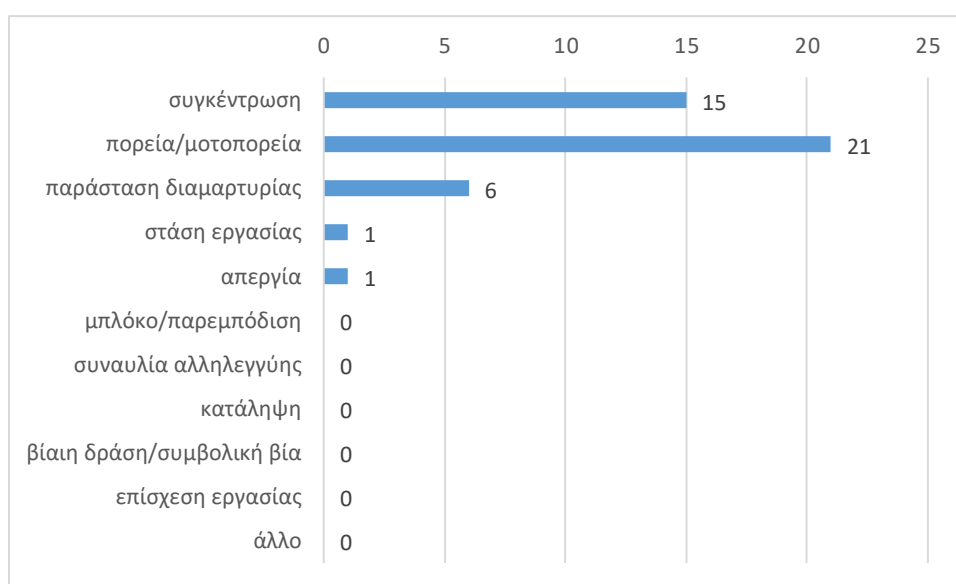

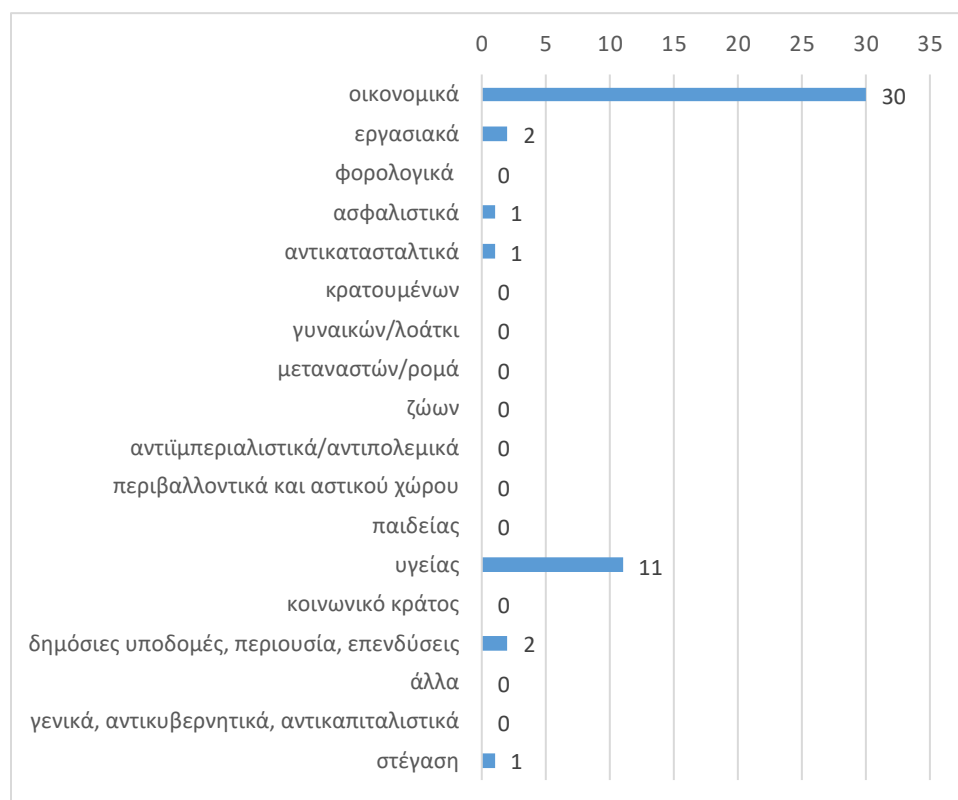
Γράφημα 24: Αιτήματα γονέων

Συνταξιούχοι

Οι συνταξιούχοι υπήρξαν αρκετά δραστήριοι κατά τη διάρκεια του 2022, καθώς τόσο η ακρίβεια όσο και η πανδημία συνιστούσαν σημαντικές απειλές, η μία για την οικονομική και η άλλη για τη βιολογική επιβίωσή τους. Για το λόγο αυτό οργάνωσαν πορείες (21), συγκεντρώσεις (15) και παραστάσεις διαμαρτυρίας (6) (Γράφημα 25), ζητώντας αυξήσεις στις συντάξεις, περιορισμό της ακρίβειας και ενίσχυση του ΕΣΥ (Γράφημα 26). Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι συνταξιούχοι ήταν ο μόνος συλλογικός δρών που συμμετείχε σε περισσότερες πορείες από ό,τι συγκεντρώσεις, καθώς και το ότι τα οικονομικά αιτήματά τους (30) ήταν σχεδόν τριπλάσια συγκριτικά με τα αιτήματα τα σχετικά με την υγεία (11). Ο λόγος φυσικά είναι οι χαμηλές συντάξεις και η ακρίβεια που μείωνε ακόμα περισσότερο την αγοραστική δύναμη των συνταξιούχων.

Γράφημα 25: Μορφές δράσης συνταξιούχων

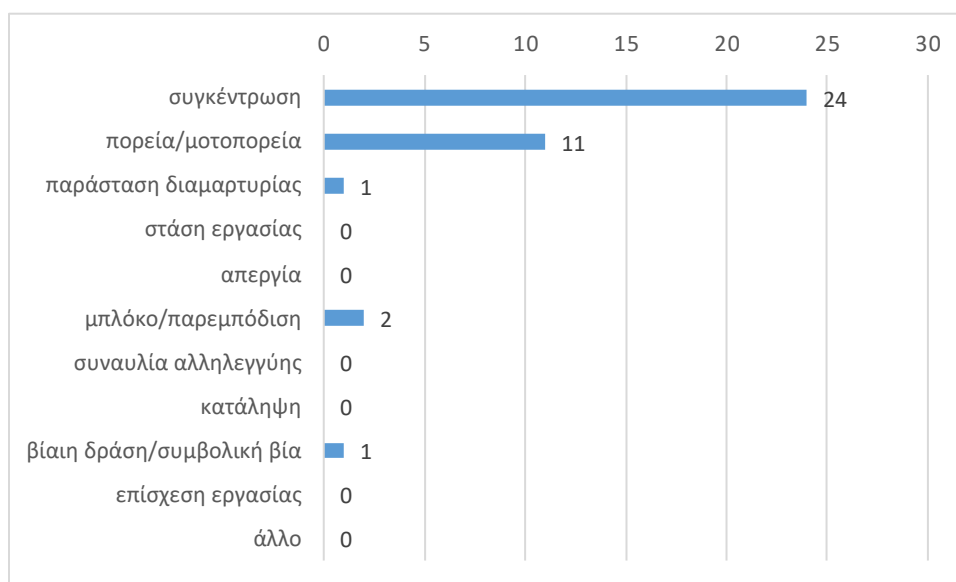

Γράφημα 26: Αιτήματα συνταξιούχων

Μετανάστες/πρόσφυγες

Οι μετανάστες επιδόθηκαν, και αυτοί, κυρίως σε συγκεντρώσεις (24) και πορείες (11) (Γράφημα 27), επιδιώκοντας να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους (25), διατυπώνοντας κάποιες φορές και τα συναφή αντικατασταλτικά (7) ή αντι-ϊμπεριαλιστικά αιτήματα (6) (Γράφημα 28).

Γράφημα 27: Μορφές δράσης μεταναστών/προσφύγων

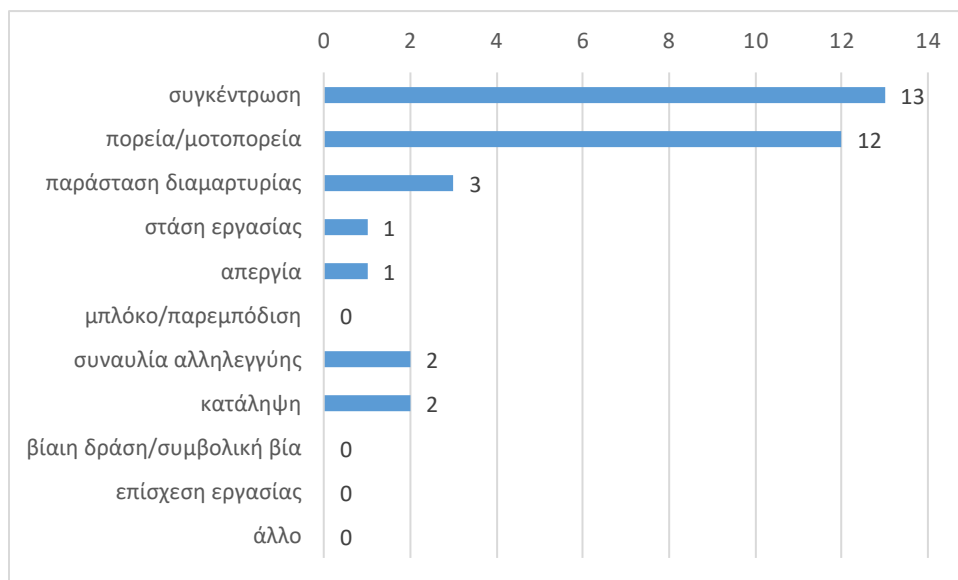

Γράφημα 28: Αιτήματα μεταναστών/προσφύγων

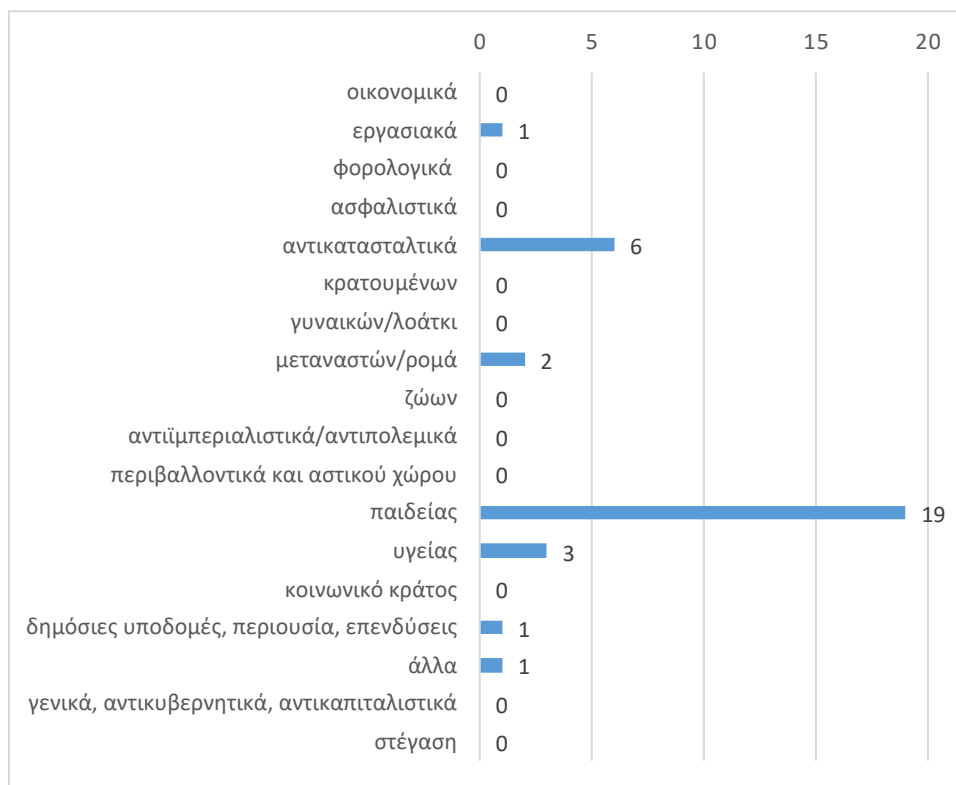
Μαθητές

Οι μαθητές, συνεπικουρούμενοι πολλές φορές από τους γονείς και τους καθηγητές τους, οργάνωσαν συγκεντρώσεις (13) και πορείες (12) (Γράφημα 29), με σκοπό να διεκδικήσουν καλύτερες εκπαιδευτικές συνθήκες (19) (Γράφημα 30).

Γράφημα 29: Μορφές δράσης μαθητών

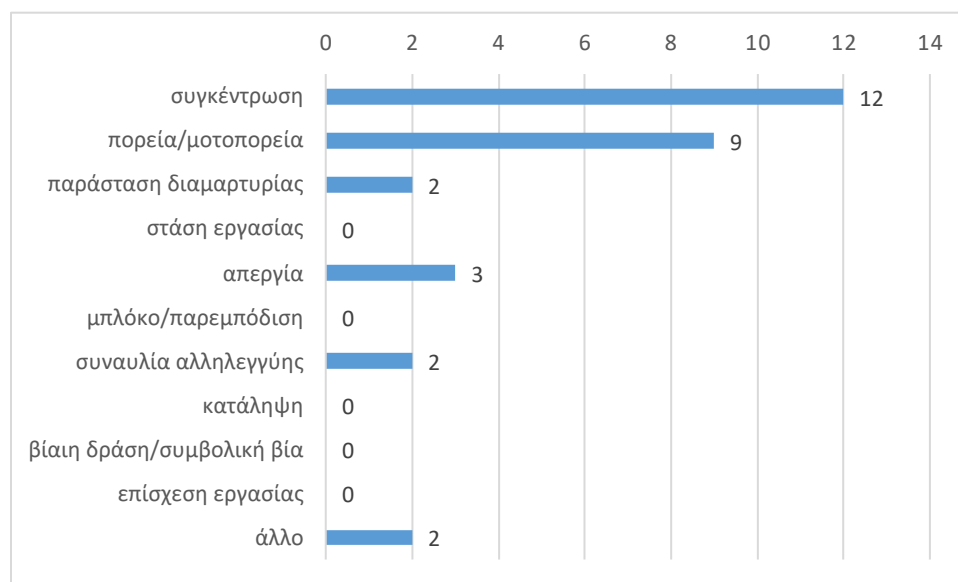
Γράφημα 30: Αιτήματα μαθητών

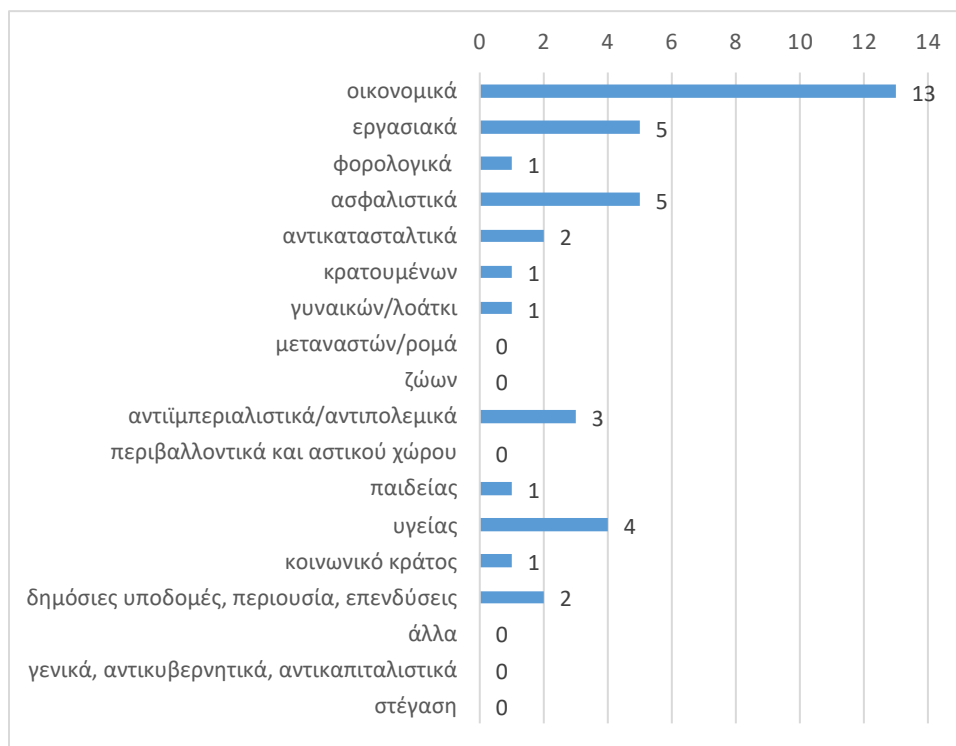

Ελεύθεροι επαγγελματίες

Οι ελεύθεροι επαγγελματίες, στις συγκεντρώσεις (12) και τις πορείες (9) που συμμετείχαν (Γράφημα 31), διατύπωσαν βασικά αιτήματα που είχαν σχέση με τη δουλειά τους (12 οικονομικά, 5 εργασιακά, 5 ασφαλιστικά).

Γράφημα 31: Μορφές δράσης ελευθέρων επαγγελματιών

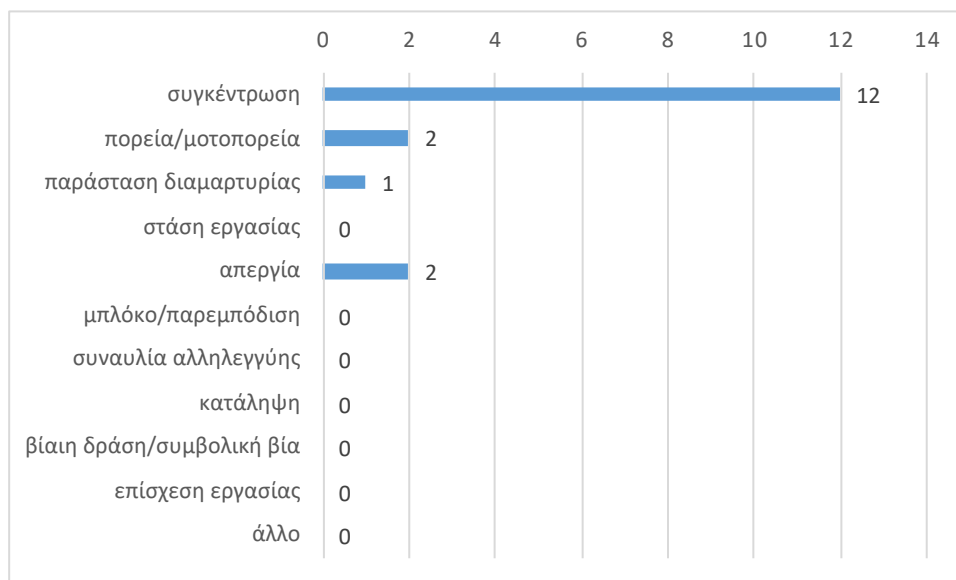

Γράφημα 32: Αιτήματα ελευθέρων επαγγελματιών

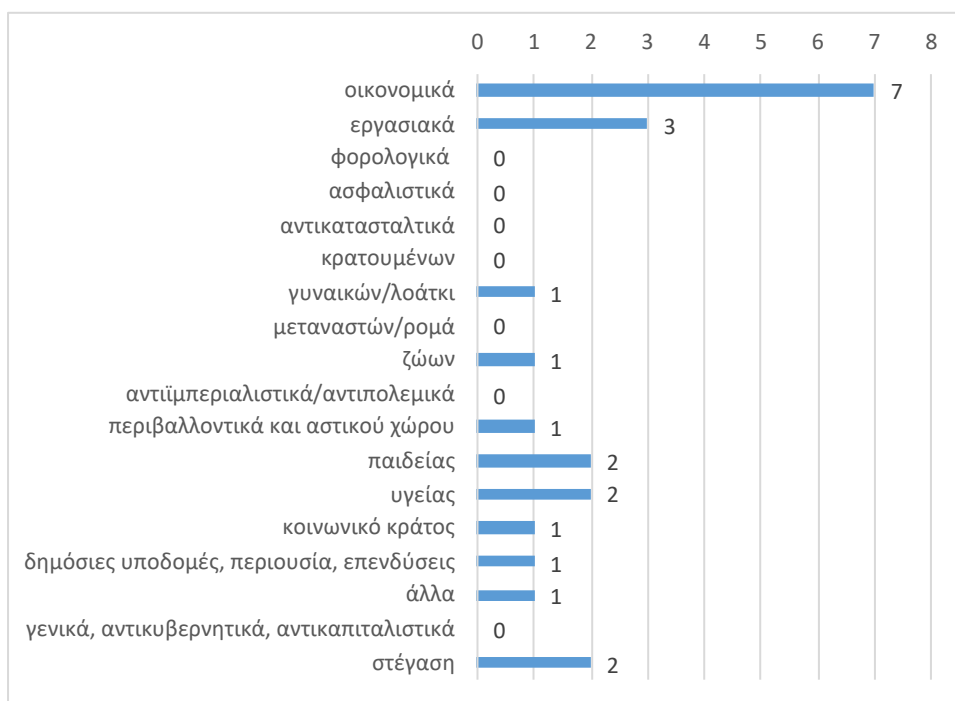
Βιοτέχνες, έμποροι καταστημάτων

Οι βιοτέχνες, οι έμποροι και οι καταστηματαρχές, στις λίγες κινητοποιήσεις στις οποίες συμμετείχαν (Γράφημα 33), διατύπωσαν, όπως και οι ελεύθεροι επαγγελματίες, αιτήματα σχετικά κυρίως με τη δουλειά τους (7 οικονομικά, 3 εργασιακά) (Γράφημα 34).

Γράφημα 33: Μορφές δράσης βιοτεχνών, εμπόρων, καταστηματαρχών

Γράφημα 34: Αιτήματα βιοτεχνών, εμπόρων, καταστηματαρχών

Σε σχέση, τώρα, με τις υπόλοιπες κατηγορίες που δεν συμμετείχαν σε πολλές κινητοποιήσεις, αξίζει τον κόπο να αναφέρουμε τα εξής: (α) Στην κατηγορία «άλλοι» συμπεριλαμβάνονται και άτομα με ειδικές ανάγκες. Στην περίπτωση που εξακολουθήσουν τα επόμενα χρόνια να εμφανίζουν σταθερή δράση, θα δημιουργήσουμε μια ξεχωριστή κατηγορία, προκειμένου να καταγράφεται η δράση του αναπηρικού κινήματος. (β) Δεν καταγράφηκαν πολλές κινητοποιήσεις ανέργων, αφού ούτε η οργάνωσή τους είναι εύκολη ούτε η ιδιότητά τους αυτή μπορεί να αποτελέσει σταθερή βάση για κάτι τέτοιο ούτε η ταυτότητα του ανέργου είναι θετική ώστε να προκρίνεται από άτομα και συλλογικότητες. (γ) Οι αντισπισιστές ακτιβιστές είναι ακόμα λίγοι, γι' αυτό και η δράση τους περιορίστηκε κυρίως σε μερικές συγκεντρώσεις έξω από ζωολογικούς κήπους και ενημερωτικές παρεμβάσεις σε δημόσιους χώρους. (δ) Οι ακροδεξιοί δεν είχαν έντονη συλλογική δράση (την οποία εμείς ορίζουμε συμβατικά ως διαμαρτυρία δέκα ατόμων και πάνω). Ωστόσο, και οι τρεις κινητοποιήσεις που καταγράφηκαν ενείχαν βία, επιβεβαιώνοντας τον χαρακτήρα της ακροδεξιάς δράσης και, κατ' επέκταση, τη δυσκολία της να αποτελέσει κομμάτι της κινηματικής ζωής της χώρας. Αντιθέτως, κινητοποιήσεις συντηρητικών πολιτών με, ας πούμε, αντιμεταναστευτικά/αντιπροσφυγικά αιτήματα προφανώς και υπήρξαν, ωστόσο δεν καταγράφηκαν στις πηγές μας. Τις κινητοποιήσεις για την αποτροπή της δημιουργίας κλειστών camp σε Χίο και Λέσβο δεν τις καταγράψαμε ως έχουσες αντιμεταναστευτικά/αντιπροσφυγικά αιτήματα, αφού δεν σημαίνει ότι οι κάτοικοι στρέφονταν ευθέως κατά των ίδιων των μεταναστών/προσφύγων. Περισσότερο στρέφονταν ενάντια στη διαμόρφωση ενός τέτοιου χώρου με τις συνέπειες που αυτό θα είχε ακόμα και για τους ίδιους τους μετανάστες/πρόσφυγες.

Ερμηνεία

Περνώντας τώρα στην ερμηνεία της κινηματικής δυναμικής που αναπτύχθηκε το 2022, θα προσπαθήσουμε με τη βοήθεια του εννοιολογικού οπλοστασίου της σύγχρονης θεωρίας των κοινωνικών κινημάτων να παραθέσουμε μια σειρά από ερμηνευτικούς παράγοντες. Καθώς όμως δεν διαθέτουμε ακόμα συγκριτικά στοιχεία από προηγούμενα χρόνια, είναι δύσκολο να μιλήσουμε για επίταση ή απομείωση της κινηματικής δραστηριότητας. Ακολουθώντας ένα κλασικό για τη μελέτη των κοινωνικών κινημάτων ερευνητικό σχήμα, θα αναφερθούμε σε απειλές και ευκαιρίες, οργανωτικούς πόρους, αξιακές πλαισιώσεις/ερμηνευτικά σχήματα και ταυτότητες, καθώς και σε ρεπερτόρια δράσης¹⁸.

Η ανάλυση των αιτημάτων, η οποία προηγήθηκε, μας αποκαλύπτει το εύρος των απειλών που τροφοδότησαν τις κινητοποιήσεις των κοινωνικών και πολιτικών δρώντων. Εργασιακές και οικονομικές απειλές, καταστολή και απειλές κατά των δικαιωμάτων κάθε είδους, απειλές υποβάθμισης της δημόσιας υγείας και παιδείας και του κοινωνικού κράτους γενικά, απειλές κατά του περιβάλλοντος και των πράσινων και ελεύθερων χώρων, η απειλή του πολέμου, η απειλή των ιδιωτικοποιήσεων, καθώς και η απειλή της αστεγιάς, συγκροτούν ένα ευρύτατο πλέγμα απειλών που άγγιζαν κάθε πτυχή της ζωής και κάθε κοινωνική ομάδα. Το κόστος αδράνειας σε όλες αυτές τις περιπτώσεις λογίζονταν από τους κινητοποιούμενους ως μεγαλύτερο από το κόστος δράσης.

Οι κινητοποιήσεις αυτές επωφελούνταν και από εξωγενείς παράγοντες, κυρίως όμως από ενδογενείς πόρους. Μιλώντας για εξωγενείς παράγοντες, αναφερόμαστε κυρίως στην παρουσία σύμμαχων κομμάτων, κυρίως των αριστερών, τα οποία πρόσφεραν στους κινητοποιούμενους την πολιτική στήριξη τους και τους όχι ευκαταφρόνητους πόρους τους. Η παρουσία τους εντός και εκτός του Κοινοβουλίου συνιστά ενός είδους πολιτική ευκαιρία. Εκτός όμως από πολιτικές ευκαιρίες, σε πολλές περιπτώσεις οι κινητοποιήσεις λάμβαναν χώρα εν μέσω μιας πολιτισμικής ευκαιρίας, όπου η «δραματοποίηση μιας κατάφορης αντίφασης ανάμεσα σε μια υψηλή πολιτισμική αξία και σε συνηθισμένες κοινωνικές πρακτικές», καθώς και «αιφνίδια επιβεβλημένα αιτήματα»¹⁹ διαμόρφωναν ένα πλαίσιο στήριξης των κινητοποιήσεων από μεγάλη μερίδα της κοινής γνώμης. Μια τέτοια πολιτισμική ευκαιρία συνιστούσε η προφανής ανάγκη στήριξης του ΕΣΥ και η αντίστοιχη ανάγκη συγκράτησης της ακρίβειας, από τη μια, και η πλημμελής μέριμνα της κυβέρνησης Μητσοτάκη, από την άλλη.

Η κινηματική δραστηριότητα, όμως, στηρίχθηκε κυρίως στους οργανωτικούς πόρους που διέθεταν τα εδραιωμένα κινηματικά δίκτυα των συνδικαλιστικών οργανώσεων, του αντιεξουσιαστικού χώρου, του ΚΚΕ, της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, και του ΣΥΡΙΖΑ, αν και σε πολύ μικρότερο βαθμό σε σχέση με την περίοδο πριν την ανάληψη της εξουσίας το 2015²⁰. Η συνδικαλιστική δικτύωση καλύπτει μεγάλα κομμάτια των εργαζομένων στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα, των συνταξιούχων, των ελεύθερων επαγγελματιών, ακόμα και των βιοτεχνών/εμπόρων/καταστηματαρχών. Το αντιεξουσιαστικό δίκτυο είναι πλέον πανελλαδικό και συγκροτεί αναπόσπαστο μέρος όλων των δικαιωματικών χώρων. Το δίκτυο του ΚΚΕ διακλαδώνεται, εκτός από το εργατικό κίνημα, στους αγρότες, τους μαθητές, τους φοιτητές και τους γονείς. Το δίκτυο της εξωκοινοβουλευτικής Αριστεράς, σε μερική αναδόμηση την τελευταία δεκαετία, ύστερα από την αποχώρηση δυνάμεων από το ΣΥΡΙΖΑ και την αλλαγή των συμμαχιών στο εσωτερικό της, εξακολουθεί να είναι υπολογίσιμη δύναμη στο φοιτητικό κίνημα και στο χώρο του δικαιωτισμού. Ο ΣΥΡΙΖΑ συνεχίζει να κομίζει κρίσιμους πόρους (κυρίως ανθρώπινους) στις κινητοποιήσεις, αλλά δεν διαθέτει πλέον τις προ της κυβερνητικής του θητείας καλές σχέσεις με τους κινηματικούς χώρους ούτε και τους ίδιους διαθέσιμους πόρους, ιδίως ανθρώπινους, με την έννοια των έμπειρων και δικτυωμένων στο κινηματικό πεδίο στελεχών. Ωστόσο, σε σχέση με τα κινηματικά δίκτυα που αποτέλεσαν τους βασικούς πυλώνες της αντιμνημονιακής καμπάνιας του 2010-2012²¹, στα χρόνια που μεσολάβησαν υπήρξε μια σημαντική προσθήκη, το δίκτυο των φεμινιστικών και

ΛΟΑΤΚΙ+ οργανώσεων και ομάδων. Πρόκειται για ένα δίκτυο που πλέον καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της χώρας και αποτελείται από οργανώσεις και ομάδες με χαλαρή σχέση μεταξύ τους, οι οποίες όμως συνεργάζονται τόσο για την προώθηση των αιτημάτων τους όσο και για την οργάνωση κινητοποιήσεων, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι λείπουν οι αντιπαράθεσεις μεταξύ τους. Τα κινηματικά αυτά επιμέρους δίκτυα συγκροτούν ένα «πολυκέφαλο» δίκτυο, ενώ διατηρούν εν πολλοίς τα χαρακτηριστικά που είχαν και μια δεκαετία πριν: άτυπες συμμαχικές σχέσεις μεταξύ τους, διαρκείς αντιπαράθεσεις, απουσία κεντρικού δρώντα, παρουσία αριστερών κομμάτων που εξασκούν «κομματικό κινηματισμό»²².

Όλα τα παραπάνω δίκτυα, τα οποία στήριξαν οργανωτικά τις κινητοποιήσεις του 2022, διατύπωναν αριστερό-στροφες αξιακές πλαισιώσεις και ερμηνευτικά σχήματα, καθότι αντλούσαν σε κρίσιμο βαθμό από αριστερές ιδεολογίες και ταυτότητες (σε αυτές συμπεριλαμβάνουμε και τις αντίστοιχες αντιεξουσιαστικές), ακόμα και αν οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι στην περίπτωση του συνδικαλιστικού κινήματος και οι δεξιές δυνάμεις έχουν σημαντική παρουσία, ενώ στην περίπτωση του φεμινιστικού κινήματος η προτιμώμενη «διαθεματική» ανάλυση διαμορφώθηκε σε κάποιο βαθμό σε αντιπαράθεση με παραδοσιακές αριστερές ιδεολογικές επεξεργασίες. Η ικανότητα των κινητοποιούμενων να πλαισιώνουν και να ερμηνεύουν την πραγματικότητα με αυτοδύναμο τρόπο υπήρξε σημαντική προϋπόθεση για τη δράση τους, αν λάβει κανείς υπόψη την εχθρική στάση των περισσότερων mainstream Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης απέναντι στις κινητοποιήσεις και την άτυπη υποστήριξη του εκάστοτε κυβερνητικού αφηγήματος.

Η ιδεολογική εγγύτητα και η μερική οργανωτική αλληλοεπικάλυψη μας επιτρέπει να μιλήσουμε για μια «οικογένεια κοινωνικών κινήσεων», η οποία στον πυρήνα της έχει μια «κινηματική κοινότητα»²³. Αυτό με τη σειρά του μας επιτρέπει να ερμηνεύσουμε τις διαδικασίες διάχυσης των κινητοποιήσεων, αν και αυτές παρατηρήθηκαν κυρίως εντός των κινηματικών δικτύων. Στις περιπτώσεις κινητοποιήσεων α) υπέρ των δικαιωμάτων συγκεκριμένων κρατούμενων, όπως οι Δημήτρης Χατζηβασιλειάδης και Βαγγέλης Σταθόπουλος ή ο Γιάννης Μιχαηλίδης, β) υπεράσπισης του πανεπιστημιακού ασύλου, γ) υπεράσπισης των ελεύθερων χώρων της περιοχής των Εξαρχείων, δ) αλληλεγγύης σε επιζήσασες, ε) υπέρ των αιτημάτων των αγροτών, στ) διαμαρτυρίας για τον 16χρονο Ρομά Κώστα Φραγκούλη που δολοφονήθηκε από αστυνομικό, η διάχυση πραγματοποιήθηκε βασικά εντός των δικτύων αναφοράς (αναρχικοί/ές, φοιτητές/τριες, δίκτυο πρωτοβουλιών κατοίκων, φεμινίστριες, αγρότες, Ρομά, αντιστοίχως) και δευτερευόντως εκτός αυτών. Η διάχυση εντός των δικτύων φαίνεται να ήταν άμεση και να πραγματοποιήθηκε κυρίως μέσω τυπικής δικτύωσης, δηλαδή ενεργοποίησης των διαύλων μεταξύ διαφορετικών οργανώσεων, ομάδων και ατόμων, ενώ η διάχυση εκτός των δικτύων φαίνεται να ήταν έμμεση και να πραγματοποιήθηκε μέσω ενός αισθήματος ταύτισης μεταξύ των δρώντων και μιας κοινής απάντησης σε γεγονότα που είδαν το φως της δημοσιότητας²⁴. Ήταν, με άλλα λόγια, το συνδυαστικό αποτέλεσμα «δικτύων επικοινωνίας» και «απόδοσης ομοιότητας»²⁵.

Τέλος, σχετικά με το ρεπερτόριο δράσης των κινητοποιούμενων, κατά τη διάρκεια του 2022 δεν εμφανίστηκε κάποια «τακτική καινοτομία» που να δώσει κάποιο πλεονέκτημα στον κόσμο των κινήσεων. Αξίζει, όμως, να σημειώσουμε ότι 18 συναυλίες αλληλεγγύης μέσα σε ένα χρόνο δεν είναι λίγες. Προφανώς δεν πρόκειται για κάτι καινούριο. Πρόκειται, ωστόσο, για μια ποσοτική αναβάθμιση, λίαν ελπιδοφόρα, της συγκεκριμένης μορφής δράσης.

Συμπεράσματα

Στο σημείο αυτό, χωρίς να επαναλάβουμε όλα τα συμπεράσματα της μελέτης, θα σταθούμε σε μερικά σημαντικά σημεία της.

Η συντριπτική πλειοψηφία των κινητοποιήσεων του 2022 αφορούν βασικά σε συγκεντρώσεις και δευτερευόντως σε πορείες, οι οποίες δεν διαρκούσαν πολύ. Πολλές από τις συγκεντρώσεις ήταν είτε μικροφωνικές συγκεντρώσεις με λίγο κόσμο είτε συγκεντρώσεις έξω από τα δικαστήρια που ελάχιστες φορές γίνονταν αντιληπτές από το ευρύτερο κοινό. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το σύνολο των 1.678 κινητοποιήσεων συνηγορεί υπέρ μιας έντονης κινηματικής δραστηριότητας, σε αντίθεση αφενός με την εντύπωση που κυριαρχεί σε πολλούς και πολλές και αφετέρου με την απουσία τους από τα κανάλια και τα mainstream MME. Ομοίως, τα στοιχεία μας συνηγορούν υπέρ μιας τρανταχτής απουσίας της βίας, αν αναλογιστούμε τα οικτρά χαμηλά ποσοστά των μορφών δράσης που ενέχουν κάποιο βαθμό βίας. Πάλι σε αντίθεση με τις εντυπώσεις που διαμορφώνονται συχνά από τα mainstream MME ή τη ρητορική που εξίσου συχνά εκπέμπεται από το δεξιό φάσμα του πολιτικού συστήματος. Αντιθέτως, ενώ η βίαιη δράση υιοθετήθηκε στο 0,59% των δράσεων και η κατάληψη στο 0,89%, η αστυνομία επενέβη βίαια στο 2,74% των κινητοποιήσεων.

Καθόλου τυχαίο και το γεγονός ότι η πιο δημοφιλής κατηγορία αιτημάτων ήταν τα αντικατασταλτικά. Η αστυνομία χρησιμοποιήθηκε από την κυβέρνηση Μητσοτάκη ως μέσο αντιμετώπισης των αντιδράσεων σε πλείστες περιπτώσεις: στην περίπτωση της προσπάθειας εγκατάστασης της πανεπιστημιακής αστυνομίας, στη διευκόλυνση της απεργοσπασίας στο εργοστάσιο της Μαλαματίνας, στην απαγόρευση εισόδου των κατοίκων στην πλατεία Εξαρχείων και στον λόφο του Στρέφη, στο κλείσιμο καταλήψεων, στην προσπάθεια περιορισμού μεγάλων διαδηλώσεων κ.ο.κ. Πέρα όμως από τα αντικατασταλτικά αιτήματα, ψηλά στη λίστα βρέθηκαν και τα αιτήματα υπέρ των δικαιωμάτων των κρατουμένων, των γυναικών/ΛΟΑΤΚΙ+/κακοποιημένων παιδιών, και των μεταναστών. Όλα αυτά καταδεικνύουν την προβληματική κατάσταση των δικαιωμάτων και των ελευθεριών κατά το περασμένο έτος. Τα υπόλοιπα αιτήματα, εργασιακά, οικονομικά, παιδείας, υγείας κ.ο.κ., αποτυπώνουν την αγωνία που επικρατεί για τα βιοτικά προβλήματα της καθημερινότητας και την ανάγκη της δημόσιας παρέμβασης.

Στο κινηματικό τοπίο κυριάρχησαν παραδοσιακοί δρώντες, εργαζόμενοι, αριστερές πολιτικές δυνάμεις και φοιτητές. Δύο πράγματα, ωστόσο, είναι αξιοσημείωτα: Πρώτον, ο αντιεξουσιαστικός χώρος πιστώνεται με περισσότερες κινητοποιήσεις από κάθε άλλον χώρο, γεγονός που καταδεικνύει το σημαντικό δυναμικό που διατηρεί αυτός ο χώρος, ακόμα και αν σπανίως συνεργάζεται με άλλους χώρους, αρκείται συχνά σε μη μαζικές κινητοποιήσεις, και πολλές φορές παρουσιάζει μια αυτοαναφορικότητα που εκφράζεται μέσα από πολυάριθμες κινητοποιήσεις υπεράσπισης καταλήψεων, συλληφθέντων και κρατουμένων που προέρχονται από το δικό του χώρο. Δεύτερον, ο ρόλος του ΚΚΕ, παρ' όλη την αυτοαναφορικότητα που καμιά φορά επίσης επιδεικνύει, φαίνεται πως είναι ιδιαίτερος κομβικός, αφού σε μια σειρά από κινήματα η παρουσία του είναι καίρια (εργατικό, φοιτητικό), ενώ σε άλλα είναι καθοριστική (αγροτικό, μαθητικό-γονεϊκό). Ωστόσο, οφείλουμε να σημειώσουμε και την ηχηρή παρουσία νέων συλλογικών δρώντων, όπως είναι οι φεμινιστικές ομάδες, οι οποίες υπήρξαν ιδιαίτερες αναφορικά με τα συναφή ζητήματα.

Τέλος, αξίζει να αναφερθούμε στους τόπους των κινητοποιήσεων. Καθώς οι μισές κινητοποιήσεις έλαβαν χώρα (και) στην Αττική και άλλο ένα 22,7% στη Θεσσαλονίκη, καθίσταται σαφές ότι η κινηματική δράση είναι τέλεια προσαρμοσμένη στον υδροκεφαλισμό του ελληνικού κράτους και στα μεγέθη που αυτή προϋποθέτει και συνεπάγεται. Ωστόσο, κινητοποιήσεις οργανώνονται σε σχεδόν όλους τους νομούς της επικράτειας, ενώ αναδεικνύονται και περιφερειακές εστίες της κινηματικής δράσης, όπως η Πάτρα, τα Ιωάννινα, η Λάρισα, τα Χανιά και το Ηράκλειο.

Παράρτημα

Σημειώσεις επί της μεθοδολογίας

Εμβέλεια κινητοποιήσεων

- Τοπικές κινητοποιήσεις θεωρούμε όσες κινητοποιήσεις λαμβάνουν χώρα σε έναν μόνο τόπο. Ωστόσο, αν κάποια λαμβάνει χώρα σε δύο η περισσότερα κοντινά σημεία του ίδιου νομού, καταχωρείται επίσης ως τοπική και όχι περιφερειακή, μιας και η περιφέρεια υπερβαίνει το νομό.
- Περιφερειακή θεωρείται μια κινητοποίηση που ξεπερνά τα όρια του νομού. Όταν έχουμε κινητοποιήσεις σε διαφορετικούς νομούς της ίδιας περιφέρειας ή σε διαφορετικά σημεία της επικράτειας την ίδια μέρα για το ίδιο θέμα, καταχωρούνται ως μία περιφερειακή κινητοποίηση. Πρόκειται για περιφερειακή κινητοποίηση ακόμα και αν δεν είναι προφανές ότι υπήρξε συντονισμός. Στην περίπτωση που καταχωρούνταν ξεχωριστά κάθε κινητοποίηση για το ίδιο θέμα, την ίδια μέρα, από όμορους συλλογικούς δρώντες, θα «φούσκωνε» η βάση δεδομένων, δίνοντας μια λανθασμένη διαφορετική εντύπωση για τη δυναμική.
- Η πανελλαδική κινητοποίηση είναι μια κινητοποίηση που λαμβάνει χώρα σε όλη την Ελλάδα, όχι στην οποία λαμβάνουν μέρος άτομα από όλη την Ελλάδα. Μια κινητοποίηση που λαμβάνει χώρα σε πολλά και αρκούτως αντιπροσωπευτικά σημεία σε ολόκληρη την επικράτεια (πχ. κινητοποίηση στα περισσότερα πανεπιστήμια της χώρας), αλλά όχι σε όλα, καταχωρείται ως πανελλαδική. Το ίδιο και μία κινητοποίηση σε μια ιδιωτική εταιρία που έχει καταστήματα σε όλη τη χώρα ή μια Ομοσπονδία του δημοσίου.

Μορφές δράσης

- Η «κινητοποίηση» καταχωρείται ως συγκέντρωση, ελλείψει άλλων στοιχείων.
- Κάποιες συγκεντρώσεις δεν ξέρουμε αν κατέληξαν σε πορείες. Γι' αυτό, καταχωρούνται ως συγκεντρώσεις.
- Τα «συλλαλητήρια» καταχωρούνται ως πορείες.
- Οι «μικροφωνικές» καταχωρούνται ως συγκεντρώσεις.

Διάρκεια

- Αν κάποιος κάνουν πχ. συγκέντρωση δύο μέρες συνεχόμενες, όπως κάποιος κάνουν απεργία δύο μέρες συνεχόμενες, η συγκέντρωση καταχωρείται ως μία κινητοποίηση που διαρκεί δύο μέρες.

Συλλογικοί δρώντες

- Σε κάποιες κινητοποιήσεις, σύμφωνα με τα σχετικά δημοσιεύματα, καλούν αναρχικοί. Αν και δεν είμαστε σίγουροι ότι είναι μόνο αυτοί που καλούν, ωστόσο καταχωρούμε αυτούς ως φορείς της κινητοποίησης, εκτός αν διαπιστώσουμε ότι έχουν καλέσει ή συμμετέχουν και άλλοι.
- Σε κάποιες κινητοποιήσεις αναρχικών πιθανότατα συμμετέχουν και αριστεροί, αλλά δεν ξέρουμε σίγουρα από τα δημοσιεύματα. Σε αυτή την περίπτωση, δεν συμπεριλαμβάνονται οι αριστεροί στους συλλογικούς δρώντες.
- Οι κινητοποιήσεις αναρχικών φοιτητών μέσα στο πανεπιστήμιο καταχωρούνται ως κινητοποιήσεις φοιτητών.
- Κάποιες κινητοποιήσεις που διοργανώνουν μαζικοί φορείς, σωματεία, κ.λπ., που αποτελούν στην πραγματικότητα μετωπικά σχήματα του ΚΚΕ καταγράφονται στη γενική κατηγορία «αριστεροί», όπως όλες οι κινητοποιήσεις του ΚΚΕ.
- Οι εργαζόμενοι στο ευρύτερο δημόσιο θεωρούνται μέρος των «ιδιωτικών υπαλλήλων», καθώς υπάγονται στη ΓΣΕΕ. Αν στα επόμενα χρόνια ωστόσο θεωρηθεί ότι για αναλυτικούς ή ερμηνευτικούς λόγους πρέπει να δημιουργήσουμε ξεχωριστή κατηγορία γι' αυτούς, θα το πράξουμε χωρίς δεύτερη σκέψη, επιφέροντας τις απαραίτητες αλλαγές στα ήδη καταχωρημένα δεδομένα.
- Οι ανάπηροι, καθότι καταγράφουν λίγες κινητοποιήσεις, δεν καταχωρούνται ξεχωριστά και προς το παρόν μπαίνουν στην κατηγορία «άλλοι». Σε περίπτωση που και στα επόμενα χρόνια έχουν σταθερή ή αυξημένη δράση, τότε θα δημιουργήσουμε μια ξεχωριστή κατηγορία γι' αυτούς.
- Η ΚΕΕΡΦΑ, επειδή αποτελεί ουσιαστικά μετωπική οργάνωση του ΣΕΚ, καταχωρείται ως αριστερή και όχι φιλομεταναστευτική οργάνωση (που προφανώς είναι).
- Οι αλληλέγγυοι στους Τούρκους και Κούρδους κρατουμένους καταχωρούνται ως αριστεροί.
- Τα περιβαλλοντικά αιτήματα ή αστικού χώρου αποδίδονται στους «κατοίκους» και τις πρωτοβουλίες τους.

Αιτήματα

- Πολλά αιτήματα θα μπορούσαν να καταχωρηθούν σε διαφορετικές κατηγορίες (π.χ. ένα αίτημα παιδείας ή υγείας μπορεί να είναι ταυτόχρονα και αίτημα υποδομών ή ένα αίτημα δικαιωμάτων μεταναστών να είναι ταυτόχρονα και αίτημα στέγασης). Επιλέχθηκε να αναδειχθούν ιδιαίτερα κάποιες κατηγορίες αιτημάτων (παιδείας, υγείας, δικαιωμάτων μεταναστών), παρ' όλα τα κάπως ετερογενή αιτήματα που εντάχθηκαν σε αυτές τις κατηγορίες, ώστε να αναδειχθεί το ειδικό βάρος τους.
- Τα αιτήματα των κινητοποιήσεων ύστερα από απολύσεις συνδικαλιστών καταχωρούνται ταυτόχρονα ως εργασιακά και ως αντικατασταλτικά.
- Τα αντιφασιστικά αιτήματα καταχωρούνται ως αντικατασταλτικά. Οι αντιφασιστικές κινητοποιήσεις καταγγέλλουν τη βίαιη δράση που σκοπό έχει να βλάψει/τρομοκρατήσει μετανάστες και να καταστείλει/τρομοκρατήσει κινηματικές δυνάμεις. Απλώς αυτή τη φορά η βία/καταστολή προέρχεται από τους φασίστες και όχι από το κράτος ή την εργοδοσία. Επίσης, δεν δημιουργήθηκε ξεχωριστή κατηγορία, γιατί θα ήταν υπολειμματική, ενώ η λογική της συγκεκριμένης έρευνας επιτάσσει οι κατηγορίες και να μην είναι ατελείωτες για να μην είναι υπολειμματικές. Αυτή η επιλογή έχει, κατά την κρίση μας, συνεπάγεται περισσότερο οφέλη από προβλήματα. Σε κάθε περίπτωση, αν προκύψει ανάγκη να δημιουργηθεί νέα κατηγορία, θα υπάρξει.
- Όταν υπάρχει βία κατά μεταναστών/προσφύγων, τα αιτήματα των σχετικών κινητοποιήσεων καταχωρούνται ταυτόχρονα ως αντικατασταλτικά και ως υπέρ των δικαιωμάτων των μεταναστών/προσφύγων, ώστε να αποτυπώνεται ξεχωριστά η δυναμική των τελευταίων στην ελληνική κοινωνία. Από την άλλη, όταν υπάρχει βία κατά των γυναικών, τα σχετικά αιτήματα καταχωρούνται μόνο ως αιτήματα για τα δικαιώματα των γυναικών, αφού αφορούν σχεδόν όλα ούτως ή άλλως την έμφυλη βία ενός ατόμου προς ένα άλλο και δεν αποτελούν απόπειρα τρομοκράτησης μιας ολόκληρης κοινωνικής κατηγορίας.
- Τα αιτήματα κινητοποιήσεων υπέρ συλληφθέντων σε πορείες καταχωρούνται ως αντικατασταλτικά, αλλά τα αντίστοιχα για συλληφθέντες για τρομοκρατία ή ληστεία, οι οποίοι είναι σίγουρο ότι εκτίουν ποινή ή πρόκειται να εκτίσουν ποινή ή έχουν εκτίσει, καταχωρούνται ως αιτήματα υπέρ των δικαιωμάτων των κρατουμένων.

- Ως αιτήματα για υποδομές και επενδύσεις καταχωρούνται τα αιτήματα παιδείας και υγείας, όταν αναφέρεται ρητά η επιθυμία αύξησης του προϋπολογισμού της παιδείας και της υγείας για υποδομές. Αν τα αιτήματα αφορούν σε αύξηση μισθών ή προσλήψεων, καταχωρούνται ως αιτήματα παιδείας και υγείας.
- Τα αιτήματα κατά των ιδιωτικοποιήσεων καταχωρούνται ως αιτήματα υπέρ των δημόσιων υποδομών και επενδύσεων.
- Οι κινητοποιήσεις κατά των παιδοβιαστών συμποσούνται με τα αιτήματα υπέρ των δικαιωμάτων των γυναικών/ΛΟΑΤΚΙ+, γιατί πρόκειται για βιαστές και για να μην δημιουργήσουμε μια νέα κατηγορία δικαιωμάτων υπέρ του παιδιού. Σε περίπτωση που τα επόμενα χρόνια κάτι τέτοιο καταστεί απαραίτητο, θα το πράξουμε χωρίς δεύτερη σκέψη, επιφέροντας αναδρομικά και τις απαραίτητες αλλαγές στα καταχωρημένα δεδομένα μας.
- Τα αιτήματα τα σχετικά με την ακρίβεια και το ακριβό ρεύμα ή το νερό (μη διακοπή) καταχωρούνται ως οικονομικά. Και αυτή η επιλογή αυτή υπακούει στη λογική του να μην δημιουργούνται κατηγορίες που μπορεί γρήγορα να αποδειχθούν υπολειμματικές, δημιουργώντας χωρίς λόγο πολυκερματισμό της αιτηματολογίας.
- Η πορεία του Πολυτεχνείου και η αντίστοιχη της επετείου από τη δολοφονία του Αλέξη Γρηγορόπουλου θεωρούμε πως έχουν κατά βάση αντικαταστατικά αιτήματα. Οπότε, καταχωρούμε μόνο αυτά.

Πως πρέπει να υπολογίζουμε το μέγεθος των διαδηλώσεων

Ουκ ολίγες φορές το μέγεθος των διαδηλώσεων, ειδικά στο κέντρο της Αθήνας, έχει αποτελέσει αντικείμενο διαφωνιών.

Η διακρίβωση του μεγέθους των διαδηλώσεων έχει σημασία γιατί από αυτήν εξαρτάται συχνά η εκτιμώμενη επιτυχία της κινητοποίησης και γιατί αποτελεί συχνά αντικείμενο πολιτικής αντιδικίας. Έχει ιστορικά καταγραφεί η τάση των κυβερνήσεων να υποτιμούν τον αριθμό όσων διαδηλώνουν εναντίον τους, όπως και η τάση των αντιπολιτευόμενων να υπερβάλλουν σε σχέση με αυτόν. Η αστυνομία από τη μια μετράει διαδηλωτές, από την άλλη θεωρείται το «μακρύ χέρι» της κυβέρνησης. Υπάρχει, λοιπόν, ένα ζήτημα αξιοπιστών πληροφοριών σε σχέση με το μέγεθος των διαδηλώσεων, με αποτέλεσμα να οργιάζει η εκατέρωθεν προπαγάνδα.

Φυσικά, οι «εντυπώσεις» ενός ανθρώπου που απλώς σηκώνει το κεφάλι και λέει «πω, πω, κόσμος» και αμέσως λέει ένα νούμερο δεν αποτελεί δόλου επιστημονική μέθοδο. Ομοίως, αυτό που λέμε «εκτίμηση», βασισμένη στην έκταση που καταλαμβάνουν οι διαδηλωτές ή στο χρόνο διάρκειας της πορείας, δεν διαθέτει εγκυρότητα, καθώς σημασία έχει η πυκνότητα, η οποία είναι απολύτως άνιση. Στη δεκαετία που μας πέρασε, πολλοί/ες προσπάθησαν να «υπολογίσουν» τις διαδηλώσεις συγκρίνοντάς τις με τις αντίστοιχες του 2010-2012, με αποτέλεσμα να παραπλανηθούν. Η δομή της διαδήλωσης, όπως και η διαδρομή της, παρέμειναν οι ίδιες, ενώ ο αριθμός των μπλοκ ήταν συχνά παρόμοιος. Όλες οι δυνάμεις που κατέβαιναν στις πορείες το 2010-2012, συνέχισαν να κατεβαίνουν, με τη διαφορά ότι πλέον τα μπλοκ είχαν λιγότερο κόσμο και το κενό που άφηναν μεταξύ τους μεγάλωσε.

Δυστυχώς, ο μοναδικός τρόπος να υπολογίσεις τους διαδηλωτές είναι να τους... μετρήσεις. Αυτό εγείρει ένα ζήτημα μεθόδου και ένα ζήτημα (χρονικού) κόστους. Είναι απαραίτητο ένα σημείο όπου θα περνούν όλοι οι διαδηλωτές σε χρονικό σημείο όπου θα έχουν προσέλθει όλοι/ες, αλλά δεν θα έχουν ήδη φύγει*, και κάποιος/α που να κάθεται με τις ώρες όρθιος/α να μετράει. Ένα τέτοιο σημείο, για παράδειγμα, είναι η Σταδίου πριν την πλατεία Συντάγματος όπου κατευθύνεται παραδοσιακά η πορεία ή η Πλατεία Ελευθερίας στις πορείες του Πολυτεχνείου. Μένοντας σταθερός κάποιος/α μπορεί να τους μετρήσει 10-10 ή 20-20 ανάλογα με την πυκνότητά τους. Είναι εύκολο να εξοικειωθεί το μάτι μέσα στα χρόνια ώστε να διακρίνει με ακρίβεια πόσοι/ες αποτελούν μια δεκάδα ή εικοσάδα. Κι αν δεν είναι, τότε σίγουρα δεν μπορεί να διακρίνει και τους 5.000 από τους 10.000, όπως διατείνονται κάποιοι/ες. Η μέτρηση λοιπόν είναι χρονοβόρα, αλλά αξιόπιστη. Η «εκτίμηση» δεν είναι χρονοβόρα, αλλά ούτε και αξιόπιστη. Ο αργός ρυθμός με τον οποίο εναλλάσσονται τα μπλοκ βοηθάει τη μέτρηση.

* Προφανώς, κάποιοι/ες που έρχονται στη συγκέντρωση δεν ακολουθούν την πορεία. Είναι δύσκολο να τους/ τις υπολογίσεις. Αφενός, είναι δύσκολη η καταμέτρηση των συγκεντρωμένων, γιατί δεν περνούν σε σειρές των λίγων ατόμων. Αφετέρου, δεν έχουν προσέλθει όλοι/ες ακόμα στην κινητοποίηση. Δηλαδή, το peak της πορείας, όσον αφορά τη συμμετοχή, είναι αρκετά μετά αφότου έχει ξεκινήσει.

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Γιοβανόπουλος Χρήστος και Δημήτρης Μητρόπουλος (επιμ.) (2011), *Δημοκρατία under construction*, Εκδόσεις Α/ συνέχεια.

Graeber David (2014), Το δημοκρατικό σχέδιο, Εκδόσεις Λιβάνη.

Καψάλης Απόστολος (2016), «Τα ελληνικά συνδικάτα στο περιβάλλον της οικονομικής ύφεσης και κρίσης», Εισήγηση στο Διεθνές Συνέδριο 15ες Διεθνείς Ημέρες Κοινωνιολογίας της Εργασίας (JIST) με θέμα «Κρίση και εργασία στην Ελλάδα: Νέοι δρώντες;», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα.

Κούση Μαρία (2013), «Η πανελλαδική εκστρατεία κατά των μνημονίων και των πολιτικών λιτότητας, Κοινωνιολογική Επιθεώρηση 1, 33-40.

Μπιθιμήτρης Γιώργος και Παναγιώτης Κουστένης (2021), «Το Κόκκινο και το Μαύρο: Εργατική τάξη και εθνικισμός στη Ναυπηγοεπισκευαστική Ζώνη», στο Χριστίνα Βαρουξή, Μανίνα Κακεπάκη, Νίκος Σαρρής, Άγγελος Τραμουντάνης, Χαράλαμπος Τσέκερης (επιμ.), Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας 2. Διακυβεύματα και προκλήσεις, ΕΚΚΕ, σ. 175-210.

Παπανικολόπουλος Δημήτρης (2015), Ο κύκλος διαμαρτυρίας του «60. Συλλογική δράση και δημοκρατία στην προδικτατορική Ελλάδα, Νήσος.

Παπανικολόπουλος Δημήτριος (2016), Δεκέμβρης 2008: Αιτιώδεις μηχανισμοί πίσω από τα συγκρουσιακά γεγονότα, Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Παπανικολόπουλος Δημήτρης (2019), «ΣΥΡΙΖΑ και κοινωνικά κινήματα: η σχέση, ο γάμος, η διάσταση», στο Γιάννης Μπαλαμπανίδης (επιμ.), ΣΥΡΙΖΑ: ένα κόμμα εν κινήσει. Από τη διαμαρτυρία στη διακυβέρνηση, Θεμέλιο, σ. 121-141.

Παπανικολόπουλος Δημήτρης (2023), Κοινωνικά κινήματα και κρίση δημοκρατίας, Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών, https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2023/01/%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CC%81-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%B7%CC%81%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CC%81%CF%83%CE%B7-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CC%81%CE%B1%CF%82_%CE%95%CE%9D%CE%91.pdf

Παπανικολόπουλος Δημήτρης (2023), Οι Millennials στο δρόμο. Ο ρόλος των γενεών στα κινήματα της σύγχρονης Ελλάδας, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς και Θεμέλιο.

Παπανικολόπουλος Δημήτρης, Δημήτρης Κατσορίδας, Γιώργος Κολλιάς, και Βίκυ Δερμάνη (2018), Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Καταγραφή των απεργιών κατά την περίοδο 2011-2017, Μελέτες, 48, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.

Παπανικολόπουλος Δημήτρης, Δημήτρης Κατσορίδας, Γιώργος Κολλιάς, και Βίκυ Δερμάνη (2022), Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Καταγραφή των απεργιών κατά το 2020-2021, Μελέτες 50, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.

Παπανικολόπουλος Δημήτρης και Βασίλης Ρόγγας (2020), «Ακηδεμόνευτες κινητοποιήσεις, φυσικές ηγεσίες», στο Δημήτρης Παπανικολόπουλος (επιμ.), Στο εσωτερικό του κινήματος. Όψεις της ενδοκινηματικής ζωής στην Ελλάδα της κρίσης, Εκδόσεις των συναδέλφων, σ. 92-111.

Παπαπαύλου Μαρία (2015), Η εμπειρία της πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα, Εκδόσεις των Συναδέλφων.

Ρούσσοσ Κωνσταντίνος (2014), Όψεις της συλλογικής δράσης και διαδικασίες υποκειμενοποίησης: Το συμβάν των 'άγανακτισμένων' της πλατείας Συντάγματος, Διπλωματική εργασία κατατεθειμένη στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου.

Σερντεδάκης Νίκος (2010), «Η συμβολή της έρευνας των γεγονότων διαμαρτυρίας στην κατανόηση της συλλογικής δράσης», στο Γιώργος Τσιώλης, Νίκος Σερντεδάκης, Γιάννης Κάλλας (επιμ.), Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα, Νήσος, Αθήνα.

Σερντεδάκης Νίκος και Μαρία Κουφίδη (2018), «Συγκρουσιακός και εκλογικός κύκλος στην Ελλάδα της κρίσης», Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης 44(1), 7-30.

Σερντεδάκης Νίκος και Σταύρος Τομπάζος (επιμ.) (2018), Όψεις της ελληνικής κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις, Gutenberg.

Ψημίτης Μιχάλης, (2006) Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα, Ατραπός.

Ξενογλωσση

Almeida Paul (2010), "Social movement partyism: Collective action and oppositional political parties", in Nella Van Dyke and Holly McCammon (eds.), *Strategic alliances: Coalition building and social movements*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 170–196.

Alteri Luca, Carmen Leccardi, and Luca Raffini (2016), "Youth and the reinvention of politics. New forms of participation in the age of individualization and presentification", *Partecipazione e Conflitto* 9(3), 717-747.

Ancelovici Marcos, Pascale Dufour, and Heloise Nez (eds.) (2016), *Street politics in the age of austerity. From the Indignados to Occupy*, Amsterdam University Press.

Andretta Massimiliano and Donatella della Porta (2015), "Contentious precarious generation in anti-austerity movements in Spain and Italy", *Revista de Ciencias Sociales* 10(1), 37-66.

Anduiza Eva, Camillo Cristancho, and Jose M. Sabucedo (2014), "Mobilization through online social networks: the political protest of the indignados in Spain", *Information, Communication and Society* 17(6), 750-764.

Aslanidis Paris (2016), "Populist social movements of the great recession", *Mobilization* 21(3), 301-321.

Aslanidis Paris and Nikos Marantzidis (2016), "The Impact of the Greek Indignados on Greek Politics", *Southeastern Europe* 40 (2), 125-157.

Bithymitris Giorgos (2016), "Union militancy during economic hardship", *Employee Relations* 38(3), 373-389.

Castells Manuel (2012), *Networks of hope and outrage. Social movements in the internet age*, Cambridge: Polity Press.

della Porta Donatella (ed.) (2014), *Methodological practices in social movement research*, Oxford University Press.

della Porta Donatella (2015), *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis*, Polity.

della Porta Donatella, Joseba Fernandez, Hara Kouki, and Lorenzo Mosca (2017), *Movement Parties against Austerity*, Polity Press

della Porta Donatella, Massimiliano Andretta, Tiago Fernandes, Francis O'Connor, Eduardo Romanos, and Markos Vogiatzoglou (2017), *Late neoliberalism and its discontents in the economic crisis*, Cham: Springer

della Porta Donatella and Mario Diani (1999), *Social movements: an introduction*, Blackwell Publishers [della Porta Donatella and Mario Diani (2010), Κοινωνικά κινήματα. Μια εισαγωγή, Κριτική].

Diani Mario and Maria Kousis (2014), "The duality of claims and events: The Greek campaign against Troika's Memoranda and austerity, 2010-2012", *Mobilization* 19(4), 489-507.

Epstein Irving (ed.) (2015), *The whole world is texting*, Sense Publishers.

Flesher Fominaya Cristina (2015), "Debunking spontaneity: Spain's 15-M/Indignados as autonomous movement", *Social Movement Studies* 14, 142–163.

Gaitanou Eirini (2016), *Forms and characteristics of the social movement in Greece in the context of the economic and political crisis*, unpublished doctoral dissertation, King's College, London.

Gerbaudo Paolo (2012), *Tweets and the streets. Social media and contemporary activism*, Pluto Press.

Gerbaudo Paolo (2017), *The mask and the flag: Populism, citizenism, and global protest*, Oxford University Press.

Giugni Mario and Jasmine Lorenzini (2015), "Citizens' reactions to economic crises in the electoral and non-electoral arenas: A research agenda", *Livewhat* 9(1), pp. 1-52.

Hernandez Enrique and Hanspeter Kriesi (2016), "The electoral consequences of the financial and economic crisis in Europe", *European Journal of Political Research* 55(2), 203-224.

Hutter Swen, Hanspeter Kriesi, and Jasmine Lorenzini (2018), "Social Movements in Interaction with Political Parties", in David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi, and Holly McCammon (eds.), *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 322-337.

Kaika Maria and Lazaros Karaliotas (2014), "The spatialization of democratic politics: Insights from Indignant Squares", *European urban and regional studies*, Retrieved from DOI:10.1177/0969776414528928.

Kanellopoulos Kostas, Konstantinos Kostopoulos, Dimitris Papanikolopoulos, and Vasileios Rongas (2017), "Competing modes of coordination in the Greek anti-austerity campaign 2010-2012", *Social Movement Studies* 16(1), 101-118.

Kioupkiolis Alexandros (2019), "Populism 2.0", in Giorgos Katsambekis and Alexandros Kioupkiolis (eds.), *The populist radical Left in Europe*, Routledge, pp. 168-193.

Kioupkiolis Alexandros and Giorgos Katsambekis (eds.) (2014), *Radical democracy and collective movements today: The biopolitics of the Multitude versus the hegemony of the People*, Farnham: Ashgate Publishing.

Koopmans Ruud and Dieter Rucht (2002), "Protest event analysis", in Bert Klandermans and Suzanne Staggenborg, *Methods of social movement research*, University of Minnesota Press.

Kousis Maria and Kostas Kanellopoulos (2014), "Impacts of the Greek crisis on the contentious and conventional politics, 2012–2012", in George Tsobanoglou and Nicholas Petropoulos (eds.), *The social impacts of the eurozone debt crisis*, Athens: Gordios Books, pp. 443–462.

Kretsos Lefteris (2011), "Union responses to the rise of precarious youth employment in Greece", *Industrial Relations Journal* 42(5), 453-472.

Kretsos Lefteris (2011), "Grassroots unionism in the context of economic crisis in Greece", *Labor History* 52(3), 265-286.

Kretsos Lefteris and Marcos Vogiatzoglou (2015), "Lost in the ocean of deregulation? The Greek labour movement in a time of crisis", *Industrial Relations* 70(2), 218-239.

Kriesi Hanspeter (2015), "Political mobilization in times of crises: the relationship between economic and political crises", in Marco Giugni and Maria T. Grasso (eds.), *Austerity and protest: popular contention in times of economic crisis*, Burlington: Ashgate, pp. 19-33.

Kriesi Hanspeter (2015), "Party systems, electoral systems and social movements", in Donatella Della Porta and Mario Diani (eds.), *The Oxford handbook of social movements*, Oxford: Oxford University Press, pp. 667-680.

Loader Brian, Ariadne Vromen, and Michael Xenos (2014), "The networked young citizen: social media, political participation and civic engagement", *Information, communication and society*, 17(2), 143-150.

Malamidis Haris (2021), *Social movements and solidarity structures in crisis-ridden Greece*, Amsterdam University Press.

Mc Adam Doug (1995), "Initiator and spin-off movements: diffusion processes in protest cycles", in Mark Traugott, *Repertoires and cycles of collective action*, Duke University Press, pp. 231-235.

Mc Adam Doug (1996), "Conceptual origins, problems, future directions", in Doug Mc Adam, John Mc Carthy, and Mayer Zald (eds.), *Comparative perspectives on social movements*, CUP.

Mc Adam Doug, Sidney Tarrow, and Charles Tilly (2001), *Dynamics of Contention*, Cambridge, Cambridge University Press.

McAdam Doug and Sidney Tarrow (2010), "Ballots and Barricades: On the Reciprocal Relationship between Elections and Social Movements", *Perspectives on Politics* 8(2), 529-542.

McAdam Doug and Sidney Tarrow (2013), "Social Movements and Elections: Toward a Broader Understanding of the Political Context of Contention", in Jacquelin van Stekelenburg, Conny Roggeband, and Bert Klandermans (eds.), *The Future of Social Movement Research: Dynamics, Mechanisms, and Processes*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 325-346

Melgaço Lucas and Jeffrey Monaghan (2018), *Taking to the streets in the informational age*, Routledge.

Milkman Ruth (2017), "A new political generation: Millennials and the post-2008 wave of protest", *American Sociological Review*, 82(1), 1-31.

Papanikolopoulos Dimitrios (2020), "Contentious politics or populism? Protest dynamics and new political boundaries in the case of Greek Indignados", *Interface* 12(1), 464-491.

Papanikolopoulos Dimitris (2023), "Contentious Millennials and generational dimensions in contemporary social movements in Greece", *Social Movement Studies* DOI: 10.1080/14742837.2023.2199150.

Papanikolopoulos Dimitris and Vassilis Rongas (2019), "SYRIZA's electoral success as a movement effect (2010-2015)", *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 45, 184-206.

Paschou Maria and Maria Kousis (2020), "Alternative forms of resilience and the 2007 crisis in Europe", in Flesher Fominaya Cristina and Ramon Feenstra (eds.), *Routledge handbook of contemporary European social movements. Protest in turbulent times*, Routledge International Handbooks, pp. 284-296.

Pirni Andrea and Luca Raffini (2016), "The re-elaboration of the collective sphere. New paths of sociality and groups-formation among the new generations", *PArtecipazione e CONflitto* 9(3), 799-823.

Portos Martin (2019), "Divided we stand, (oftentimes) united we fight: Generational bridging in Spain's feminist movement and the cycle of antiausterity mobilizations", *American Behavioral Scientist* 63(10), 1447-1468.

Prentoulis Marina and Lasse Thomassen (2014), "Autonomy and hegemony in the Squares: The 2011 protests in Greece and Spain", in Alexandros Kioupiolis and Georgios Katsambekis (eds.), *Radical democracy and collective movements today*, London: Routledge, pp. 213-234.

Psimitis Michael (2011), "The protest cycle of spring 2010 in Greece", *Social Movement Studies* 10(2), 191-197.

Romanos Eduardo (2013), "Collective learning processes within social movements: Some insights into the Spanish 15-M/Indignados movement", in Christina Flesher Fominaya and Lawrence Cox (eds.), *Understanding European movements: New social movements, global justice struggles, anti-austerity protest*, London: Routledge, pp. 203-219.

Romanos Eduardo (2016), "Immigrants as brokers: Dialogical diffusion from Spanish Indignados to Occupy Wall Street", *Social Movement Studies* 15(3), 247-262.

Rucht Dieter, Ruud Koopmans and Friedhelm Neidhardt (eds.) (1999), *Acts of dissent: New developments in the study of protest*, Rowman & Littlefield Pub., New York.

Rucht Dieter and Thomas Ohlemacher (1992), "Protest event data: collection, uses and perspectives", in Eyerman Ron and Mario Diani (eds.), *Issues in contemporary social movement research*, Beverly Hills, Sage.

Rudig Wolfgang and Georgios Karyotis (2014) "Who protests in Greece? Mass opposition to austerity", *British Journal of Political Science* 44(3), 487-513.

Sádaba Rodríguez Igor (2020), "The technopolitical frameworks of contemporary social movements. The European case", in Flesher Fominaya Cristina and Ramon Feenstra (eds.), *Routledge handbook of contemporary European social movements. Protest in turbulent times*, Routledge International Handbooks, pp. 313-325.

Simiti Marilena (2014), "Rage and protest: The case of the Greek Indignant movement", *Hellenic Observatory. Papers on Greece and Southeast Europe*, 82, 1-36.

Soule Sarah (2004), "Diffusion processes within and across movements", in David Snow, Sarah Soule, and Hanspeter Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, p. 295-296.

Sotirakopoulos Nikos and George Sotiropoulos (2013), "'Direct democracy now!': The Greek indignados and the present cycle of struggles", *Current Sociology* 61(4), 443-456.

Staggendorf Suzan (1998), "Social movement communities and cycles of protest: The emergence and maintenance of a local women's movement", *Social problems* 45(2), 180-204.

Tarrow Sidney (1998), *Power in movement*, Cambridge University Press.

Tejerina Benjamin, Ignacia Perugorria, Tova Benski and Lauren Langman, (2013) "From Indignados to Occupation. A new wave of global mobilization", *Current Sociology* 61(4), 1-32.

Vogiatzoglou Marcos (2014), "Trade unions in Greece: Protest and social movements in the context of austerity politics", *WSI-Mitteilungen*, 5, 361-368.

Vromen Ariadne, Michael Xenos, and Brian Loader (2015), "Young people, social media and connective action: From organizational maintenance to everyday political talk", *Journal of Youth Studies* 18(1), 80-100.

Zamponi Lorenzo (2019), "The 'precarious generation' and the 'natives of the ruins': The multiple dimensions of generational identity in Italian labor struggles in times of crisis", *American Behavioral Scientist* 63(10), 1427-1446.

Zamboni Lorenzo and Marcos Vogiatzoglou (2015), "Organizing workers' counter-power in Southern Europe: new forms of unionism in Italy and Greece", in Nick Buxton and Madeleine Belanger Dumontier (eds.), *State of Power 2015*, Amsterdam: The Transnational Institute, pp. 77-86.

Σημειώσεις τέλους

1 Για τη σχέση των κοινωνικών κινημάτων με τη δημοκρατία βλ. αναλυτικότερα στο Δημήτρης Παπανικολόπουλος, Κοινωνικά κινήματα και κρίση δημοκρατίας, που δημοσιεύθηκε στον ιστότοπο του Ινστιτούτου Εναλλακτικών Πολιτικών, https://www.enainstitute.org/wp-content/uploads/2023/01/%CE%9A%CE%BF%CE%B9%CE%BD%CF%89%CE%BD%CE%B9%CE%BA%CE%B1%CC%81-%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%B7%CC%81%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CE%BA%CF%81%CE%B9%CC%81%CF%83%CE%B7-%CE%B4%CE%B7%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B9%CC%81%CE%B1%CF%82_%CE%95%CE%9D%CE%91.pdf

2 Ενδεικτικά βλ. Ψημίτης Μιχάλης, (2006) Εισαγωγή στα σύγχρονα κοινωνικά κινήματα, Ατραπός· della Porta Donatella and Mario Diani (2010), Κοινωνικά κινήματα. Μια εισαγωγή, Κριτική· Donatella della Porta (ed.) (2014), *Methodological practices in social movement research*, Oxford University Press.

3 della Porta Donatella (2015), *Social movements in times of austerity: bringing capitalism back into protest analysis*, Polity· Ancelovici Marcos, Pascale Dufour, and Heloise Nez (eds.) (2016), *Street politics in the age of austerity. From the Indignados to Occupy*, Amsterdam University Press· Della Porta Donatella, Massimiliano Andretta, Tiago Fernandes, Francis O'Connor, Eduardo Romanos, and Markos Vogiatzoglou (2017), *Late neoliberalism and its discontents in the economic crisis*, Cham: Springer.

Και για την ελληνική περίπτωση βλ. Psimitis Michael (2011), “The protest cycle of spring 2010 in Greece”, *Social Movement Studies* 10(2), 191-197· Κούση Μαρία (2013), «Η πανελλαδική εκστρατεία κατά των μνημονίων και των πολιτικών λιτότητας, Κοινωνιολογική Επιθεώρηση 1, 33-40· Diani Mario and Maria Kousis (2014), “The duality of claims and events: The Greek campaign against Troika’s Memoranda and austerity, 2010-2012”, *Mobilization* 19(4), 489-507· Gaitanou Eirini (2016), *Forms and characteristics of the social movement in Greece in the context of the economic and political crisis*, unpublished doctoral dissertation, King’s College, London· Σερντεδάκης Νίκος και Σταύρος Τομπάζος (επιμ.) (2018), Όψεις της ελληνικής κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις, Gutenberg· Rudig Wolfgang and Georgios Karyotis (2014) “Who protests in Greece? Mass opposition to austerity”, *British Journal of Political Science* 44(3), 487-513.

4 Castells Manuel (2012), *Networks of hope and outrage. Social movements in the internet age*, Cambridge: Politi Press· Tejerina Benjamin, Ignacia Perugorria, Tova Benski and Lauren Langman, (2013) “From Indignados to Occupation. A new wave of global mobilization”, *Current Sociology* 61(4), 1-32· Romanos Eduardo (2013), “Collective learning processes within social movements: Some insights into the Spanish 15-M/Indignados movement”, in Christina Flesher Fominaya and Lawrence Cox (eds.), *Understanding European movements: New social movements, global justice struggles, anti-austerity protest*, London: Routledge, pp. 203-219· Graeber David (2014), Το δημοκρατικό σχέδιο, Εκδόσεις Λιβάνη· Anduiza Eva, Camillo Cristancho, and Jose M. Sabucedo (2014), “Mobilization through online social networks: the political protest of the indignados in Spain”, *Information, Communication and Society* 17(6), 750-764· Prentoulis Marina and Lasse Thomasen (2014), “Autonomy and hegemony in the Squares: The 2011 protests in Greece and Spain”, in Alexandros Kioupiolis and Georgios Katsambekis (eds.), *Radical democracy and collective movements today*, London: Routledge, pp. 213-234· Flesher Fominaya Cristina (2015), “Debunking spontaneity: Spain’s 15-M/Indignados as autonomous movement”, *Social Movement Studies* 14, 142–163· Romanos Eduardo (2016), “Immigrants as brokers: Dialogical diffusion from Spanish Indignados to Occupy Wall Street”, *Social Movement Studies* 15(3), 247-262.

Και για την ελληνική περίπτωση βλ. Γιοβανόπουλος Χρήστος και Δημήτρης Μητρόπουλος (επιμ.) (2011), Δημοκρατία *under construction*, Εκδόσεις Α/συνέχεια· Sotirakopoulos Nikos and George Sotiropoulos (2013), “Direct democracy now!: The Greek indignados and the present cycle of struggles”, *Current Sociology* 61(4), 443-456· Ρούσσοσ Κωνσταντίνος (2014), Όψεις της συλλογικής δράσης και διαδικασίες υποκειμενοποίησης: Το συμβάν των ‘αγανακτισμένων’ της πλατείας Συντάγματος, Διπλωματική εργασία κατατεθειμένη στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Ιστορίας του Παντείου Πανεπιστημίου· Kaika Maria and Lazaros Karaliotas (2014), “The spatialization of democratic politics: Insights from Indignant Squares”, *European urban and regional studies*, Retrieved from DOI:10.1177/0969776414528928· Simiti Marilena (2014), “Rage and protest: The case of the Greek Indignant movement”, *Hellenic Observatory. Papers on Greece and Southeast Europe*, 82, 1-36· Παπαπαύλου Μαρία (2015), Η εμπειρία της πλατείας Συντάγματος. Μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα, Εκδόσεις των Συναδέλ-

φων· Παπανικολόπουλος Δημήτρης και Βασίλης Ρόγγας (2020), «Ακηδεμόνευτες κινητοποιήσεις, φυσικές ηγεσίες», στο Δημήτρης Παπανικολόπουλος (επιμ.), Στο εσωτερικό του κινήματος. Όψεις της ενδοκινηματικής ζωής στην Ελλάδα της κρίσης, Εκδόσεις των συναδέλφων, σ. 92-111.

5 McAdam Doug and Sidney Tarrow (2010), “Ballots and Barricades: On the Reciprocal Relationship between Elections and Social Movements”, *Perspectives on Politics* 8(2), 529-542· McAdam Doug and Sidney Tarrow (2013), “Social Movements and Elections: Toward a Broader Understanding of the Political Context of Contention”, in Jacquelin van Stekelenburg, Conny Roggeband, and Bert Klendermans (eds.), *The Future of Social Movement Research: Dynamics, Mechanisms, and Processes*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 325-346· Kriesi Hanspeter (2015), “Political mobilization in times of crises: the relationship between economic and political crises”, in Marco Giugni and Maria T. Grasso (eds.), *Austerity and protest: popular contention in times of economic crisis*, Burlington: Ashgate, pp. 19-33· Kriesi Hanspeter (2015), “Party systems, electoral systems and social movements”, in Donatella Della Porta and Mario Diani (eds.), *The Oxford handbook of social movements*, Oxford: Oxford University Press, pp. 667-680· Giugni Mario and Jasmine Lorenzini (2015), “Citizens’ reactions to economic crises in the electoral and non-electoral arenas: A research agenda”, *Livewhat* 9(1), pp. 1-52· Hernandez Enrique and Hanspeter Kriesi (2016), “The electoral consequences of the financial and economic crisis in Europe”, *European Journal of Political Research* 55(2), 203-224· Della Porta Donatella, Joseba Fernandez, Hara Kouki, and Lorenzo Mosca (2017), *Movement Parties against Austerity*, Polity Press· Hutter Swen, Hanspeter Kriesi, and Jasmine Lorenzini (2018), “Social Movements in Interaction with Political Parties”, in David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi, and Holly McCammon (eds.), *The Wiley Blackwell Companion to Social Movements*, Oxford: Blackwell Publishing, pp. 322-337.

Για την ελληνική περίπτωση βλ. Kousis Maria and Kostas Kanellopoulos (2014), “Impacts of the Greek crisis on the contentious and conventional politics, 2012–2012”, in George Tsobanoglou and Nicholas Petropoulos (eds.), *The social impacts of the eurozone debt crisis*, Athens: Gordios Books, pp. 443–462· Aslanidis Paris and Nikos Marantzidis (2016), “The Impact of the Greek Indignados on Greek Politics”, *Southeastern Europe* 40 (2), 125-157· Σερντεδάκις Νίκος και Μαρία Κουφίδη (2018), «Συγκρουσιακός και εκλογικός κύκλος στην Ελλάδα της κρίσης», Ελληνική επιθεώρηση πολιτικής επιστήμης 44(1), 7-30· Papanikolopoulos Dimitris and Vassilis Rongas (2019), “SYRIZA’s electoral success as a movement effect (2010-2015)”, Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης, 45, 184-206.

6 Paschou Maria and Maria Kousis (2020), “Alternative forms of resilience and the 2007 crisis in Europe”, in Flesher Fominaya Cristina and Ramon Feenstra (eds.), *Routledge handbook of contemporary European social movements. Protest in turbulent times*, Routledge International Handbooks, pp. 284-296· Malamidis Haris (2021), *Social movements and solidarity structures in crisis-ridden Greece*, Amsterdam University Press.

7 Για την ελληνική περίπτωση βλ. Kretsos Lefteris (2011), “Union responses to the rise of precarious youth employment in Greece”, *Industrial Relations Journal* 42(5), 453-472· Kretsos Lefteris (2011), “Grassroots unionism in the context of economic crisis in Greece”, *Labor History* 52(3), 265-286· Vogiatzoglou Marcos (2014), “Trade unions in Greece: Protest and social movements in the context of austerity politics”, *WSI-Mitteilungen*, 5, 361–368· Zamboni Lorenzo and Marcos Vogiatzoglou (2015), “Organizing workers’ counter-power in Southern Europe: new forms of unionism in Italy and Greece”, in Nick Buxton and Madeleine Belanger Dumontier (eds.), *State of Power 2015*, Amsterdam: The Transnational Institute, pp. 77-86· Kretsos Lefteris and Marcos Vogiatzoglou (2015), “Lost in the ocean of deregulation? The Greek labour movement in a time of crisis”, *Industrial Relations* 70(2), 218-239· Bithymitris Giorgos (2016), “Union militancy during economic hardship”, *Employee Relations* 38(3), 373-389· Καψάλης Απόστολος (2016), «Τα ελληνικά συνδικάτα στο περιβάλλον της οικονομικής ύφεσης και κρίσης», Εισήγηση στο Διεθνές Συνέδριο 15ες Διεθνείς Ημέρες Κοινωνιολογίας της Εργασίας (JIST) με θέμα «Κρίση και εργασία στην Ελλάδα: Νέοι δρώντες;», Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα· Παπανικολόπουλος Δημήτρης, Δημήτρης Κατσορίδας, Γιώργος Κολλιάς, και Βίκυ Δερμάνη (2018), Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Καταγραφή των απεργιών κατά την περίοδο 2011-2017, Μελέτες, 48, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ· Παπανικολόπουλος Δημήτρης, Δημήτρης Κατσορίδας, Γιώργος Κολλιάς, και Βίκυ Δερμάνη (2022), Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Καταγραφή των απεργιών κατά το 2020-2021, Μελέτες 50, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ· Μπιθιμήτρης Γιώργος και Παναγιώτης Κουστένης (2021), «Το Κόκκινο και το Μαύρο: Εργατική τάξη και εθνικισμός στη Ναυπηγοεπισκευαστική Ζώνη», στο Χριστίνα Βαρουξή, Μανίνα Κακεπάκη, Νίκος Σαρχής, Άγγελος Τραμουντάνης, Χαράλαμπος Τσέκερης (επιμ.), Το πολιτικό πορτραίτο της Ελλάδας 2. Διακυβεύματα και προκλήσεις, ΕΚΚΕ, σ. 175-210.

8 Πχ. για το ρόλο των νέων βλ. Loader Brian, Ariadne Vromen, and Michael Xenos (2014), “The networked young citizen: social media, political participation and civic engagement”, *Information, communication and society*, 17(2), 143-150· Andretta Massimiliano and Donatella della Porta (2015), “Contentious

precarious generation in anti-austerity movements in Spain and Italy”, *Revista de Ciencias Sociales* 10(1), 37-66· Alteri Luca, Carmen Leccardi, and Luca Raffini (2016), “Youth and the reinvention of politics. New forms of participation in the age of individualization and presentification”, *PArteecipazione e CONflitto* 9(3), 717-747· Pirni Andrea and Luca Raffini (2016), “The re-elaboration of the collective sphere. New paths of sociality and groups-formation among the new generations”, *PArteecipazione e CONflitto* 9(3), 799-823· Portos Martin (2019), “Divided we stand, (oftentimes) united we fight: Generational bridging in Spain’s feminist movement and the cycle of antiausterity mobilizations”, *American Behavioral Scientist* 63(10), 1447-1468· Milkman Ruth (2017), “A new political generation: Millennials and the post-2008 wave of protest”, *American Sociological Review*, 82(1), 1-31· Zamponi Lorenzo (2019), “The ‘precarious generation’ and the ‘natives of the ruins’: The multiple dimensions of generational identity in Italian labor struggles in times of crisis”, *American Behavioral Scientist* 63(10), 1427-1446. Και για την ελληνική περίπτωση βλ. Papanikolopoulos Dimitris (2023), “Contentious Millennials and generational dimensions in contemporary social movements in Greece”, *Social Movement Studies* DOI: 10.1080/14742837.2023.2199150· Δημήτρης Παπανικολόπουλος (2023), Οι Millennials στο δρόμο. Ο ρόλος των γενεών στα κινήματα της σύγχρονης Ελλάδας, Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς και Θεμέλιο.

9 Για το ζήτημα της χρήσης των νέων τεχνολογιών βλ. Gerbaudo Paolo (2012), *Tweets and the streets. Social media and contemporary activism*, Pluto Press· Epstein Irving (ed.) (2015), *The whole world is texting*, Sense Publishers· Vromen Ariadne, Michael Xenos, and Brian Loader (2015), “Young people, social media and connective action: From organizational maintenance to everyday political talk”, *Journal of Youth Studies* 18(1), 80-100· Melgaço Lucas and Jeffrey Monaghan (2018), *Taking to the streets in the informational age*, Routledge· Sádaba Rodríguez Igor (2020), “The technopolitical frameworks of contemporary social movements. The European case”, in Flesher Fominaya Cristina and Ramon Feenstra (eds.), *Routledge handbook of contemporary European social movements. Protest in turbulent times*, Routledge International Handbooks, pp. 313-325. Για το ζήτημα του λαϊκιστικού χαρακτήρα των κινήματων βλ. Kioukkiolis Alexandros and Giorgos Katsambekis (eds.) (2014), *Radical democracy and collective movements today: The biopolitics of the Multitude versus the hegemony of the People*, Farnham: Ashgate Publishing· Aslanidis Paris (2016), “Populist social movements of the great recession”, *Mobilization* 21(3), 301-321· Gerbaudo Paolo (2017), *The mask and the flag: Populism, citizenism, and global protest*, Oxford University Press· Kioukkiolis Alexandros (2019), “Populism 2.0”, in Giorgos Katsambekis and Alexandros Kioukkiolis (eds.), *The populist radical Left in Europe*, Routledge, pp. 168-193· Papanikolopoulos Dimitrios (2020), “Contentious politics or populism? Protest dynamics and new political boundaries in the case of Greek Indignados”, *Interface* 12(1), 464-491. Για τις οργανωτικές μορφές των κινήματων βλ. Kanellopoulos Kostas, Konstantinos Kostopoulos, Dimitris Papanikolopoulos, and Vasileios Rongas (2017), “Competing modes of coordination in the Greek anti-austerity campaign 2010-2012”, *Social Movement Studies* 16(1), 101-118·

10 Rucht Dieter and Thomas Ohlemacher, “Protest event data: collection, uses and perspectives”, in Eyerman Ron and Mario Diani (eds.), *Issues in contemporary social movement research*, Beverly Hills, Sage, 1992· Koopmans Ruud and Dieter Rucht (2002), “Protest event analysis”, in Bert Klandermans and Suzanne Staggenborg, *Methods of social movement research*, University of Minnesota Press· Rucht Dieter, Ruud Koopmans and Friedhelm Neidhardt (eds.), *Acts of dissent: New developments in the study of protest*, Rowman & Littlefield Pub., New York, 1999· Σερντεδάκης Νίκος (2010), «Η συμβολή της έρευνας των γεγονότων διαμαρτυρίας στην κατανόηση της συλλογικής δράσης», στο Γιώργος Τσιώλης, Νίκος Σερντεδάκης, Γιάννης Κάλλας (επιμ.), Ερευνητικές υποδομές και δεδομένα στην εμπειρική κοινωνική έρευνα, Νήσος, Αθήνα.

11 Σερντεδάκης Νίκος και Σταύρος Τομπάζος (επιμ.) (2018), Όψεις της ελληνικής κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις, Gutenberg· Παπανικολόπουλος Δημήτρης, Δημήτρης Κατσορίδας, Γιώργος Κολλιάς, και Βίκυ Δερμάνη (2018), Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Καταγραφή των απεργιών κατά την περίοδο 2011-2017, Μελέτες, 48, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ· Παπανικολόπουλος Δημήτρης, Δημήτρης Κατσορίδας, Γιώργος Κολλιάς, και Βίκυ Δερμάνη (2022), Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Καταγραφή των απεργιών κατά το 2020-2021, Μελέτες 50, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.

12 Παπανικολόπουλος Δημήτρης (2015), Ο κύκλος διαμαρτυρίας του <60. Συλλογική δράση και δημοκρατία στην προδικτατορική Ελλάδα, Νήσος· Παπανικολόπουλος Δημήτριος (2016), Δεκέμβρης 2008: Αιτιώδεις μηχανισμοί πίσω από τα συγκρουσιακά γεγονότα, Εκδόσεις των Συναδέλφων.

13 Την μέθοδο καταμέτρησης των διαδηλωτών, την οποία χρησιμοποιώ, έχω περιγράψει σε παλαιότερο δημοσίευσμά μου στην εφημερίδα Εποχή

<https://www.epohi.gr/article/45240/pos-prepei-na-ypologizoyme-to-megethos-ton-diadhloseon>

Η περιγραφή της μεθόδου επαναλαμβάνεται στο Παράρτημα.

14 Παπανικολόπουλος Δημήτρης, Δημήτρης Κατσορίδας, Γιώργος Κολλιάς, και Βίκυ Δερμάνη (2018), Το

απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Καταγραφή των απεργιών κατά την περίοδο 2011-2017, *Μελέτες*, 48, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ· Παπανικολόπουλος Δημήτρης, Δημήτρης Κατσουρίδας, Γιώργος Κολλιάς, και Βίκυ Δερμάνη (2022), Το απεργιακό φαινόμενο στην Ελλάδα. Καταγραφή των απεργιών κατά το 2020-2021, *Μελέτες* 50, ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.

15 Kanellopoulos Kostas, Konstantinos Kostopoulos, Dimitris Papanikolopoulos, and Vasileios Rongas (2017), “Competing modes of coordination in the Greek anti-austerity campaign 2010-2012”, *Social Movement Studies* 16(1), 101-118· Σερντεδάκης Νίκος και Σταύρος Τομπάζος (επιμ.) (2018), Όψεις της ελληνικής κρίσης. Συγκρουσιακός κύκλος διαμαρτυρίας και θεσμικές εκβάσεις, Gutenberg.

16 Παπανικολόπουλος Δημήτρης (2015), Ο κύκλος διαμαρτυρίας του «60. Συλλογική δράση και δημοκρατία στην προδικτατορική Ελλάδα, Νήσος· Παπανικολόπουλος Δημήτριος (2016), Δεκέμβρης 2008: Αιτιώδεις μηχανισμοί πίσω από τα συγκρουσιακά γεγονότα, Εκδόσεις των Συναδέλφων.

17 Στο ίδιο.

18 Για μια εξοικείωση με τις συγκεκριμένες έννοιες βλ. Tarrow Sidney (1998), *Power in movement*, Cambridge University Press· della Porta Donatella and Mario Diani, *Social movements: an introduction*, Blackwell Publishers, 1999· Mc Adam Doug, Sidney Tarrow, and Charles Tilly (2001), *Dynamics of Contention*, Cambridge, Cambridge University Press.

19 Mc Adam Doug (1996), “Conceptual origins, problems, future directions”, in Doug Mc Adam, John Mc Carthy, and Mayer Zald (eds.), *Comparative perspectives on social movements*, CUP.

20 Για τις διακυμάνσεις της σχέσης του ΣΥΡΙΖΑ με τα κοινωνικά κινήματα από το 2000 ως το 2018 βλ. Παπανικολόπουλος Δημήτρης (2019), «ΣΥΡΙΖΑ και κοινωνικά κινήματα: η σχέση, ο γάμος, η διάσταση», στο Γιάννης Μπαλαμπανίδης (επιμ.), ΣΥΡΙΖΑ: ένα κόμμα εν κινήσει. Από τη διαμαρτυρία στη διακυβέρνηση, Θεμέλιο, σ. 121-141.

21 Βλ. Kanellopoulos Kostas, Konstantinos Kostopoulos, Dimitris Papanikolopoulos, and Vasileios Rongas (2017), “Competing modes of coordination in the Greek anti-austerity campaign 2010-2012”, *Social Movement Studies* 16(1), 101-118.

22 Στο ίδιο. Για την έννοια του «κομματικού κινηματισμού» βλ. Almeida Paul (2010), “Social movement par-tisanship: Collective action and oppositional political parties”, in Nella Van Dyke and

Holly McCammon (eds.), *Strategic alliances: Coalition building and social movements*, Minneapolis: University of Minnesota Press, pp. 170–196.

23 Staggendorg Suzan (1998), “Social movement communities and cycles of protest: The emergence and maintenance of a local women’s movement”, *Social problems* 45(2), 180-204.

24 Για τους δύο αυτούς τρόπους διάχυσης βλ. Soule Sarah (2004), “Diffusion processes within and across movements”, in David Snow, Sarah Soule, and Hanspeter Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Publishing, p. 295-296.

25 Mc Adam Doug (1995), “Initiator and spin-off movements: diffusion processes in protest cycles”, in Mark Traugott, *Repertoires and cycles of collective action*, Duke University Press, pp. 231-235.

